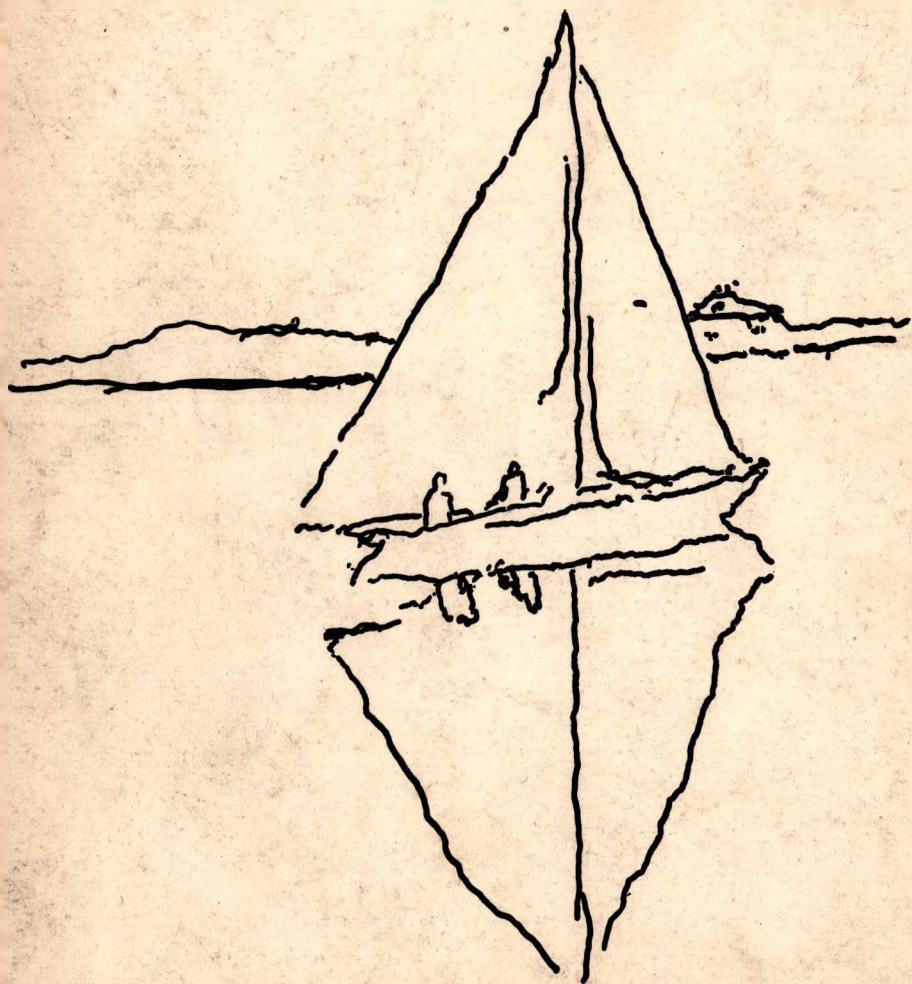

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1966

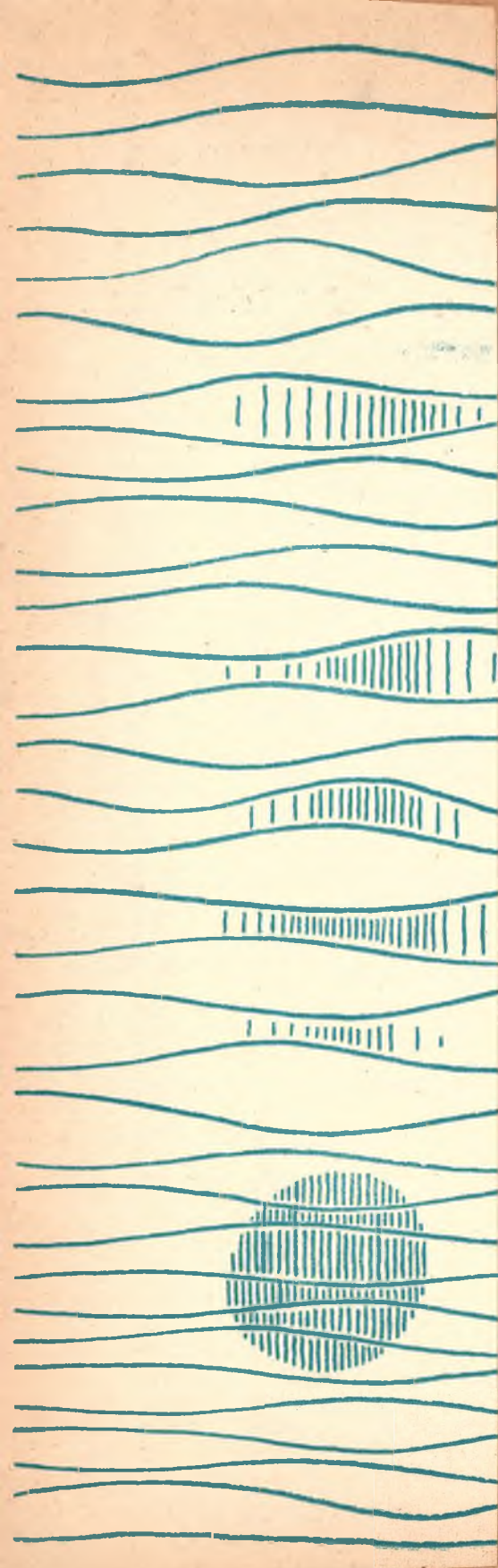
FERENCZY BÉNI rajza

Számunk szerzői:

ANTALFFY GYULA
BEDE ANNA
BERTHA BULCSU
BIHARI SÁNDOR
CSORBA GYÓZÓ
DÉRY TIBOR
DÉVÉNYI IVÁN
GERTIG BÉLA
GRANASZTÓI PÁL
HEITLER LÁSZLÓ
KABDEBŐ LÓRÁNT
KÁLDI JÁNOS
LÁNCZ SÁNDOR
LIPTÁK GÁBOR
ODOR PÉTER
PASSUTH KRISZTINA
PÁKOLITZ ISTVÁN
PÁL JÓZSEF
RÓNAY LÁSZLÓ
SZABÓ LÖRINC
SZEPESI ATTILA
TAKÁTS GYULA
THIERY ÁRPÁD
TODERO FRIGYES
TÜSKÉS TIBOR
VÁCI MIHÁLY

Képek:

BARTHA LÁSZLÓ
BORSOS MIKLÓS
EGRY JÓZSEF
FERENCZY BÉNI
LANTOS FERENC
MARTYN FERENC
TAKÁTS GYULA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

IX. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM
1966. JÚLIUS

A Baranya megyei Tanács lapja
Megjelenik havonta

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

DÉRY TIBOR: Jegyzet a Balatonról	579
VÁCI MIHÁLY: Toronyiránt (vers)	581
BERTHA BULCSU: A Channel legenda (elbeszélés)	583
CSORBA GYÓZŐ versei: Fordított kigyó, Áprilisi változatok, Ellenpontok	589
GRANASZTÓI PÁL: Balatonföldváron	592
BEDE ANNA: Vashegyi Krisztusok (vers)	595
PÁKOLITZ ISTVÁN versei: Egry, Náci bácsi	596
BIHARI SÁNDOR versei: Kagylók, csigaházak, Tűz	597
PÁL JÓZSEF: Szigetlakók (elbeszélés)	599
KÁLDI JÁNOS: Füred, Tagore-sétány (vers)	604
SZEPESI ATTILA versei: Badacsonyi virágének, Arcok, vállak, szemek, Pipacsok, Füstben, koromban	605
LIPTÁK GÁBOR: Keszthelyi tudósítás I. rész	607
ODOR PÉTER: Hajnali tó (vers)	618
SZABÓ LŐRINC: Öreg úr a Balaton partján (vers)	619
KABDEBŐ LÓRÁNT: Csalódások gyűrűjében (Szabó Lőrinc verséről)	619
ANTALFFY GYULA: A Balaton táji kerete	621

ÉLET ÉS KULTÚRA

TAKÁTS GYULA: A Nagyberek világa és a Balaton (I. rész)	627
GERTIG BÉLA: A Balaton idegenforgalma	636

Egry József

PASSUTH KRISZTINA: Természet és társadalom Egry József művészetében	643
LÁNCZ SÁNDOR: A művész és kora	646
HEITLER LÁSZLÓ: Egry József képei Tihanyban	650

Két kikötő

BERTHA BULCSU: Echo a művész árnyéka	653
THIERY ÁRPÁD: A füredi ház	658

MÉRLEGEN

TÜSKÉS TIBOR: Táj és költészet	- -	661
DÉVÉNYI IVÁN: Költészet és képzőművészet (<i>Kassák Lajos: Mesterek köszönetése</i>)	- - - - -	666
RÓNAY LÁSZLÓ: A teljesség ígézetében (<i>Sötér István: Tisztuló tükrök</i>)	- - -	668
TODERO FRIGYES: A társadalmi önismertet szolgálatában (<i>Hegedüs András: A szociológiáról</i>)	- - - - -	671

KÉPEK

FERENCZY BÉNI rajzai	- - -	582, 598
BORSOS MIKLÓS rajzai	583, 588, 591,	607
	620,	660
TAKÁTS GYULA rajzai	- -	629, 633, 635
BARTHA LÁSZLÓ: Jeges Balaton	- -	657

MŰMELLÉKLETEN

- I. FERENCZY BÉNI rajza
- III. MARTYN FERENC: „A veszprémi oldalon”
- IV. BORSOS MIKLÓS rajza
- V-VI. EGRY JÓZSEF: Horgászó, Figura a balatoni térben
- VII-VIII. BARTHA LÁSZLÓ: Két kép az „Elmélkedés az erdőről” sorozatból

A külső borító címlapjának és hátsó fülének rajzát *Lantos Ferenc* készítette.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

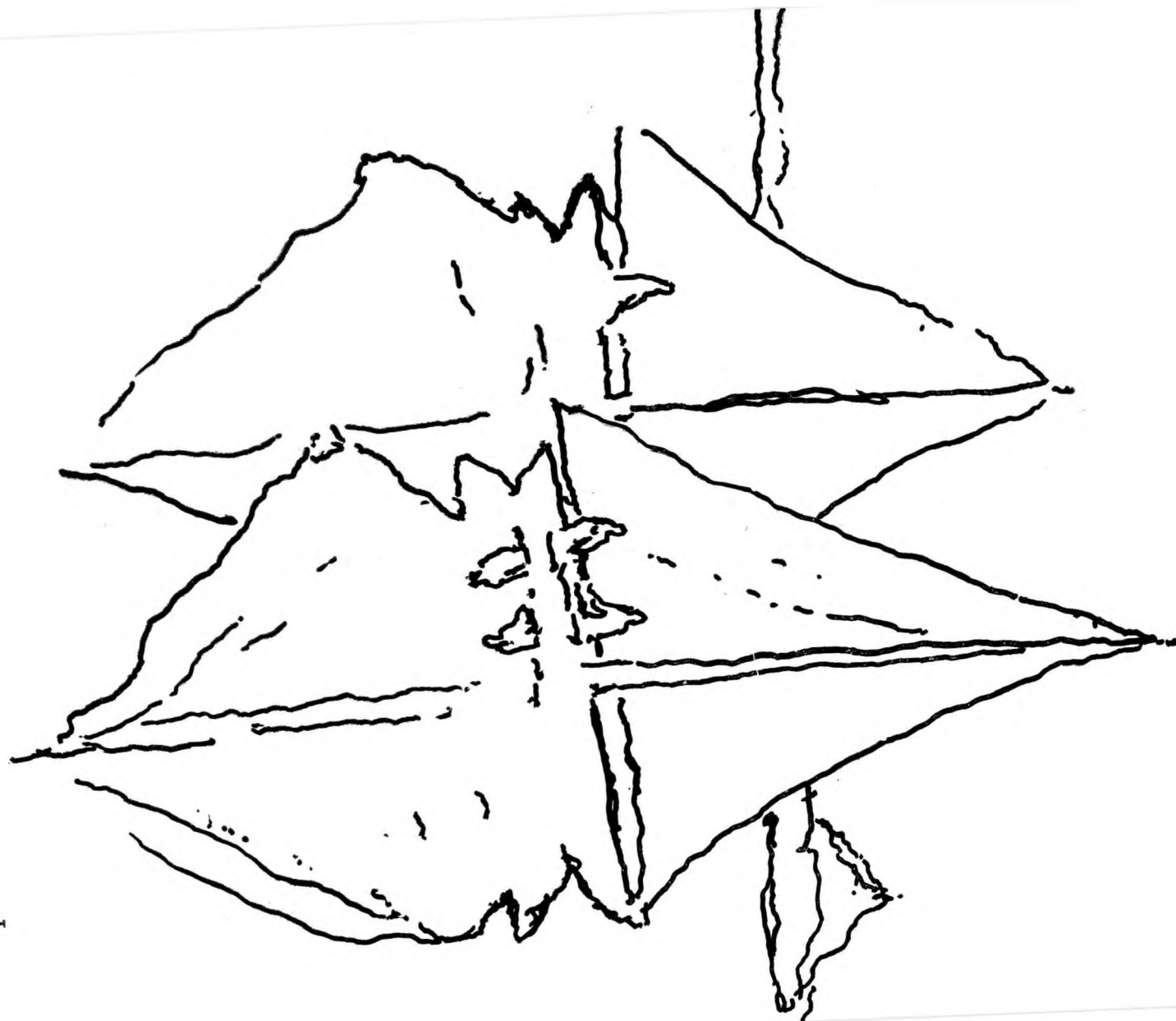
Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 175. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hirlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Evi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma
61 068.

Közületi előfizetési csekk számla: 61 066.
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egyszámlára

66-2016 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

FERENCZY BÉNI rajza

Jegyzet a Balatonról

Ha a boldogságot egy tájjal akarnám kifejezni, a Balatont választanám.

Pontosabban, azt a szőlődomb koszorúzta, északi partját, amely Almáditól Alsó-örsön, Csopakon, Arácson, Badacsonyon át le Szigligetig, s onnét Győrökig nyúlik, s amely az emberi rendszeretnek s a természet édes képzeletének olyan együttesét adja, amilyent semmilyen elektronikus tervezőgép nem tudna megszerkeszteni. Még pontosabban, s a magam izlésére szabva: egy karéjt ebből a partvonulatból, amely nek egyik szelid dombjáról, egy diófa alól letekinthetnék a tó ultramarin nyári fény-robbanásaira, egyensúlyérzéskemmel a jobbról-balról menetelő szőlőkarókba kapaszkodva, hátamban fedezéknek egy másik szelid domb, talán a Tamáshegy támlájával, amelyről tudom – hátra sem nézek –, hogy kézzel kitapogatható gyümölcsfa-domborművekkel faragta ki az érdek és a képzelet, s nem túl magas, nem is túl alacsony, nincsenek meredélyei, szakadéakai, görgetegei, a jóindulat és a derű latin ragyogásával vonja be a tájat. Külön illata is van ennek a partnak: diófalevél, vörös agyag s a tó napsütötte vizének keveréke, amelyet még számtalan más, vékonyabb áramlat fűszerez, a nedves nád kipárolgása, itt-ott egy pamacs vonattüst, a hínár sós lehelete, a stégek nedves deszkáinak izzadsága, a szellők édes szaga, az elégedettség szaga. A boldogság: ha az ember önmagával meg van elégedve. Ez a táj meg van elégedve önmagával.

Nem vagyok „balatonológus”, szaktudásom semmi. Egy tiz éves gyerek Edericsen vagy Udvariban, egy tomaji öreg parasztnak a lábaujja többet tud nálam erről a földről. De mintha praenatalis emlékeim húznának ide, az ösztön iránytű-biztonságával, hogy itt találom meg azt a földi ruhát, amely pontosan az eszméletem méreteire van szabva. Az új, a soha nem látott részlet szemem első érintésére ismerőssé válik, a meghittség tejszagát szívom, a gyerekszoba esti biztonságát. Bármerre nézek, hegy felé, víz felé, egy szőlőlugas zöldcsipkés derengésébe, egy árván heverő malomköre, egy domboldalból kibúvó, nagyszájú présházra, mindegyiket felismerem, noha sohasem láttam. Még a fűzfői bűz is, melyet az északkeleti szél a hullámok ökrendeztetésére néha a partig szállít, a gyerekkor elképzelt poklának bugyraiból füstölög. Mert a tökéletes szépséget is csak úgy lehet elviselni, ha néha rád fintorog.

Huszonnégy-huszonöt éves lehettem, amikor első találkozásom esett a Balatonnal, s akkor is egy idegen emlék noszogatására. A napsütötte tengerpartra vágytam, amilyenén beteg gyermekkoromban töltöttem egy németországi évet, s mert pénzem csak Siófokig futotta, Tihanyi Lajos barátommal, a Nyolcak festőjével (kit ma már csak a művészettörténészek ismernek) leutaztunk egy napra, pontosabban egy éjszakára, még pontosabban egy reggeli ébredésre. Egy szállodaszobába, amelyből a szem első tekintete a napsütötte tengerre esik. Tengerre? ... Nem volt tenger, túlhan, Füreden dombok sejtettek. De szebb volt, mint a tenger, arányosabb, emberméretűbb, épp korlátai miatt. Majd ötven éve rezeg bennem ez az emlék, háborítatlan épségben, a tökéletes kilégültség szólamával, pedig délelőtt haza kellett utaznunk, ebédre már nem volt pénzünk.

A somogyi part azonban a Balaton higabb fele, még összetéveszthető – isten' ments – más európai tavakkal, melyeknek túlsó felén hegyek vagy dombok vonulnak. Az egyszeri, a meg meg ismételtető, a fogalom tömörségével sugárzó rész odaát található. Ez a modell; ha programozni kellene más, irigységükben sárguló országok számára, az elemek innét szedendők. Lankás szőlőtöldek a Rajna partján, Toszkánában, a Provenceban is találhatók, de amott hiányzik a diófa a présház elől, Olaszországban a szőlőkarók ütemes éneke, a francia kertekben a víztükör, amelyekben nézegethetnék magukat. S ha a víz felől pillantunk szét? Ismerünk és megcsodáltunk jónéhány európai tavat, Ausztriában a Wörthi tavat, a Millstatti-t, a Hallstatti-t, a Traun-t, a St. Wolfgangi-t, Bajorországban a Starenbergi tót, Berlin mellett a Wannsee-t, a francia Vogézekben a Gérardmer-i tót, az olasz Trasimené-t, megemeltük a kalapunkat, többször is, a Lago Maggiore, a Garda-, a Como-, a Lugano-i tó előtt, ámuldoztunk a havasok közé szorult északsvájci tavak előtt (azt kérdezvén magunktól, miképp lehet itt jég, hegy és víz drámai párbeszédének örökös mennydörgésében élni?), de a léleknek azt a tökéletes egyensúlyi helyzetét, amelyben nem leng ki sem az unalom, sem a kaland felé, sehol nem tudtuk elérni. Ha fenséget találtunk, hiányzott mellőle a báj, ha bájta, akkor az túl édes volt. Nem ismerem a Balatonon kívül még egy tájat, mely oly emberségesen, a horatiusi arany középszer skandalálására épült volna; még kialudt tűzhányói is, a Tótihegy, a Gulács, a Hegyesd stb. nem a földközép gyűlölködő dühét példázzák, mert mire ideért és kitört volna, már meg is békélt, kiegyezett az emberiséggel, már csak magában füstölgött. Belefulladás? ... ugyan! ebbe a mi emberszerető, édes tavunkba, amelybe, ha kilométernyire gázol az ember, akkor is csak a karcsú derekát ölelgeti? S tegyük még hozzá, betetőzésül, hogy a világ legszebb (s legelterjedtebb) nyelvén, magyarul itt beszélnek.

Abrahámhegyen, ide s tova tizenöt éve történt, hogy Pestről két barátom látogatott el hozzám. Hogy a hosszú vonatút unalmát elverjék, a mérnököt adva, azzal tréfálták meg a kocsit zsúfolásig megtöltő utasokat, hogy a Balaton küszöbön álló lecsapolásáról beszélgettek, amelynek munkálatait az új vízgazdálkodási terv szerint a kormány rendeletére még a nyár folyamán elkezdi. Nyilvánvaló, kár rá szót vesztegetni, hogy a fölösleges, semmire sem használható víz helyén gyapot- és szójabab ültetvényeket kell létesíteni, a vizet átvezetni a Dunába, a halakat áttelepíteni a Tiszába. Hazánkban sem halasztható tovább a természetátalakítás munkája.

Az emberek köröskörül hallgattak – hitetlenül? Abban az időben itt minden hihető volt.

Amikor meghallottam a történetet, nevettem ... s belenyilallott a szívembe. Lidércnyomás alatt is lehet fulladozni.

De hát végülis nem csapolták le a Balatont s a táj eleven testében egyelőre más komolyabb kár sem keletkezett. Féltékenyen s kissé szorongva nézegetem emlékeim sűrítő szemüvegén át, vajon meg tud-e maradni annak a szép alakzatnak, amelynek isten kézműves korában teremtette. Sok veszély fenyegeti, az ún. haladás érdekei nem mindig azonosak az emberével. De a füredi parton nő egy szelíd mandulafajta, magról nevelt fák, melyek öregkorukra maguk újítják meg magukat: megcsavarják törzsüket s korhadó ágaikon új, erős hajtásokat nevelnek. A példa tán követhető.

TORONYIRÁNT

Deme Lászlóéknak, egy hajókirándulás emlékére

Elindultunk gyalog,
amerről fúj a szél.
Majd csak lesz valahogy!
– Merre a fény kísér!

Két oldalt suhogtak a jegenyék,
a nádas érdes zöldje lángolt,
kigyúlt a tó, a fejsze-kék;
ragyogtak tükrös alabárdok.

Síró susogás,
sír, susog a sás,
síró szellő, zúgó szél száll,
hajlik a hosszú hajló nádszál,
barna bársony bóbíta tolla,
puha pihe havazik róla.

Nádi rigók, nádi rigók,
szép nádi tilinkók,
szél szálán ide-oda ringók,
csaptak utánunk, bált, dáridót.

S fehéren, mint az emlék,
ragyogva, mint az álom,
fehéren, hófehéren,
az elérhetetlen fénykörében,
felénekelt a végtelen-kék
káprázat-teli láthatáron,
fehéren, mint az álom,
ragyogva, mint az emlék –

a hajó!

Sirály kiált,
villámot ír,
kiszáll a tág
ívből a nyíl.

Kiválik fenn a reszkető
fémes egekből egy sikoly,
fehéren int, mint amikor
búcsút lobban a keszkenő.

Röptük süvítő szigonyhegyére
kitúzi égrebuggyanó
sirályait a szörnyű tó,
– lobognak ott fehéren égve.

Fehér fáklya lobogások,
hófehér csóvák,
éhes, falánk, habos virágok,
vijjogó gyilkos rózsák.

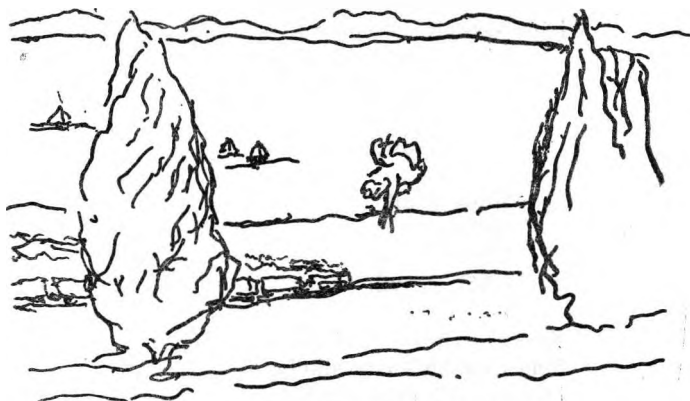
A fény árbócait fellobogózzák.

Isten veled, te part, te tulsó,
haldokló kék, halálos,
eloldott fájdalmakban úszó,
mosson az emlék habja már most.

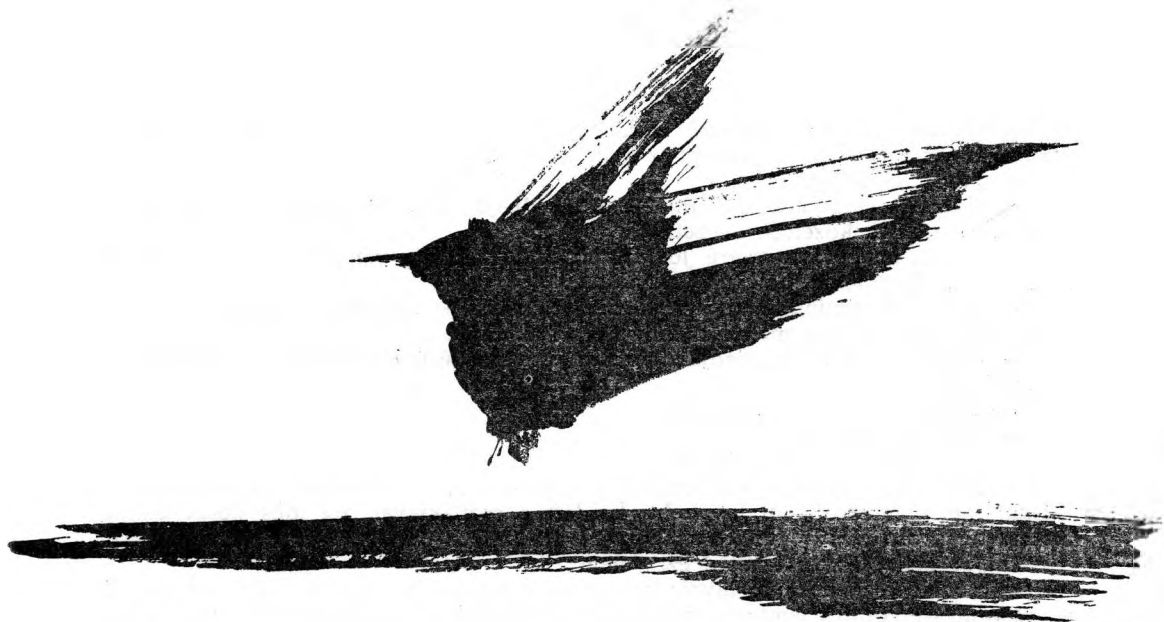
Isten veled, te part, te távoli,
távoli partok, isten véletek!
Haldokló kékek, szinte hallani:
– felsóhajtjátok jegenyéteket.

Távoli partok, ködbe, fénybe,
forogtok multba, fájdalomba;
az ég felettetek egy nagy sikoly,
de jön a hegyek, erdők lomha
szárnya – sirásotokat kioltja.

Forog a táj – és zöld szimfóniáit
vezényli ez a ringató ütem,
úszik a hullámok basszusa fölött,
lebegve, mint a prím,
úszik, dalol, fehéren áriázik,
e horgonyáról szabadult dal,
ez a szálló dallam, e dalra kelt üzem, a fehér hajó

FERENCZY BÉNI rajza

BM

BORSOS MIKLÓS rajza

BERTHA BULCSU

A Channel legenda

A Balaton legnagyobb kikötőjében kilenc évvel ezelőtt megjelent egy idegen hajó. A helyi vitorlásklub tagjai, a szerelvénymester, a hajóácsok és a mólóőr gyanakvó arccal tanakodtak a klubház előtt és vonogatták a vállukat... Hajók állandóan érkeztek a kikötőbe, és a nyár általában megtízszerezte az öböl forgalmát. A viharosabb éjszakák után tucatjával horgonyoztak idegen hajók a nádas mentén, és ezt mindenki természetesnek tartotta.

Amikor az ötvenes túracirkáló árbocán megcsillant a kora reggeli napfény, az emberek mégis megdöbbentek.

A cirkálót előző este senki nem látta a vizen közeledni, és a mólóőr állítása szerint még éjfélkor sem volt a kikötőben. A szélcsendes éjszaka után mégis az öbölben állt, még hozzá nem is horgonyon, hanem bóján. A szerelvénymester beült egy csónakba és odavezett a cirkálóhoz. Amikor visszaérkezett, jelentette, hogy a hajónak Channel a neve, s a jelek szerint a saját bójáján áll, mivel azon is a Channel név olvasható. A klubtagok ingatták a fejüket és kijelentették, hogy ilyen nevű hajóval még soha nem találkoztak a vizen... A cirkálóból dél tájban aztán előmászott egy rövidhajú, szeplős öregember, és a bocival kievezett a partra. A magános öregember felbukkanása tovább fokozta az idegen hajó titokzatosságát. Az emberek tudták, hogy egy ötvenes cirkálót nem lehet egyedül elvezetni, de az öregemberen kívül soha nem láttak mást a hajón.

A Channel megjelenése után néhány héttel egy ötven év körüli hölgy ment keresztül a vitorlásklub udvarán. Magabiztosan kerülgette a parton száradó hajókat,

így senki nem merte megállítani. A hölgy zavartalanul eljutott a sólya betonperemére, tölcseért formált a tenyeréből és kiáltozni kezdett:

– Joe...! Joe bácsi!

A Channel kajütjéből előbukkant a rövidhajú, szeplős öregember, beszállt a bociba, és a sólya közelébe evezett.

– Hát ez igazán nagyszerű Joe, a vendégek már alig várják, hogy a vitorlásom legyenek... Egy német hölgy is érkezett...

– Örülök Krisztina, hogy látlak... Mi újság? – mondta az öregember és a sólya peremétől néhány méterre lefékezte a csónakját.

– Engem legjobb, ha mindjárt beviszel, úgysem férünk egyszerre a csónakba... Gyere közelebb...

Az öregember megrázta a fejét:

– Nem tehetem...

– Nem tudsz bevenni a hajóra?

– A Channel bizonyos értelemben nem is hajó... – mondta az öregember, és lassan, szinte észrevétlenül távolodni kezdett a csónakjával. Az idős hölgy ekkor, amit a világról tudott, egyetlen mondatban sűrítette:

– Joe kedves, nem teheted ezt velem...

A csónak közben egyre távolodott, aztán váratlanul a cirkáló mögé csúszott. A rövidhajú, szeplős öregember szólanul felkapaszkodott a hajójára, és eltűnt a kajútben.

Az idős hölgy mellett ekkor megállt a szerelvénymester, és megszólította:

– Kije magának a Channel gazdája?

– A testvérem – mondta az idős hölgy, aztán mérgesen hátat fordított a víznek és gyors léptekkel elhagyta a klubház udvarát.

Az emberek nem hitték el, hogy az idős hölgy testvére Joe bácsinak, de ettől kezdve nem gyanakodtak az idegen cirkálóra. A helyzetet az is javította, hogy Joe bácsit többen látták az orvossal és a hajógyár főmérnökével beszélgetni, mi több, egyesek azt állították, hogy Joe bácsi a hajógyár üzemi orvosa... A Channel mindezek ellenére titokzatos maradt. Joe bácsi soha nem húzta fel a vitorlákat az árbocra, s a cirkáló különös megjelenése óta egyetlen egyszer sem futott ki az öbölből. A hajó fedélzetére még Krisztina sem tudott feljutni, bár ezt hetenként legalább egyszer megkísérelte. Többnyire vendégekkel érkezett, és lelkes kiáltásokkal csalta elő Joe bácsit a cirkáló titokzatos belsejéből. Joe bácsi azonban soha nem közelítette meg egészen a partot, és senki nem emlékezett rá, hogy Krisztinának az elmúlt kilenc esztendő alatt, akár egyszer is sikerült volna feljutni a Channel fedélzetére. Krisztina ennek ellenére, rendszeres időközökben kiállt a sólya betonperemére és kiáltozni kezdett... A kikötőben élő emberek idővel megszokták az idős hölgyet, és pontosan tudták, hogy a „Joe... Joe bácsi!” kiáltásra a szeplős öregember mennyi idő múlva, és milyen arckifejezéssel jelenik meg a kajút ajtajában, hogyan pillant a part felé, és száll csónakba... Azt is tudták, hogy a „Hát ez igazán nagyszerű, Joe...” után mindig az „Örülök Krisztina, hogy látlak...” következik, s azt is tudták, hogy Krisztina egyike azon embertípusoknak, akik soha nem léphetnek a Channel fedélzetére. A kikötő szokványos Krisztina-jelenete az idegeneknek teljesen új volt, így izgatottan figyelték, hogy az egyes felvonások hogyan követik egymást.

Az olajzöld szemű Schweitzer Mariann, szokása szerint négy-öt hamvatlanodó teenager társaságában hevert a móló oldalának dőlve, és egy rágott végű fekete szemöldökkihúzóval rajzolgatott Fesszer Öcsi gipszkötésére... Fesszer Öcsi az iskolaév utolsó kosárlabda meccsén törte el a jobb karját, így karika alakúra feszített gipszkötéssel díszleghetett a parton. Megérkezése után néhány nappal elhelyezkedett Schweitzer Mariann szexes lábainak dőlve a kikötőn, és cinikus megjegyzéseket tett a vízre, a felnőttekre, saját magára és a mentős gyerekekre, aki már a legelső napon csatlakozott hozzájuk, mivel Fesszer Öcsinek gitárja is volt. Schweitzer Mariann különösen a leukoplasztal leragasztott részeket kedvelte Fesszer Öcsi gipszkötésén, ezeket mind ellátta feliratokkal: „Ne tedd!”, „Ma nekem, holnap neked”, „Na és, mi van abban?”, „Megesik”... „Hogy oda ne rohanjak...”, „Megint akarsz?...”, „Ve-

gyenek tengeraltattjárót!” Éppen egy krokodilt igyekezett a „Megint akarsz?” alá rajzolni, amikor Krisztina hangja felcsendült a kikötőben:

– Joe... Joe bácsi...!

A mentős gyerek elnevette magát:

– Hogy ez a spine mit strapálja magát...?

Mariann félbehagyta a krokodilt, megtekintette a kiabáló hölgyet, aztán a mentős gyerekekre nézett.

– Miért...?

– Úgysem engedi fel az öreg a hajóra...

– Miért nem engedi...?

– Mert az öreg a Channelra még soha senkit nem engedett fel.

– Mi az a Channel?

– Az a cirkáló ott, ahol előbukkant az a rövidhajú öregember...

– De mi az, hogy Channel?

– Nem tudom, egyszerűen csak Channel.

– Channel – mondta Mariann, aztán felállt és figyelte, hogy Joe bácsi hogyan száll csónakba, evez a sólya felé, hogyan fékezi le a bocit, és kiált át a hölgynek a víz felett.

– Örülök Krisztina, hogy látlak – hallatszott a mentős gyerek halk hangja, aztán azonnal Joe bácsié:

– Örülök Krisztina, hogy látlak... Mi újság?

Mariann mérgesen hátrafordult:

– Menj a...

– Képzeld Joe, ma felkeresett két férfi, és azt mondták hogy a Channelt szeretnék megvenni...

– Felhőket vegyenek... – mondta Joe bácsi, és hirtelen távolodni kezdett a parttól.

– De Joe kedves, nem teheted ezt velem...

A csónak elérte a cirkálót, aztán eltűnt mögötte.

Schweitzer Mariann fejfel előre beugrott a vízbe és gyors karcsapásokkal közlekedett a cirkálóhoz. Amikor a Channel mellé érkezett, már füttyögetett egy rendőr a kikötőn, és integetett, hogy Mariann azonnal forduljon vissza. A kiabálásra előbukkant a rövidhajú, szeplős öregember, és az olajzöld szemű lányra pillantott.

– Klassz fejed van bácsika – lihegte Mariann, aztán megfordult és kiűszott a mólóra.

– A kikötő területén tilos fürödni, száz forint a bírság – mondta a rendőr, és egy csekket nyújtott át a vizes lánynak.

Mariann odaszólt a mentős gyerekeknek:

– Tibike, ott a retikülöm, kotorj bele, és adj ennek az elvtársnak egy százast.

Amíg a mentős gyerek a ruhák között kotorászott, a lány a cirkálót nézte. Az öregember még mindig a kajút ajtajában állt, és bámult Schweitzer Mariann után.

– Tényleg Channel a neve... Jó kis hajó...

Mariann a nap hátralevő óráiban immel-ámmal befejezte a megkezdett krokodilt, de a fiúkkal alig beszélt. Vacsora után olajzöld szemeit az apjára emelte és megszólalt:

– Mondd atyám! Mi az, hogy Channel?

– Mit szemtelenkedsz örökké apáddal!? – csattant fel azonnal az anyja, de eredménytelenül.

Mariann nagy, csodálkozó szemeket csinált magának, és beléjük csempészett egy kevés szomorúságot is. A leghíresebb szexbombák átlagára igyekezett hasonlítani, s duzzadt, érzéki ajkait kicsit szétnyitotta.

– A Channel egy csatorna... Pontosabban a La Manche csatorna... Az Északi tengert köti össze az Atlanti óceánnal, de úgy is lehetne mondani, hogy Angliát elválasztja Európától – mondta az apja, s ezzel a nap végetért.

A Schweitzer villa teraszán másnap reggel tízkor Mariann bugyiban és kombinében ült a reggeliző asztalhoz, így óriási sikert aratott az anyjánál...

- Mondd Mariann, nem szégyenled magad?
- De miért anya?
- Bugyogóban ülsz le reggelizni, hát akárki jöhet, te meg itt ülsz meztelenül, ilyen ruhadarabokban...

- Ó anya, hát te anya vagy? Ilyen egy anya?! – sóhajtott fel Mariann, aztán kéjesen nyújtózkodott, ásitott és fokozatosan nekilátott az evésnek.

- Ma gyalog kell lemenned a partra, mert apa elvitte a kocsit...

- Hogyan tehetettilyent?

- Úgy fiam, hogy telefonáltak neki Pestről, fel kellett ugrania... Egyébként is jobb lenne, ha itthon maradnál, vagy elmennél végre teniszezni... Ezt a Fesszer Öcsizést úgyis be kell fejezni! Nem is tudom, mit képzelsz az a taknyos?... Bede majd váratlanul megjelenik itt és együtt lát azzal a taknyossal...

- Hát anya vagy te...? Bede Rómában van, Fesszer meg itt... És egyébként is osztályelső volt, a KISZ jutalom-utazásra viszi ha összegyógyul a keze...

- Elég volt a Fesszer Öcsizésből! Bede még a nyáron hazajön... Amikor apád kint volt a konzervok miatt, Bede panaszkodott neki, hogy vacak, felületes leveleket írsz, mintha, mintha nem is tudom...

Schweitzer Mariann ezen a délelőttön megkérte Fesszer Öcsit, hogy a gitárján pengesse le neki az Egzodus dallamát. Fesszer fél kézzel nyúzta a gitárt, gyakran melléfogott, de azért így is összeverődött egy csomó ember, és sikerült összehozni egy közepes botrányt. Különösen a Fesszer gipszkötésén tündöklő feliratok arattak elismerést. Mariann a hangversenyzést addig nyújtotta, amíg a rendőr fel nem bukkant a kikötőben. Ekkor Mariann felemelkedett a forró betonról és odaszólt a mentős gyerekeknek:

- A szoknyám zsebében van pénz... Megkérlek, hogy majd fizesd ki a zsernyákat...

Ezek után beugrott a vízbe, és a rendőr sípolása és a teenagerek röhögése közepette úszott a Channel felé. A zajra ezen a napon is előbújt a rövidhajú, szeplős öregember. Mariann megkapaszkodott a boci kötelében és a parti zajra ügyet sem vetve, megszólította az öregembert:

- Mondja, ez a Channel eredetileg nem tengeri hajó?

Joe bácsi a parton füttyögő rendőrré nézett, aztán a lányra, és halkán megszólalt:

- Miért úszott ide?

- Mert olyan cuki dumája van magának... „Örülök Krisztina, hogy látom...” Meg kell dögleni... Az én nevem Mariann... Azt hiszem egyszer eljövök magához, és beadok a nyugalmának... Mondja, egyébként maga nem azonos Beerings Joe-val? Beeringsről sokat hallottam...

- Nem, magammal vagyok azonos...

- Na, ennek örülök, az a Beerings tulajdonképpen egy szar pasas volt... Hát én most elúszom öregember, itthagylak... – mondta Mariann és visszatempózott a mólóra.

A rendőr vörös arccal fogadta:

- Miért ugrott be megint a vízbe?

- Társalogni akartam Joe bácsival...

- Mit képzelsz maga?! Ez kikötő, itt nem lehet társalogni!

Este Mariann szórakozottan túrkált a tányérjában, aztán az apjához fordult:

- Mondd apa, van annak valamilyen jelentősége, ha egy hajónak Channel a neve?

- Mindennek van jelentősége... A Channel tengert köt össze óceánnal...

Mariann egyre titokzatosabb arccal járkált a kikötő és a Schweitzer villa között, aztán egyik reggel földöntúli mosollyal ereszkedett le az átforrósodott betonra Fesszer Öcsi mellé.

- Az este meglátogattam a Channelt... – mondta és nosztalgikusan az öbölben ringatózó hajóra bámult.

- Mese... – mondta a mentős gyerek, és elnézett valahová oldalt, hogy a kijelentésének hangsúlyt adjon.

– Nagyon kedvesen fogadott Joe bácsi... És a hajója... Hát az nem is igaz, ilyen klasszat még nem láttam. Konyhája is van, a szobában pedig, de ezt nem mondhatom meg... Ez már titok...

Fesszer idegesen a lányra nézett, és megszólalt:

– Azt mondják soha senkit nem engedett fel a cirkálóra...

– Ezután sem enged fel senkit... Csak engem...

Fesszer Öcsi összeroppant:

– Megtömött, mi...? Megtömött a vén csirkefogó?

– Ne mondj ilyeneket róla... Joe bácsi különös ember... Tengerész... Egy angol tengerjárón volt orvos... És versenyeket is nyert...

– Persze, hogy megtömött, a vén dög... El ne ájulj a boldogságtól...

– Milyen versenyeket? – kérdezte a mentős gyerek.

– Nem tudom, milyen versenyeket, de nagyon nagy versenyeket nyerhetett...

– Ilyen egy hülye libát... Lefekszik egy bolond öregembernek...

– Szűnj meg Fesszer, nem gondolod, hogy ez a szöveg undorító?

Schweitzer Mariann nem szerette volna Fesszer Öcsit megbántani. Engesztelésül meztelen kokottokat rajzolt a gipszkötésre. A nap ennek ellenére feszült légkörben telt. Fesszer Öcsi állandóan arra gondolt, hogy a rövidhajú, szeplős öregember a karcos, barnatestű Schweitzer Mariannt behurcolta a kabinjába... A mentős gyerek gyanakodva bámulta a Channelt. Elképzelhetetlennek tartotta, hogy arra élő embert felengedjenek, de érezte, hogy a kikötő rendje megingott. Mariann arcán látszott, hogy a rajz nem érdekli és valami egészen másra készül... A rendőr állandóan öthat méterre sétált tőlük és figyelte, hogy a lány mikor emelkedik fel, és ugrik a vízbe. Különösen akkor vált idegessé, amikor Fesszer belekotort a gitár húrjaiba. Schweitzer Mariann gondosan befejezte Fesszer gipszén a kokottokat, és nem vetette magát a vízbe. Kiábrándító nap volt. Fesszer miközben a gitárján matatott, megfogadta, hogy soha többet nem jön le a kikötőbe, köp az egészre.

Másnap reggel mégis lement a partra. A mentős gyerek értetlenül lóbálta a lábát a vízben, és az öböl tükrére bámult.

A vízirendőrség parancsnoka Schweitzer György előtt kiterítette a hajókról készült összes kimutatást.

– Hogy vagy Tibike? – szólalt meg Fesszer a kikötőn, aztán mindjárt le is ereszkedett a cementre.

Mentős Tibi az öböl távoli pontjára mutatott.

– Mi van ott? – kérdezte Fesszer.

– A Channel eltűnt...

– A Channel?

– Éjfélkor még látta a mólóór, ott állt a nádas közelében, mint mindig... Reggelre aztán...

Fesszer nekidőlt egy betoncölöpnek, s úgy látszott, pizszokul érzi magát.

Tíz óra tájban megszólította a mentős gyereket:

– Mit gondolsz, Schweitzer Mariann lejön még ebéd előtt...?

Mentős Tibi sajnálkozva rápillantott, aztán szótlanul elfordította a fejét. Az öbölben csobogó hajókat nézte, s azt a halványzöld, elmosódó vonalat, ami a kikötő öböl és a nyílt víz határvonalát jelezte.

Schweitzer Mariann nem érkezett meg ebéd előtt, és másnap, harmadnap sem. Örökre nyoma veszett, akár a cirkálónak.

A vízirendőrség parancsnoka Schweitzer György lött kiterítette a hajókról készült összes kimutatást.

– Nem értem – mondta végül Schweitzer György és felállt.

– Ahogy mondtam, kérem... Channel nevű hajó soha nem volt a Balatonon...

– Mindenki azt mondja, hogy itt állt egy Channel nevű hajó a kikötőben, s ezen a kritikus éjszakán eltűnt onnan...

– Valóban... Joe bácsi ott tanyázott a kikötőben... De a Channel csak bizonyos értelemben volt hajó, ezt Joe bácsi is mondta valakinek. Csak az az építmény

számít hajónak, amivel részt vesznek a víziutak forgalmában. A Channel kilenc év alatt egyetlen egyszer sem futott ki az öbölből, soha nem húzták fel a vitorláit...

– Most viszont eltűnt...

– Ezt magam sem értem... De be kell látnia, hogy a Channel nevű hajó nem létezik. Ha létezne, valaki biztosan látta volna, amikor felszedte a horgonyát és útrakelt... Azóta már a járőreink is találkoztak volna a Channelal a vizen...

Schweitzer György kezét fogott a parancsnokkal és elindult az olajos padlójú irodákon, a zászlókkal díszített folyosókon át a kijárat felé.

Július végén egy Lancia fékezett a kikötő előtt. Elegáns, kifinomodott arcú férfi szállt ki a volán mögül, és besétált a kikötőre. Amikor Fesszer Öcsi a zavart tekintetű elegáns férfit észrevette, azonnal feltápáskodott a betonról.

– Halló Bede! Hazajöttél Rómából?

– Szevasz Öcsi, összetörted magad?

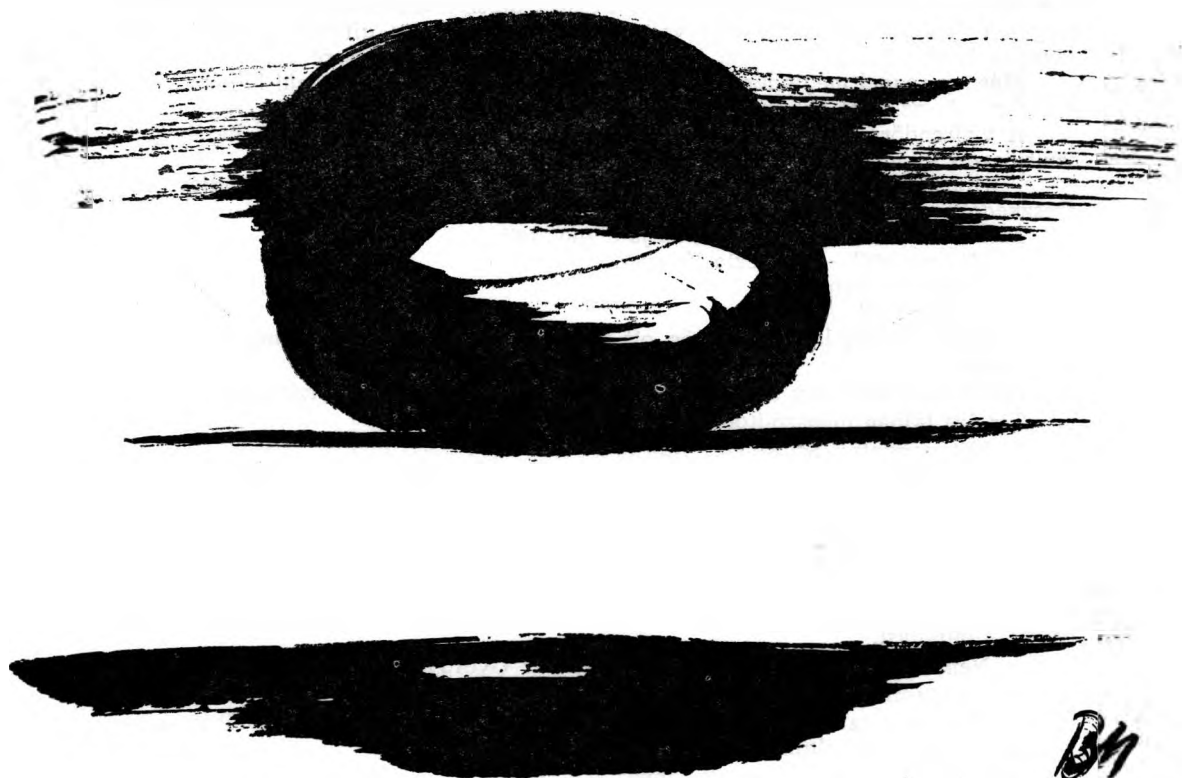
– Kicsit... Látom, te még egyben vagy.

– Élek – mondta az elegáns férfi és közben értetlenül bámulta az öböl sárgászöldén foszforeszkáló vizét.

– Ismered a Channel legendát? – szólalt meg újra Fesszer Öcsi, és Bede arcát fürkészte.

Az elegáns, kifinomodott arcú férfi nem válaszolt. Néhány pillanatig bámulta még az öböl vizét, melyet a Nápolyi öbölhöz, és más tengeri öblökhöz viszonyítva valószínűleg nagyon kicsinek talált, aztán megfordult és visszament a kocsiához.

Fesszer állt a mólón és nézte a hirtelen megugró és elrohanó Lanciát. Amikor a kocsi eltűnt a kanyarban, teljesen egyedül maradt, s a Channel legenda véglegesnek látszott.

BORSOS MIKLÓS rajza

FORDÍTOTT KÍGYÓ

Amit én nyögve keseregve
te azt félkézzel és nevetve

A dolgok sokszor azt hiszem már
szolgálni gyűlnek lábaidnál

S mint a mesében ha kimondod
megoldódik hipp-hopp a gondod

Ha ölsz is amit ölsz az állat
cinkos csöndben múlik ki nálad

Törvényeid csak a tiéid
ha ellesik akkor sem értik
akkor is mint nekem magamnak
mindenkinek titok maradnak

Lám több mint húsz év napja-éje
bonckéses bűvár szenvedélye
lassú szemlélődő nyugalma
forgó hajszája gyűrt unalma
ünnepe lucska tisztasága
öledből nőtt három virága:
élet midőn oly egy lehettünk
hogy csak húsunk le nem vetettük – –

Mennyit tanultam én azóta
ég-föld-pokol bösz firtatója

Nyílt ablak és ajtó előttem
fény ömlött szét a vaksötétben

Hány dűvadat domesztikáltam
s ma füttyszóra nyaldossa lábam

Több mint húsz éve csak veled nem
semmire veled nem mehettem

Fordított kígyó ki a bőrét
vedlés helyett növeszti hétrét

Erős dajkám ki esteledve
kész bizton kész az új szerepre
s pislákoló szememre nézve
majd fölvesz karja bölcsejébe
fölvesz haját arcomra szórja
s fülembe zsongul altatója.

ÁPRILISI VÁLTOZATOK

1

Az ének fényét a szürkesség
lobbantja föl a fény a fül fénye
mindent beföd s a szem
nyugodtan hunyorog érzi
hogy a jó erő erősebb
közeleg a szem fénye is már
s akkor ki lehet állni
az ég alá: a csontok
furataiban a vér
vastag nedveiben
s a szív
sikátoraiban
fölkél a nap

Ó hajnali madárkar!

2

Valami jöttmentnek néznek bizonynal
a kert madarai a rengeteg friss
levél virág formálódó gyümölcs közt
a gazdag földön melynek asztalán
ők táplálékuk mindig megleglik
valami jöttmentnek ki úgy remélik
kicsit marad csak és máris továbbáll
mert napnak fénynek levegőnek és
állatnak és növénynek az egész
békésen zümmögő harmóniának
nincs semmi de semmi szüksége rá.

3

Madárszó virágzó gyümölcsfák nyirkos fűszag tavasz
most április van rólatok
kellene verset írnom tavaszi
verset

De én már jó néhány nap óta
egy korhadt törzshöz járok vissza folyton
mely mégis így is koronát nevel
s holott a pusztulás országa szinte
úgy tartja magasba az életet
mint vénasszony-kar virágkosarat.

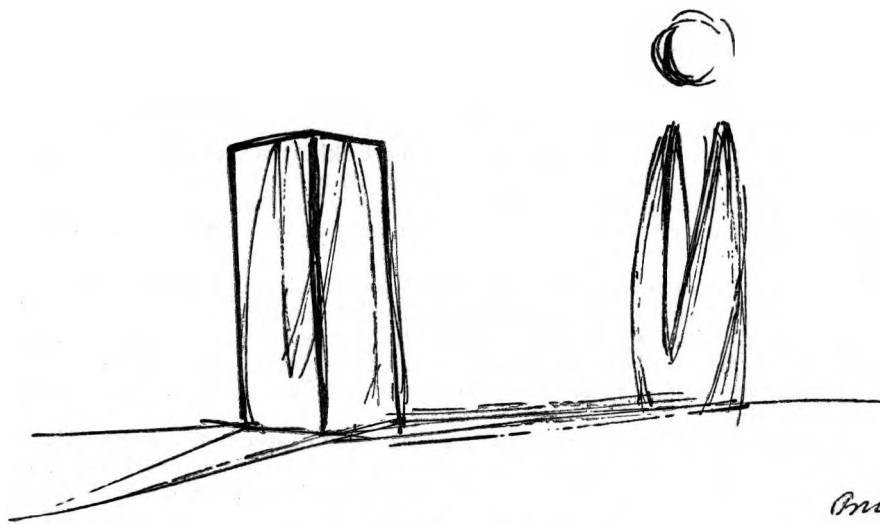
ELLENPONTOK

Fulladás örvény szöglet ájulat
fűrész nyál vér fog-reccsenés epe
verem bűz rács hörgés roncs dög cafat
por sár por sár por és sem én se te

Bársony csók öl pár bimbó kézfogás
kalász gyermek fészek dal lepke víz
álom hullám pehely szív biztatás
fény nap fény nap fény és én is te is

Fulladás bársony ájulat szirom
fűrész kalász verem víz lepke vér
por fény por fény nap sár nap sár s megint

Sem én se te s én is te is korom-
s hó-csíkok közt roskadva s könnyedén
botolnak és táncolnak lépteink.

Borsos 1966

BORSOS MIKLÓS rajza

Balatonföldváron*

Nemrégén a Balaton déli partjára utaztam, egyedül, meg-megálló dőcögő személyvonaton. Kerestem a büfécocsit és hirtelen szembetalálkoztam egyik unokatestvéremmel, most már természetes, öszülő, középkorú asszonnyal. Gyerekkorunkban sokat voltunk együtt, sőt valamikor ők is velünk nyaraltak Balatonföldváron. Nem láttam vagy tíz éve. Ösztönössé vált mozdulatom, valahányszor távolabbi rokonokat, egykori társaságombeli ismerőst láttam, az elkerülés volt. De ezt most nem tehettem, mert meglátott, elémállt és örvendezve üdvözölt. Az elkerülés ösztöne tovább működött bennem; néhány udvarias szó, válasz után elbúcsúztam azzal az ürüggyel, hogy társaságban utazom. Sajnálkozott, és búcsúzóul kicsúszott belőle gyermekkori, a családban még olykor felbukkanó becenevem, amitől később már csaknem irtóztam. – Na szervusz Lajkó! – csengett a szava utánam.

Visszamentem a helyemre és kinéztem az ablakon. Ekkor már a Balaton mellett jártunk, fenn a magasban. Lenn a parton, a mélyben, apró nyaralók fehérlettek a reggeli napfényben. A víz zöldeskék tükre mozdulatlanul és folyékonyan fénylett. Hétköznapi volt és nyár utólja, így csak egy-egy vitorlás látszott, nagy távolban. Tihany, a füredi part a túloldalon párás foltokba veszett.

Aliga fölé értünk, ahol szüleim nyaraltak, még születésem előtt, még mielőtt Földváron béreltek volna nyaralót. Aligáról keveset beszéltek otthon, fájdalmas emlék hallgatásba burkolta. Itt halt meg, hirtelen támadt betegségben, három éves korában egy leánytestvérem, aki a bátyám után született. Gyerekkoromban néha még emlegeték, azután lassan a feledésbe süllyedt. Kis emléke elhalványodott, akár az az egyetlen, elfakult amatőr fénykép is, mely megmaradt róla. Ezen már csak egy vézna, meztelen felsőtest és egy nevető gyermekarc meredt elő, szinte a semmiből, körülötte minden – a teste, a háttér – egybefolyt.

Aliga – ez a név, ez a hely most valami furcsa, lételőtti, párás sejtelemvilágot keltett életre bennem, melyben még nem éltem és talán már mégis éltem. Amikor apám még kezdő orvos volt, szőke oldalszakállt, nyáron is magas keményített gallért viselt – anyám szép, fiatal asszony, aki nagy, kerek, az arcát árnyékba borító szalmakalapban járt. Amikor még fiatal házaspár voltak és karonfogva sétáltak, üldögéltek ezen a parton, itt alattam, ahol ház még alig állt, mert akkoriban kezdett nyaralókkal betelepülni. Majd eszembe jutott: talán meg sem születtem volna, ha a testvérem nem hal meg. Talán csak később, egy-két év múlva született volna tőlük egy másik gyerek – leány, fiú? – s ez már nem én lettem volna. Vagy mégis én? – Ebbe csaknem belezavarodtam.

„Lajkó” – csengett fülemben a név, ami később úgy feszélyezett, könnyörgtem, ne szólítsanak így, abba is hagyták. Most azonban szinte búvszóként hatott és teljes egészében visszahozta a múltat, a szülőket, a Balatont, ezt a napfényt, langyos, iszapos vizet, mintha belőle, mint valami magzatvízből születtem volna, vagy pedig ez lett volna az a tó, ahonnan – mint gyerekkoromban mondogatták – a golya hozott engem is, más gyerekeket is.

Hirtelen kedvesnek éreztem ezt a szót, és az unokatestvéreimet, a hangját is. Miért hagytam ott oly kurtán-furcsán, hazugsággal? Visszamentem megkeresni, de már nem találtam, közben leszállt. A vonat most Földvára ért. Láttam hátulról a nagy fák árnyékában álló parti villákat, előttük a fásoros sétányt, a Balatonnak a házak

* Részlet a *Vallomás és búcsú* kiadatlan anyagából.

között meg-megcsillanó darabjait. Majd a vonat elhagyta Földvárt is és csupasz partok, nádasok mentén haladt tovább. Elhatároztam, hogy minél előbb visszajövök ide, körülnézni...

Olyan volt, mintha felfedező útra indultam volna. Az állomásnak az alkonyati napfényben vöröslő salakozott térségén megálltam bámészkodni. A fiatalember koromból jól ismert kép volt körülöttem: cukrászdák, ahol táncoltam, teniszpályák, ahol teniszeztem, – de én most mást kerestem. Azt, amit akkor eszembe sem jutott keresni: a még régebbi Földvárt, a gyermekkorit. Amire ráakódott ez a másik, s most talán egy harmadik is, miként bennem is egymásra rakódtak az évtizedek. Mert megint más volt Földvár: most már nem fehér teniszruhás lányok, fiúk, yachtsapkás férfiak sétálgattak itt, hanem egy-két hétre idejött üdülők, köztük munkások, falusiak. Kissé tanácstalanul lődörögtek, hallgatták a zenét a cukrászda kerítése mellől, kívül az utcáról, vagy a vasúti vendéglő terraszán kártyáztak, söröztek.

Szemem azt a képet, azokat a házakat, fákat, utakat kereste, amiket gyerekkorában is már láthatott. Ebben építész mivoltom segített, – jól meg tudtam különböztetni a korábban és későbbben épült épületeket, sőt az átalakításokat, toldásokat is. Apránként kiszűrtem a mostani képből az egykorit. Befelé, szemben az állomással templom állt, egy nagy rét helyén, ahol valamikor virágot szedünk. Ha becsuktam a szemem, a templomot nem láttam, csak a rétet, magas fűvel, sok vadvirággal. Női alak emelkedett ki belőle, malomkeréknyi sárga szalmakalapban, hajlongott, virágot szedett. Talán Scheidlné volt, talán egy másik földvári asszonyismerős. Gyerekek – apró fehér pontok – sereglettek körülötte, összekeveredtek a virágokkal, el-eltűntek a fűben. Pedig a valóság, mihielyt felnyitottam a szemem, a vöröstéglás új templom volt a rét helyén. A régi, gurítható sorompó helyén is új és más, egy emelhető volt, annak a helyén, ami úgy tetszett nekem és amit a mások tetszésére mindig „soompó”-nak mondtam. De a vasút a régi volt. A nyílegyenes pálya mindkét irányban most is a végtelenbe veszett, most is apró fekete füstölgő pont látszott az egyik végében, a távolodó vonat. De az csak most tűnt fel nekem, ami ezt a vasutat – gyerekkorom zöldvagónos, sárgarézpántos Déli vasútját – itt ezen a tájon oly barátságossá teszi: – az, hogy fasorban, szinte lugasban halad, a kertek alján, a fák két oldalról összeborulnak a pálya fölött, beárnyékolják, alsó ágaik meg is pörkölődtek, kormosak. Olyan békésnek, családiasnak tűnt ez a vasút most nekem itt, szinte a kertekhez, házakhoz tartozónak, s közben mégis vasútnak: a távolból jövőnek és a távolba elvezetőnek. Mert jól esett nézni ezt a messzeségbe vesző nyílegyenes fekete sín-párt a fák összehajló ágai alatt, a fényfoltot a végében, a fasoron túl, – mint valami légvonat, úgy húzta tekintetemet, emlékezetemet ki innen, a jelenből, a messzi múltba.

A sorompón át kimentem, nagy, árnyas fák alatt, a partra, a fasoros sétányra. Itt alig lézengtek. Kék tréningruhás fiúk, leányok röplabdáztak egy ideig, majd elmentek. A lemenő nap páráreteg mögé süllyedt, mint valami zsebbe, a badacsonyi hegyek fölött. A víz is elnéptelenedett, még néhány késői fürdőző volt benne, de már jöttek kifelé, törülköztek és ők is eltűntek. Most már egyedül voltam. Eleinte még a későbbi Földvárra emlékeztem, a villákról eszembe jutott, kik nyaraltak itt. Ha lehunytam a szemem, látni véltem a fasorban alkonyatkor fel-alá sereglő nyaralókat, ismerősöket, szinte véltem szembejönni a Brandesheim lányokat nevetve, jókedvűen, fiúkkal körülvéve, – majd kinyitottam a szemem, és eltűntek mind, és ha ismét becsuktam, akkor sem ők jöttek elő, hanem most már a régi Földvár: a napfényes sétány, a csillogó víztükrök, melynek akkor nem láttam túlsó partját, a fából ácsolt, cölöpökön álló vízi fürdőházak, a sok-sok zsvajgő, kiáltozó, fröcskölő gyerek a vízben, a fürdőkalapos, kesztyűs nők, a csikos fürdőtrikójú férfiak, a fürdőzők közé hatoló vitorlások. A faházak már nem voltak ott a vízben, és ez most még elhagyatottabbá tette a partot. A hold is már az égen állt és mind fényesebb lett, mert a nap már csak maradék fényét osztotta a felhők mögül. Még egy-két ember állt most a parton, távolabb, és nézte az alkonyatot, a rózsaszín, lila, kék árnyalatokat, színfátyalak pillanatnyi váltakozásait a vizen.

Nehéz volt elszabadulnom innen, ettől a helytől, ahová eszméletemnek szinte

legelső szalai fűztek – bármennyire más lett, képszerűbb, határoltabb, borúsabb. Visszafordultam, és a parti villákat néztem, az egykori nagy nyaralókat, amelyekből most üzemi, vállalati üdülők lettek. Olyan mások voltak, mint a későbbiek, a modernebbek, – kétszer-háromszor is akkorák, és ormótlanak, bonyodalmasak, hatalmas tetőzettel, tornyokkal, verandákkal, zsalugáteres ablakokkal. Valami nagy-nagy kényelemről, nyugalomról, állandóságról és zárkózottságról adtak hírt, miként a tágas, árnyas kertek is körülöttük, a nagy fák fölöttük, miként az egész régi Balatonföldvár, fasoraival, parkjaival, yachtklubjával, mólójával – ahol akkor tulajdonképpen csak néhány tucat család nyaralt. Megismerni véltem azt a villát is, ahol Scheidlék nyaraltak sok éven át, ahol egyszer a veranda mögött, egy sötét átjáróban böngéstem, mert félttem a verandára érkező sok idegentől, nem akartam meginni a kakaót. A villa zárva volt, üres, – úgy állt ott mint egy sárga sírkő.

Még egy búcsúpillantást vetettem a néptelen parti sétányra, melynek kettős fasora úgy húzta, vonta tekintetemet a múltba, akár az imént a vasúti pálya, és elindultam befelé, a sorompón át. A villák láttán kedvem támadt megkeresni a miénket, az egykorit, ahol több évig nyaraltunk. Ez sem jutott eszembe azelőtt, amikor még Brandesheimékkel szórakoztam itt. Nyaralónk helyén egy szörnyházat találtam, kietlen pusztaság közepette, – helybeli pallérok által toldozott, foldozott alkotmányt, bádog tornyokkal, kupolákkal, rózsaszínű vakolattal, gipszcirádákkal, – egy üzletházat, amelyben fodrász, trafik, söntés volt. Még eljlesztőbb volt a kert, gyermekkoromnak a külvilágtól elzárt kis paradicsoma, egykor kavicsos útjaival, fehér padjaival, ahol felnőttek álltak elem tornyokként, mosolyogtak, símogattak, én zavaromban a harisnyám szegélyét cibáltam, ahol egyszer megkérdezték, hány éves vagyok, és én – így emlékszem – azt feleltem: három éves –, a kert semmivé lett, a sövénynek hirtelen hamva sem volt, néhány a söntéshez tartozó kocsmaasztal, székek álltak benne üresen. Az üzletek már zárva voltak, de lakhattak is a házban, mert rádió bőmbőlte a híreket az egyik ablakból. Majd traktor jött erre az úton, kocsit húzott, reszketett és pöfögött, a por szállt utána. Innen hamar el kellett mennem.

Már úgy gondoltam, jobb is, ha hazamegyek, minek bolygatni ezeket a régi dolgokat, ilyen elváltozásokat látni, – amikor egykori nyaralónkkal szemben megpillantottam egy ösvényt, mely szinte észrevétlenül torkolt ki az útra. Erre nem emlékeztem, de most hirtelen valami hívogatót, csábítót éreztem benne. Sétáút volt, fák közé vezetett és hamarosan kis erdőbe ért. Jobb felől tisztás mentén haladt, balfelől pedig erdőborította meredek domboldal lábánál. Az imént, az úton még talákoztam emberekkel, de itt már nem járt senki. A csendben, a hűvös árnyékba boruló erdei ösvényen most úgy éreztem, mintha varázserdőbe hatolnék – olyanba, amilyent Ferenczy Károly festett a Három királyok mögé – a gyermekkor varázserdejébe. Szinte lábujjhegyen, óvatosan lépkedtem előre, akárcsak valami tilosban vagy veszélyes helyen. Mert hirtelen, mint fantomok, megrohantak az emlékek, olyanok, amelyekre soha később nem emlékeztem. Egyszerre ismerős lett az út, mélyen és nagyon, – hiszen bizonyára gyakran hoztak ide sétálni – és képek raját keltette életre bennem. A Scheidl lányokat láttam sötétkék, sárgarézgombos kis matrőzkabátokban, szőke hajukon hatalmas máslik. Szederbokrokra emlékeztem, vastag érett fekete szederre, amiből itt csipegettem. Siklóra, amint áttekergett keresztbe az úton, amitől elrémültem. Majd a dajkánkra – természetes, pruszlikos parasztmenyecskére – aki akkor újszülött hűgomat szoptatta és engem is gondozott, – a nagy, erős mellére, melyből a tej kibuggyant, és amit szerettem nézni, ha hűgomat szoptatta, sőt a kedvemért nyomogatta is, hogy a tej kis fehér szökőkutakban előtörjön, mert ezen nagyokat kacagtam. Eszembe jutott a sokrétű ráncos szoknyája, ami úgy suhogott, és a sötétség, ami alóla kilátszott, s mindig izgatott, akárcsak később is, gyerekkoromban, a kanálisok, a barlangok, az alagutak. – De hiszen nem lehet messze innen a vasút sem! – jutott eszembe – mert mindig megálltunk itt nézni, ha jött, a vonatot. És csakugyan megláttam a tisztás túloldalán, a felnyíló bokrok között a pálya egy darabját. A fénylő sínek látása most szinte megnyugtatót: – valami tárgyilagos volt benne és az jól esett, hogy itt van, ahol volt, ahol lennie kell. Majd hirtelen felrémlett bennem egy

szerpentin út, fehér korláttal, mely valahonnan innen felvezetett a dombtetőre, egy kis kápolnához, – és ebben a pillanatban, mintegy varázsütésre, megjelent az út is, de már korlát nélkül. Itt megálltam, és itt jutott eszembe az anyám.

Talán azért itt, mert – és erre is csak most emlékeztem vissza – itt vártuk mindig, a dajkával, a Scheidl lányokkal, ennek a szerpentin útnak a lábánál, hogy lejöjjön a dombról, a kápolnából. A fehér korlát mentén lépkedett lefelé, a fákon átszűrődő fényben, fényfoltokban, földig érő harangszoknyában, karcsúra fűzve, puffos ujjú, magas gallérú blúzban, rajta is nagy, lehajló karimájú kalap. Leányos arca, mindig mosolygó fekete szeme kiragyogott a kalap árnyékából. Most már csak őreá gondoltam, a fiatal anyámra, és úgy éreztem: most, most – talán végre megközeleltem őt. Talán ezért kellett idejönnöm. Csend volt, messze, messze, az országút felől pöfögött még a traktor. Vonat se jött, a sínek némán csillogtak a bokrok mögött. A madarak már régen elhallgattak. Elindultam fel az úton, szinte ő elébe, aki emlékezetemben most itt lefelé jött. Néhány forduló után felértem a kápolnához. Itt sem volt senki és ide már nem is hallatszott semmi. Belestem a kápolna ablakán: csupasz, meszelt falakat, egyszerű oltárt láttam sok virággal, néhány térdeplős padot. A kápolna mögött feltárult a Balaton: olajsima tükre szürke volt, akár most már az ég is, a hold fénye kezdett megcsillanni benne, a nappal világossága, távol az ég alján, már csaknem elfogyott. Meredek szélén álltam, alattam homokos partszakadék, lábamnál bozótok, közöttük le lehetett látni a hegy lábáig. Néhány szentjános bogár csillant meg a bozótok között. Lent, most mélyen alattam, ismét megcsillant egy helyen a sinpár is, más nyoma embernek, civilizációnak innen nézve nem volt. A lámpák még nem gyúltak ki sehol. Denevér röppent fel a kápolna felől, s néhány hangtalan kör után eltűnt. A tó szinte ösviláginak látszott így, dermedt mozdulatlanságával, a lassan mindent elnyelő szürkességben. Most a tó emlékeztetett anyámra, arra, hogy bizonyára sokszor látta, nézte ő is innen, a reggeli napfényben, távoli eldőlt vitorlásokkal. Sőt ő és a tó most bennem egybefolyt. Ő is oly nyugodt volt mindig. A szeme oly csillogó, mint ez a víztükör, és olyan távoli. Egy nagy-nagy ölnek éreztem most innen fentről ezt a tavat, amibe úgy szeretnék belehullani és nem lehet.

B E D E A N N A

VASHEGYI KRISZTUSOK

A Vashegyen a Balaton párájában
– megannyi széles pofacsontú Krisztus –
lebegnek a fészületek.

Nem járt üstökös a kunyhójuk fölött,
nem harsogták égi hírnökök:
Halleluja, ma született!

Húzták a hálót, vágták a sarat,
falat raktak villámló ég alatt,
asztalhoz ültek izzadt, terhes esten;

dalaikat elkapkodta a szél,
kertjeiket hóval fődte a tél,
és meghaltak a kereszten.

EGRY

Drapp-szürke pulóveres
repedezett-földarcú paraszt

Szikár csontos halász

Ég szemű
Fénylelkű
Színeskrétával
és ecsettel játszó-álmodó
Gyermek

Különös világú ragyogás
színcsodák
párák
fényzuhatagok hírhozója

Derű
szépség
emberség és tisztaság
igézője

Sokkal szebb vele a világ

NÁCI BÁCSI

A fenyvesi fuvarosok védőszentje
kis groteszk söntés-figura,
a napi fuvargondok
után megjátssza az udvaribolondot;
a nyaraló kedves vendég
hallgathat áriát,
láthat cirkusszal elegyes mozit:
Náci bácsi mindenről gondoskodik;
a szellemi páriák
nem sajnálják a felülfizetést,
s habzsolják komplex-műsorát:
két-három féldeci rum
s félszivar a honorárium;
Náci bácsinak megéri
még akkor is, ha gügyének nézik;
vállalt alázottságában is
a maga ura:
megsemmisítő fölénnel biggyeszt
a kultúrálnak látszó fiúra.

KAGYLÓK, CSIGAHÁZAK

Ezek a barna-szivárványos csigaházak s a gyöngyház-
ragyogású kagylók nem a tenger, csak a Balaton-part
képviselői. A gyertya s a gyertyatartó és a rápörkölt máz,
lehet ajándék, de gyerekkor-világosságot ma is lobogtat.

Falon függő tájaim, barátok esszenciái házból, kezekből,
sejtjeim bejárták és láthatatlan kezet is szorítottak;
aki inkább én vagyok: üveg-alatti arcomra nézek esendően,
ecsetnyomokat bírt ki: rajta újkori történelmek robogtak.

Felállt a polcra a kortársak kórusa, halhatatlanok közt
gyakornokok, itt nem szapulják egymást, kölcsönt se kérnek,
én se kérhetek, de énekelnek nekem, kimosdott kölykök,
tisztaságukkal holnap közös szutykainkba belebeszélnek.

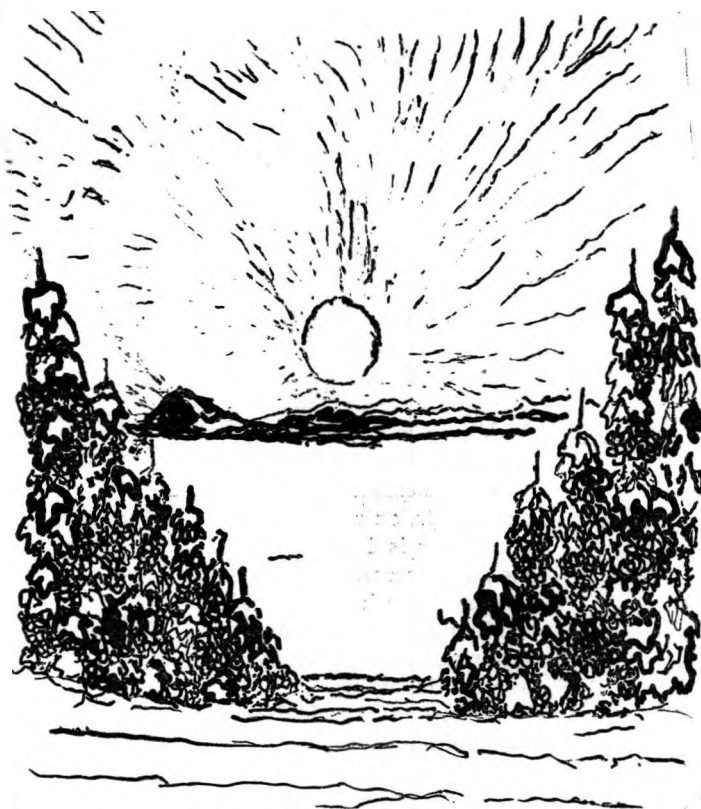
Itt, rajtam kívül, minden önmagán túl mutat törvényt, időt,
engem vár kinn ma is az esetlegességtől borzas délelőtt.

TÚZ

Jön a tavasz – mondják
érzékszerveimnek a kinyitott
ajtón, ablakokon át
becsapódó föld-szagok;
hó látszik még, de vékony
kabátban lépek ki a városba,
az a tűz beillatozza
az utcát is, az a folyékony,
amit télen is őrzött
tested s borzongva bontotta ki
kezemnek, számnak, öröklött
éhségemnek, – viharai,
feltámadásai lendítették
karjaid, lábaid és
villámlást idézett, földrengést
és kánikulai delelés
nyugalmát aztán.

Testem
minden pórusa lát most,
szolgálja ez a város szerelmem,

e neon-liliomos, vas-virágos,
utcasarki ibolya-árusokkal,
füvel a járdaszegélyen –
el kellene a várost mesélnem,
hogy szerelmem kimondjam;
s te is benne indulsz el és
lábaid kongatják
a fényes levegőt és szoknyád
báránnyelűs-ég-gyűrűzés,
s este a folyton robbanó
csillagokat melleid
karcolják az égre – mely alól
dördülő álomba repít
és felfokozott világosságba,
ahogy köröttem ébred meg,
négy égtája testednek,
melynek a nyár csak folytatása.

FERENCZY BÉNI rajza

Szigetlakók

Apró állomás volt. Talán csak annyiban különbözött a többi vidéki állomástól, hogy a csoportokban a szalviák, rózsák, kannák szürkén kókadoztak, s szürke volt a hársfák levele, a hajdan zöldre mázolt ajtók-ablakok és a feliratok is.

Amikor átvágtak a csoportok között, az épület mellett meg kellett állniuk. A földúton vontatók cammogtak megrakott pótkocsikkal a raktárak felé. Szemükbe verték a port.

– Azt mondtad – fordult szembe az asszony – csónakkal jövünk.

– Na ja – nevetett fel a fiú –, ha nem lenne meteorológia. Hurrikánt jeleztek. S mi az ördögöt csinálnál halott árnyékkoddal?

Az asszony belemarkolt rövidre nyírt hajába, szájoncsókolta.

A por nehezen oszlott, de már átláttak függönyén. A földútra visszatértek a szétrebbent tyúkok, tollázkodtak, tetvésszkedtek. Az asszony ment elől, s alig érték a rozstáblát átszelő gyalogútra, megállt:

– Jó felé megyünk?

– Persze.

– Menj előre ... Eltévedhetünk.

– Az nem lehet. Itt minden út oda vezet.

– Biztos?

– Nem biztos. De el kell hinned.

Elindultak és a fiú hátra-hátrafordulva beszélt. Az asszony nem hallotta pontosan a szavakat, de megértette, hogy ez alatt a kék boltozat alatt fognak letáborozni. Az öblöt, ahol kikötnek, még kék homály takarja, vagy a parti növényzet függőnye rejt, de itt van, előttük, csak meg kell lelteni.

A gyalogút egy árkon vezetett át, majd sövényen, amely egy kiégettfüvű sportpályát övezett körbe. Az egyik akácfa alatt a fiú megállt, letette hátizsákját, lesegítette az asszonyt. A takarókat leterítette a fűre.

– Ül le itt. Megkeresem az öblöt.

– De nagyon siess. Merre még? Ha nem jössz vissza, merre keressetek?

– Arra megyek – intett a fiú a nap irányába – talán találkozom egy bennszülöt-
tel, aki meg tudja mondani, merre van a sziget? Én csak annyit tudok a szigetről,
amennyi az értesítésben állt: Luku-Lukunak nevezték el a fái lakó madarokról, lakat-
lan, távol fekszik a hajóforgalomtól és most az enyém, én örököltem.

Fütyörészve indult. Amint elérte a szemközi sövényt, megfordult, integetett, kiáltott is: – Ju-je-aná! Jujeaná!

A sövény mögött csenevész akácerdőben kanyargott a gyalogút, majd elérte a betonutat. A falu szélső házai látszóttak. A másik oldalról menyecske kerekedett. Megállította köszöntésével. Megtudta, hogy a Sárvíz a szemközi domb mögött folyik, de a falu előtt a betonút keresztezi, látni is innen a hidat, ott könnyebben elérheti a patakat.

Ingét levetette, lóbálva vitte kezében.

Athajolt a híd korlátján. A víz tisztán hömpölygött, a sástól árnyékolt oldalon jászok lebegtek a homokos fenék felett. Leszaladt az út töltéséről a partra, a fű térdéig ért s tudta, tavasz óta nem járt erre senki. A fű megőrizte volna a nyomot. Öreg, feketetörzsű berekfák alá ért, megfordult, de látszott még az út, a szélső házak is. Követte mindenütt a patakat, sűrűnőtt, vöröshéjú füzeseken tört át, több helyen is

fölébe hajolt a víznek, kövér vastaghúsú jászokat látott legtöbbször, néhány domolykót, rajokba verődött fürge cseléket. A patak hirtelen balra kanyarodott, majd jó harminc lépés után jobbra, mintha vissza akart volna térni az elszáradt fűzfa tövébe. Leguggolt, megvizsgálta a talajt, majd kiballagott a fák gyűrűjéből. Közel a falu: az ivóvíz, a bolt, ennél jobb helyet úgysem talál. Átvágott a réten, s amikor pár széna-boglyát is megpillantott, meggyorsította lépteit.

A csenevész akácerdőben már futott, és amint kiért a sövény bokrai közül, meglengette az ingét.

Letérdelt az asszony elé. Ujjait a hajába fúrta kétoldalt a halántéka felett, és megemelte az arcát.

– Látom, megtaláltad. Ugye megtaláltad?

A fiú csak biccentett.

– Indulunk? Levethetem a blúzomat? – állt fel az asszony is.

A dombon megálltak. Megmutatta a patak vonalát és az elszáradt fűzfát.

– Közel az út – mondta az asszony – meg a falu is.

– Az a jó – indult tovább a fiú – legalább kevesebbet leszel egyedül. Gondolom, én járok majd vízért, ha elfogy a termoszköböl, vehetek tojást a faluban, zsírt, kenyeret, sört, amit csak akarsz. Lehunyod a szemedet és mire kinyitod, már újra melletted leszek.

Az elszáradt fűznél Jujeana megállapította, hogy a hely nagyon szép, de mi lehet a túlsó parton? Sűrű, alacsony növésű, fiatal berekfák. Mi van mögöttük? A falu szélső házai? Az út? A fiú nem tudta, s hogy megnyugtassa az asszonyt, a hátizsákját, sátrat, takarókat lepakolt a kis kerek rét közepére és lement a partra.

– Nem látok a bokrok mögé – kiáltott vissza – átmegyek.

Levetette vászonnadrágját, megigazította fecskéjét.

Lába bokáig iszapba süllyedt. Hideg volt a víz. A meder közepén éppen köldökéig ért. Fürge cselék villantak, piros uszonyú jászok fordultak meg lomhán, amint óvatosan lépkedett. Felkapaszkodott a túlsó partra; áttört az ágak között. Gilicetövis halványlila virágjától tarka legelő izzott előtte és egy vacak kis domb. Tetejéről megpillantotta a falut.

Az asszony bikinire vetkőzve feküdt a szétbontott takarókon. Színes szoknyája, blúza kiterítve az egyik berekfán. Szemét csak akkor nyitotta ki, amikor megérezte arcán a fiú árnyékát.

– Úsztál?

– Csak visszafelé. Itt maradunk. A bokrok mögött napfény van, gilicetövis és a tenger. Ugyanez a tenger, mint itt előtted, ugyanez a kék boltozat.

– Együnk most, jó? – ült fel az asszony.

– Etetsz majd, én felállítom a sátrat.

Szétbontotta, kitergette; összerakta a két alumínium tartórúdat, és az asszony hozta az első falatot.

Amikor állt már a sátor, áthengerítette az asszonyt a kék takaróra, a zöldet vállára dobta. Két forduló szénát hozott, eligazgatta a sátorban. Törével berekkarókat vágott, leszűrkalta valamennyit az iszapos partba, közüket befonta fűzfavesszővel, feltöltötte ággal, földdel, és gyeptéglával beborította.

– Nem félsz, hogy itt akarok maradni?

– Nem. Fürdőszobátok otthon is van.

– Ezért csináltad?

– Nem. De most feküdj vissza a napra, megborotválkozom és bemegyek a faluba tojásért, sörért, fogok pár halat és ebédre kirántjuk.

Az első házban csak egy tojást kapott. Most ért haza éppen az átvevőtől, mesélte az asszony, mert kell a pénz, és itt nincs piac, messze a legközelebbi város, ha előbb jött volna, vagy üzen az este, csak éppen annyi van itthon, amennyi az ebédhez kell, de ebből ad szívesen, a villanyszerelőknek mindig adott; mikorra lesz kész már az a vezeték, két hét múlva? Hát csak siessenek, mert úgy készül, mint a lucaszéke.

A következő házhoz tapasztalt villanyszerelőként kopogtatott. Ahogy belépett a köves előszobába, jobbról nyitva volt a szoba ajtaja, arra indult, s a küszöbön szótlanul megállt.

Két feketébe öltözött öregasszony szöszmötölt az ágy körül. Az ágyon felkötött állal, meztelenül, idős férfi feküdt. Nemrég halhatott meg, mert az egyik öregasszony megemelte a tehetetlen kezét. Vizes ruhával a hónalját mosta. A másik meg ágyékát, szemérmét. A szoba egyszerű volt, a bútorok festettek, az ágy felett Mária tartotta a kisdedet és a kis pufók kölyök kezén fehér galamb verdesett. Nagyanyja bátyja jutott eszébe, aki közvetlenül a halála előtt bort kért, megittatták s már jöhettek is a mosdatóasszonyok. De akkor őket, a gyerekeket kizavarták a szobából. Valaki egy nevet kiáltott, kendővel övezett ráncos arc, fogatlan száj nyílott ki a szeme előtt. Nem nem ő az, bizonygatta, kétszer is elismételte, hogy villanyszerelő és tojást szeretne venni, nyitva volt az ajtó, igazán nincs szándékában leleselkedni, aztán félretolták az ajtóból és ment az öregasszony után.

Kint, az utcán szemébe csapott a fény. Felemelte szatyrárt, megnézte a húsz tojást.

Az italboltban teletöltette a termoszokat sörrel, becsomagoltatott két tortaszeletet. Visszafelé utánaaszaladt a kocsinak, dinnyét vett.

Most már csak a hal hiányzik.

De a jászokat nem látta meg a hídról.

Később se. Pedig végigkutatta a medret a száraz fűzfáig. A fűrge cselék, domolykók is eltűntek.

– Hu-hu! Mit hoztál?

Felmutatta a szatyrot, kézenfogta az asszonyt és levezette a patakhoz. Lopakodva hajoltak a víz fölé, de csak a homokot látták, vízinövényeket.

– Mit nevezsz?

– Téged. Nézd csak, ott, ott a víz tükrében, micsoda kétségbeesett az arcod.

– Az isten szerelmére értsd már meg, amikor legelőször elértem a patakot, át-hajoltam a híd korlátja fölé, jászokat láttam lebegni a sás mellett. Amerre jöttem, mindenütt láttam jászt, fűrge cselét, meg domolykót is. Amikor átmentem a patakon, hogy megnézzem, mi van a túlsó parti berekbokrok mögött, halak úszkáltak körülöttem.

– Búcsúztak tőled.

– Mi az hogy: búcsúztak?

– Hát leúsztak a tengerbe. Te mesélted, hogy vannak olyan halak; édesvízben növekednek és párázás idején leúsznak a tengerbe.

– De ezek nem olyan halak voltak.

– Akkor én se tudom, hova tűntek. Egyszerűen elbújtak előled.

– Mit?

– Sütünk majd tojást. Nagyszerű lesz a tojásrántotta is.

Amire törével kiásta a parton a tűzhelyet, feltámadt a szél. Keserves kis tűz volt, a szél rossz irányból fújt. Ha testükkel védték, fuldoklottak a füstben, ha elhajoltak, nem érte a láng a lábas fenekét.

A fiú homokkal kidörzsölte a lábast, behordtak minden holmijukat a sátorba, megittak még egy pohár sört és összefűzték a lapokat.

Arra ébredt, hogy fázik. Befűjt a szél az oldallapok alatt.

Óvatosan kibújt az asszony öleléséből, fölé hajolt meztelen testének és betakarta a takaróval. Felhúzta melegítőjét, kibújt a sátorból. Karókat faragott, lombot tördelt, gyepféglát vágott, szélfogót csinált.

Bent levetkőzött és visszabújt az asszony mellé.

– Mit csináltál a széllal?

– Ébren vagy?

– Már akkor ébren voltam, amikor fölém hajoltál.

– Kimentem és megmondtam, hogy most már elég, kushadjon.

– Ezt mondtad?

- Ezt.
- Szomjas vagyok.
- Sört? Dinnyét?
- Dinnyét. Attól édes lesz a szám.
- Elállt a szél.
- Elálitottad.
- Nem. Igazán elállt. Nem rázza már a sátrat.
- Hány óra lehet.
- Nem tudom. Eltörtem az órámat.
- Amikor a karókat faragtad?
- Nem véletlenül. Egyszerűen eltörtem. Ne mutassa, hogy múlik az idő.
- Süthet még a nap?
- Nem látod?
- Hol?
- Hát a sátron.
- Azért olyan piros? Mi ez a furcsa zaj?
- Mély hangú csengő. A túlsó parton legelő van, biztosan erre jár a csorda.
- Tengerről beszéltél: a bokrok mögött napfény van, gilicetövis és tenger. Ugyan-

ez a tenger, mint a sátrunk előtt.

- Persze. Csak most a felszínre jöttek a tengeriborjak és legelnek.
- Kibújunk?
- Gyere.
- Mit vegyek fel?
- Semmit.
- S a tengeriborjak?
- Megvakulnak.

Álltak a fényben. Az asszony vállán nyitott fürdőköpeny lógott s apró, sárga nadrág feszült testére. A fiú kereste a tekintetét, de az valahova mögé figyelte, s végre meghallotta suttogását:

- A túl-só-par-ti bokrok közül valaki leselkedik.
- Szegény – mondta a fiú.
- Sajnálod? Ki lehet?
- A csordás.
- Mit bámul? Még nem látott ilyet?
- Régen. Nagyon régen. Fiatal legény korában. Az is lehet, hogy csak álmodott.

Megfogta a kezét, bevezette a zsályák, boglárkák közé. Leterítették a köpenyt. Az asszony lefeküdt, a fiú csak leült, átkulcsolta térdét. Nem tudta azonnal kitárni magát a napnak, zajok szűrődtek át a remegő levegőn, a műúton autók robogtak s tompa, mély dobajjal ütődtek össze az állomáson a tolató vagonok ütközői. Csak akkor lazultak el izmai, amikor hátra pillantott és meglátta, hogy az asszony szempillája ugyanúgy remeg, mint a levegő. Lefeküdt, feje a fű közé került. Tenyerével elsímította arcuk közül a fűvet.

- Szép vagy.
- Mondd még egyszer.

A fiú megismételte; az arcát közelebb csúsztatta. Megcsókolta az asszonyt. Szájuk nem vált szét a csók után. Ha szóltak, kitapinthaták a szavakat.

Később felálltak, kézenfogva elindultak a zsályák, boglárkák között.

- Mi ez a mély dobaj? – kérdezte az asszony.
- Vagonokat tolatnak az állomáson.
- Azt mondtad, hogy a szigetünkön csak tenger lesz, égbolt és fény.
- Igen, Luku-Lukun csak mi ketten leszünk, de az még távolabb van.
- Oda úgysem tudsz elvinni.
- Amikor az italboltba beléptem, az egyik asztalnál borostásállú férfi ült. Fején koszos micisapka, lábai szétvetve, az asztalán legalább tizenöt üres nagyfröccsös po-

hár. Bambán vigyorgott, motyogott: „Te állat, most ki szedi össze helyetted a népet, mi? most ki szedi össze?” Azt hiszed, én is ilyen tehetetlen vagyok? Amikor még az egyetemen, azon az előadáson mellettem ültél és közölted, hogy hozzá még a tanár úrhoz, már tudtam, visszaszerezlek. S most mi tart vissza? A férjed: a tanár úr? A gyereked?

Az asszony megrázta fejét.

– Mi tart vissza? S ha velem vagy, nincs sohase hányingered? S ha odahaza vagy, nincs sohase hányingered?

A rét szélén, a gyalogúton, falusiak mentek. Meg-megálltak, nézték a fényben imbolygókat.

Az asszony mellei elé kapta szétnyitott tenyerét és megfordult: – Figyelnek bennünket.

– Ki tart vissza? A férjed? A gyereked?

– Két férfi és egy kisfiú.

– Lányod van.

– A gyalogúton mennek – mondta szomorúan az asszony. – S azt hiszed, csak te szenvedsz? Csak te gyötrődtél? Azt hiszed, könnyű volt elviselnem, hogy máshoz is jársz? Amikor megéreztem arcodon a bőrének szagát? Azt hiszed? S mi lesz velem, ha hozzád kötődöm, tapadok sejtjeimmal és egy szép napon közlöd velem „nem szeretlek, csinálj, amit akarsz”, ahogy ezt megtetted már?

– De mikor történt? Két távolálló történelmi időről beszélünk, tulajdonképpen azt veted most szememre, hogy a kőkorszakban hiányos öltözetben jártam.

– Emlékszel még a kőre? – kérdezte az asszony.

– Feküdtünk egymás mellett és akkor mondtam először, hogy valahol távol, nagyon messze, örökölttem egy szigetet. Luku-Lukunak nevezték el a fái lakó madarokról. És azt mondtam, balsafából csinálók tutajt, nekivágok a tengernek, megkeresem a szigetet. Ott fogok letelepedni, kardhalakra horgászom és kókusztejet iszom.

Éjszaka ismét föltámadt a szél.

Előbb csak egyöntetű morajlást hallott, de később már megkülönböztette füle az ágak koccanását, a lombok verdesését, a réti fű hullámozó suttogását. A hideg alattomosan támadt, a másik oldalról, ahol még nem védte a sátrat a szélfogó. Felkőnyökölt, s hogy nyakszirtjeig megborzongott, óvatosan kibújtatta lábát az asszony térde alól. Felvette melegítőjét, tapogatva megkereste törét.

Sátruk előtt holdfénytől fluoreszkált a rét. Ha a szél elfektette a fűvet, ezüstösen csillogott, ha szeszélyes dühében visszafordította, haragos sötétre változott és tajtékját szemébe fröcskölte.

A kifaragott karókat leszúrta, közüket meghordta lombbal.

Vastagabb, száraz fatörzs akadt kezeügyébe. Az üvegkeménnyé szikkadt fába nem szaladt belé a tör pengéje. Kihozta kisbaltáját, s valahányszor sújtásra emelkedett, a tajték szemébe fröccsent.

Újabb és újabb száraz törzseket keresett tapogatva, kivágta valamennyit.

Melegítője combig víztől nehezedett.

Milyen jó irányból fúj a szél.

A törzseket sorra legallyazta, összekötözte, s ha szeszélyes dühében a szél visszafordult, tajtéket fröcskölt tutajára.

Szívós, karnyivastag gyűrűkicéből árbocot erősített a tutaj közepére.

Aztán bebújt a sátorba az asszony szoknyájáért.

Felerősítette, és a térdig érő vízben maga előtt tolva a tutajt, elindult.

Majd felült, kezébe vette a kormánynak készített dorongot, pár mozdulatot tett vele, hogy a tutaj orrát helyes irányba terelje.

A hullámokon túl pár pillanatra felködlött előtte Luku-Luku távoli partja, aztán egy szélhócska szétrepítette vitorláját.

Kínlódvá húzta vissza az ormótlan törzseket sátruk elé.

Térdenállva motózott a sötétben és az asszony átkarolta a nyakát.

– Mit csináltál a széllel?

– Elállítottam.

– Kösz. Nem vetkőzöl le? Csupa csatak vagy. Csak nem akarsz vizesen mellémbújni?

Levetteite melegítőjét. Visszafeküdt helyére.

Az asszony felült, eligazgatta a takarót.

Amikor lefeküdt, még sokáig mocorgott, majd jobb oldalára fordult, szabadon maradt lábával átkarolta a fiú lábait, kezével fejét arcához húzta.

– Sírsz? – kérdezte a fiú.

Az asszony fogai közül fojtott, nyöszörgő hang tört elő, és hanyatt fordult.

– Ne sírj.

Sokáig feküdtek mozdulatlanul, hallgatták a lombok verdesését.

– Mikor indul holnap a vonatunk? – kérdezte az asszony.

– Mi? – riadt fel a fiú.

– A vonat.

– Tizennégyötvenkettőkor.

KÁLDI JÁNOS

FÜRED, TAGORE-SÉTÁNY

Hogy mondja itt ez a sok-sok virágfolt,
az élénk-parazsú violák,
s hallgasd meg a nyárfák négy sorát,
milyen lázasan rezgi az;
ez világít halhatatlanul – bár szerényen –
a tó katáng színében,
s üzeni lent,
ahogy dereng
szelíden
a szélzilálta szöveg a vizen,
melynek végén felkiáltójel a vitorlarúd;
ó, hallgasd csak itt
Tagore hársfájának apai-szavú leveleit,
figyeld
e telt
emberekkel-ékes reggelt,
az énekek finom ág-bogait,
a hajók sejtelmes, távoli fehérségét,
minden arról beszél:
a szépség és tisztaság legyőzhetetlen!

BADACSONYI VIRÁGÉNEK

előbb a ház a víz a part
majd az egész táj különös
tükroét tartott szemem elé
benne megfordult a világ
arcoddal lett teljesebb

és nem tudtam mióta és
nem tudtam még meddig követ
ez a kéretlen látomás
csak kóboroltam mint a vak
berúgtam ital nélkül

hétfőn szavad kedden kezéd
szerdán hajad csütörtökön
szemed ígézett pénteken
vállad szombaton a csipőd
és vasárnap vasárnap

vasárnap a kék-sugaras
világ meggyulladt azután
robbantak örült áramok
s arcoddal együtt elrepült
elszállt az ég s a fák is

ARCOK, VÁLLAK, SZEMEK

Földek lucskával, sarával
robognak tüzes vonatok,
kattognak sűrű ködben
neonhomlokú városok felé.
Zsiros sapkák, meszes batyuk,
madárijesztő árnyak
örlődnek pályaudvarok
állkapcsai közt.

Vascszimák csikordulnak,
ajtók csapódnak görcsösen,
érdes, hajnali zeneszó,
hozzád-szokik a fül.
Szemafórok rengetegében
robognak tüzes vonatok,
eszélős csattogással,
sinek villámain.
Napi négy óra utazás:
egyhatod életünk.
Mindig egyformán kél a nap
tűzfalak erdejében.
Mindig egyformán alkonyul
az elfutó mezők fölött,

míg a rengő kupékon át
homályos lámpa imbolyog.

Földek lucskával, sarával
robognak tüzes vonatok.
Éjből reggelbe-ívelő
ablakaik fölfénylenek.
Mélyükön arcok, barázdás
arcok, törődött vállak,
nehéz vállak, kút-mély szemek
suhannak zengő városok felé.

PIPACSON

lánynak virág parasztnak istenverte gyom
tűzpipacsok a szálló domboldalon

kormosodtok kék sinek mentén rozsdás telepen
megkötődtek vasak közt szétszórt köveken

intő példák felém-özönlő pipacsok
az ember dünnög ti legalább lobogjatok

az ember vállán fémekkel-súlyos ég
az ember faggatja megváltatlan szívét

ti segítsétek verhetetlen pipacsok
ha elbukik ha céltalanul csavarog

csak példátokkal hogy mindig győznie kell
homlokán gondok fellegeivel

hogy az öröm csak az öröm vezesse át
a lankára hol fölosztatlan a világ

s szóljon: egyedül-méltó én vagyok
példátokhoz szélfújta pipacsok

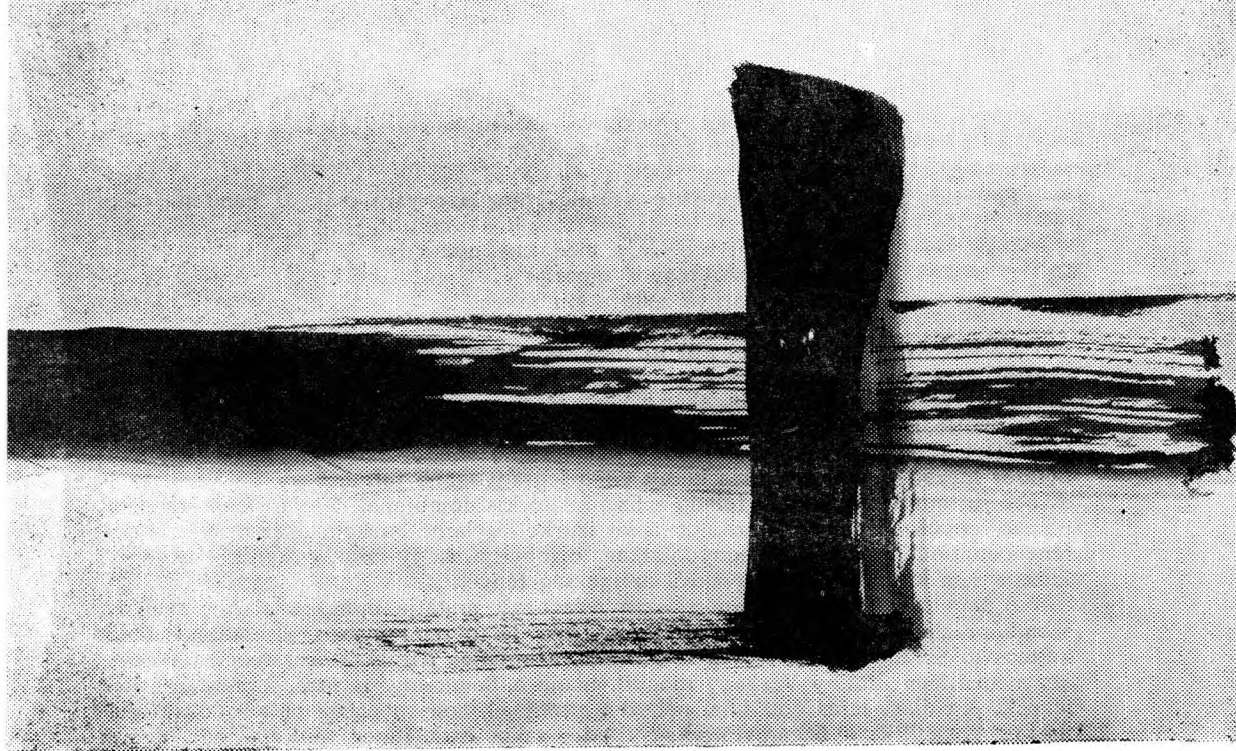
FÜSTBEN, KOROMBAN

Füstben, koromban villanó
arcélek, fényre vakok,
meredek égre mélyből
nyíló ablakok,

csenevész, tépett ecetfák,
álmukban napba-növők,
szebb sorsra váró suhancok,
morduló vének, révedezők.

kis külvárosi udvarokban,
hol száradó ruhák fellege száll,
s bütykös ujjak közt fáradtan
csörren a kanál,

ha este lesz . . . Marad-e még
egyszerű szavam
nektek, akár a karcsú
fémek – salaktalan?

BORSOS MIKLÓS rajza

LIPTAK GÁBOR

Keszthelyi tudósítás

1. rész

A Keszthely felé tartó utas a Szépkilátó környékén búcsúzik el a tapolcai mendence mesevilágától.

A tópartot övező vidékek változatosan szép sorozatában itt ismét más tájegyüttes jelentkezik. A tanúhegyek sajátos birodalmából kivezető szigligeti fasor, Bernáth Aurél somogyi jegenyéinek testvéreként, egyetlen suhintással vágja ketté az eget, s az edericsei sorompónál új táj kapuihoz vezet.

Más hegyek sorakoznak itt fel szorosan egymás mellé: ormok és völgyek szövénnyével: turistacsábító, vadregényes, igazi hegységet emelve a szelíd pannon tájra. Ezek az új hegyek, szőlők és gyümölcsligetek felett sötét erdőket hordoznak oldalukon s kicsit idegenkedve tekintenek át a síkságon felmeredező rendhagyó formájú társaikra, amelyeket Vulkanus teremtett.

A Balaton parti hegyek oldalában a költők házai efféle őrtornyokként követik a táj változásait. Itt a Keszthelyi hegység egyik előőrsén a Bece hegy oldalában, magasan az országút felett, Takáts Gyula vert tanyát. Háza elől egyetlen tekintettel befoghatja a Szigligeti öböl minden részletét s vele talán az egész távoli s közeli környéket, ahol:

...„A tó fölött egy fényes szekfű-szál,
Nem is szekfűk, de hófehér sirály

Festetics Kristóf szép sopf stílú síremlékét is bizonyára csak az mentette meg,

Lebeg, mint tüll, szép menyasszonyuszály.
És délután a langyos záporok
Sistergő szárnya zeng a lombokon.”

Eötvös Keszthelyről jövet állt itt meg. A győriki majornál még csak a Balaton ezüstös arcát látta, később északra hajlott az út. Aztán jött a csoda: lába mintha gyökeret vert volna. S a csoda, akár a lábat földbegyökereztető ámulat, most is hány-szor ismétlődik naponta.

Mert a táj, ahová itt a Keszthely felé forduló vándor visszapillant, Eötvös anynyisor idézett szavai szerint a kerek világ legragyogóbb foltja. S az, hogy ez ma is eszébe jut mindenkinek, aki felhág a Szépkilátó kis dombjának tetejére és a pineákat utánzó fenyők közül végignézi, akár a tél szürke fátylaiba burkolt, akár a nyár aranyfényében tündöklő tájon, megnyugtatóan bizonyítja, hogy száz esztendő tengernyi idézete sem koptatja le a szavakról az igazság fényét.

A tapolcai medence innen egészen más arcát mutatja mint Badacsony felől. A szemkápráztató színjáték szereplői ugyanazok, de új rendezésben. A hatalmas öblöt kettéosztó Szigligettel, a kedves Rókarántó, a bűbajos Királyné szoknyája s a nevéhez nem illően kicsiny Várhegy mögött, maga a Badacsony is más, komor óriásnak látszik. A Gulács lefaragott falai nehezen hitetik el, hogy a másik oldalról kis Fujiámának is beillik; a Szentgyörgyhegy pedig talán csak innen mutatja meg igazán szépségének szinte mértani arányait. S mellettük a felhőárnyak színezte víz már valószínűtlen látomássá tehetné az egészet, ha a nádasokat, réteket, szántókat, szőlős lankákat nem élénkítenék utakkal, vasutakkal, falvakkal s a hegyoldalak lejtőin megbúvó pincék ezreivel az emberi munka és tájformáló akarat jelei.

A domb itt a szigligeti út hajlatában két kilátást tartogat. S Eötvös elragadtató sorai bizonyára nem csak a vulkánok birodalmának szólnak. Az utas elbűvölve tekinthet innen a hosszú földnyelvekben elsimuló partok felett alpesi képeket idéző hegységek koszorújában lapuló „balatoni főváros”: Keszthely felé.

Berzsenyi a balatoni tájak első tudatos műélvezője ezúttal is gondos kísérőnk:

„Nézzétek, mi kies sorhegy ölelgeti
A tér telkeit és a vizenyős lapályt:
Itt leltek gyönyörű thessali berkeket,
Bércforrást, susogó völgyeket és homályt.”

A legmeglepőbb azonban mégis az, hogy a Keszthelyi hegység itt oly közel jön az úthoz, hogy mellette szinte átmenet nélkül elkezdődik. A kis büfé, amely a kilátás után még más gyönyörökre is szomjazó vándorokat várja, már igazi nagy fekete-fenyők közé épült; s mögötte és körülötte a meredek kaptató hirtelen s csak egy két dombhullámmal megtorlódó lendülettel indul el a hegyek közé. Aki kívánja, itt akár percek múltán már sűrű erdőben vándorolhat.

S ott aztán megértheti azt is, hogy miért hívták valaha Fekete hegyeknek ezeket a bérceket. Az országutakról letérő szekérmnyomok mély völgyekbe, sötét erdők közé vezetnek. Nemcsak a fenyvesek, a lombos erdők is a szokottnál sötétebb árnyékokat borítanak a szelíd balatoni fényhez szokott vidékre. S a hegyi paradicsom belsejében nemcsak vadregényes völgyeket, dolomitsziklák övezte hegyszorosokat, vidám hegyipatakokat, de még őshévíz alkotta kútbarlangokat is talál a vállalkozó szellemű vándor.

Aki ismeri a tópart legszebb helyein csaknem mindenütt fellelhető római települések sorozatát, meg sem lepődik, hogy Pannonia lakói már ezernégyszáz esztendővel Eötvös előtt felfedezték e hely szépségét.

BORSOS MIKLÓS rajza

A Szépkilátó dombjának tövében hatalmas római villa romjai rejtőznek. És a rómaiakról elnevezett jéghideg vízü forrás vizét most nyaranta új telepések élvezik. Szinte természetes, hogy a modern népvándorlás harcosai; a győriki camping lakói is a kerek világ legfényesebb pontján verik le sátraikat.

Az új fürdőhullám, amelynek változásait szeretném tudósításomban nyomon követni, megpróbálva rögzíteni: múlt és jelen miként olvad egybe a tövidéken; itt a Szépkilátónál ismét római nyomokon csap át. Hogy aztán már a betonutakon is a római légiók nyomát követve haladjon Keszthely felé.

*

Azok a kedves régi magyar faluk, amelyek kilométerekre nyúló utcáikkal innen Keszthelyig kísérik az utast, voltaképpen már a város külső kerületei. S amint a „Balaton fővárosa” is azzal kedves szívünknek, hogy nem próbál nagyvárost utánózni, hanem tisztes önismerettel még terjeszkedésében is megőrzi a tájhoz illő hangulatát, úgy ezek a „külvárosok” sem hasonlíthatók másféle városi perifériákhoz.

Mert mi is vezethetné be jobban a Helikon városát, mint ezek a délnyugati lejtőkön szétszórt házaikkal oly nehezen faluvá rendeződni kívánó hegyközségek.

A szó itt valódi értelmet nyer. A falu voltaképpen csak a hegybe vagy azok lábához húzódott házakból áll s ezek csak a templom, iskola, tanácsház körül tömörülnek utcává. Ám a falu főutcáját alkotó műút foghíjai itt szőlők, gyümölcsösök. S ahol valamely ház kimarad a sorból, ott fent, a hegyoldalban, szőlőkarók ezrei között fehérítő pincék és présházak teremtik meg a kapcsolatot.

S falvaknak, házaknak ez a laza láncolata a városig tart és még a nevekben is kifejeződik. Gyenes és Diás nemrég éppen úgy két falu volt mint Vonyarc és Vas-hegy. Azzal, hogy nevüket összefűzték, tulajdonképpen csak közigazgatási kapcsolatok lett szorosabb. Házaik éppen oly ritka sorban követik egymást, mint régen. A két hegyközség s a város határát is éppen úgy elmosza a házak, kertek ritkásan összefüggő, de mégis meglévő láncolata, mint a hajdani kisebb településeket. Arról, hogy merre járunk, voltaképpen csak a felvillanó községjelző táblák tudósítanak.

A hegyekből lefelé húzódó szőlők helyenkint csaknem a házak kapujáig érnek, s bent az udvarokban is makacs lugasokkal hódítanak el nemcsak a tornácoktól, de még az ólaktól, fészerektől is minden talpalatnyi helyet. Legtöbbször a part és hegy közé szorult szőlők átlépnek az út másik oldalára is, és terjeszkedésüknek csak e másfajta vízi birodalom széle szab határt. A vizes rétek, nádasok, is csaknem a szőlőskertek lábáig érnek.

A házak közül nem egy még a legszebb ősi népi építkezési formákat őrzi; rangos néprajzi műemléknek is beillene. Lekontyolt csaknem földig érő tetővel fordulnak az északi szeleket zúdító hegyoldalak felé; máshol a mögé támasztott nád-kévék védik a ház hátsó falait. Olyan is akad, ahol maga a ház búvik el a lankák hajlatában, mintegy kölcsön kérve maga mögé bástyának az egész hegyet. Délebbre járunk, mint Füred környékén: mégis másféle építkezés ez. Akár az útmenti feszületek felett áthajló s a hegyvidéket idéző pléhtető, itt a házak is zordabb telekről, vadabb viharokról beszélnek. S aki járta a Keszthelyi hegységet télidőben, tudja, hogy nem ok nélkül.

S így méginkább méltók figyelmünkre azok a vén házak, amelyek hatalmas, szinte földig érő nádtetejükkel csirkéit védelmező tyúkanyóként óvják, védelmezik az alájuk menekült emberi életet.

A legtöbb parasztház persze már itt is „kivetkezett”. Leginkább s elsőként azok, amelyek kiálltak az országutra. S nagyon természetes, hogy az idő múlása előbb-utóbb felszámolja ezeket a már nem lakóiknak, hanem csak a néprajz kutatóinak s a vidéket fényképezőgéppel járó külföldieknek kedves, öreg épületeket. S ha akad, aki múltunk emlékeinek megőrzését szíven viselve vagy a néprajzos lelkesedésével védelmükre kél, annak elég megmutatni e szép öreg tanyák belsejének sivárságát, egészségtelenségét, rossz beosztását, hogy a védelmező torkára forrjon a szó. Persze csak a házban lakók vitathatatlan igazságával szemben.

A skansen azonban óhatatlanul eszünkbe jut. A lassan eljövendő, annyit vitatott nagy szabadtéri múzeum, amelynek oly pompás külföldi példái születnek meg körülünk szinte a szemünk előtt. Hollandiára, Romániára, Normandiára s Lengyelországra gondolok és arra, hogy marad-e még az öreg házak közül olyan, amelyet át lehet majd menteni oly régen tervezett nagy skansenünkbe.

Az építkezés találékonyságát talán előbb-utóbb átveszi ezektől a tetejükkel északnak forduló házaktól a modern tervezés is. Megint csak Hollandia jut eszembe: a széles utak és kanálisok között emelkedő egész tanyát befogó nagy, villaszerű, belsejükben már a modern lakáskultúra minden vívmányát megőrző épületek, amelyekre éppen ilyenforma óriás tetők borulnak és palázott falaikkal fordulnak észak felé. Aki ért hozzá, talán megmondhatná, évente mennyi lemálló vakolatot s hány ház és utca maradandó csínosságát lehetne ez okos építkezéssel megőrizni.

A hegyközségek lakossága persze itt is mindinkább elfordul az ősi foglalkozásoktól. A város azonban szerencsére közel van s ha „főváros” is, de a Balatoné; tehát kevesebb veszélyt s különbséget rejt, életmódban, munkában. Megmarad hát a szerencsés kettősség, amely jellemzője a vidéknek. A gyerekek könnyen találnak a kívánt iskolára, a fiatalok s a felnőttek izlésük s kedvük szerint való munkára Keszthelyen. De a pihenés óráira visszavárják őket a szőlőskertek közé rejtezett tágas házak, a szórakozásnak is vidám házimunkát kínáló gyümölcsösök s a madárrejtegető erdős hegyoldalak.

Az elszakadás így hát nem lehet teljes s ez éppen olyan üdvös az életmód, mint a gondolkodás kialakításában. Ahogy Keszthely nem szakadhat el ezektől a hegyközségektől; ahogy a városlakók életformáját alakítják a környező külső kerületek, – akként mintegy tájain át megszűrve kapja csak móddal s mérséklettel a hegyközségek lakója a város lélegzetét. Akkor is, ha a diási országúton reggel s este hosszú sor zsúfolásig megtelt autóbusz, bicikli, motorkerékpár mutatja, hogy Vonyarc és Diás igazi peremvárosokhoz illően küldi el naponta dolgos népét Keszthely felé.

*

A város egyik legszebb és leginkább összefoglaló képe is Gyenesdiás széléről bontakozik ki. Sorra emelkednek ki a hegyek lábától a vízpartig nyújtózó földnyelven azok az épületek s parkkák sűrűsödő facsoportok, amelyek nemcsak Keszthely körvonalait, de tulajdonképpen jelentőségét is megszabják. A karmeliták tornya csak az utat mutatja a Belváros felé; a kastély hatalmas épülettömbje mögött az egykori óriáspark megtört zöld hullámai simulnak át a hévízi láprétségbe; a város közepét eltéveszthetetlen bizonyossággal jelölik ki a Lackffy nádor alapította plébániatemplom gótikus falai. Lendületes ívvel hajló, öreg fák szegélyezte, széles utak irányítják a tekintetet a víz felé, ahol két betonkarral nyúlik a tóba a szigetfürdő és a móló; s a távolban, ahol a nádasok között még korán keresi a tekintet a Kisbalaton rejtelmes világát, afféle toronyház: a Diákszálló hétemeletes épülete az új Keszthely jelképeként emelkedik a magasba.

S a szemlélő, legyen bár járatlan a történelem s a stratégia tudományában ösztönösen is érzi, hogy hegyek-völgyek, síkság és vizek e találkozásánál a Balaton vidék történelmileg legérdekesebb pontjára került. S a könyvek és múzeumi leletek megerősítik az ösztön sugallatát.

Az ősembertől a keltákig az emberi fejlődés minden korszakának nyomát itt hagyta a földnyelven, amelyet három oldalról vett körül valaha a Balaton vize s északról a vadakat kínáló hegyvidék. Amikor a rómaiak elfoglalták s Pannonia néven birodalmukhoz csatolták a Dunántúlt, már négyezer esztendeje lakta ember ezt a tájat.

Az első jelentős telepet, természetesen, mégis a rómaiak alkották, s mintha csak sejtették volna, hogy valaha majd itt őrzik meg legnagyobb kegyelettel emléküket: éppen a múzeum környékén.

S mintha Pannonia lakói ezzel mindjárt ki akarták volna jelölni a későbbi

települések gyűjtőpontjait: megtaláljuk nyomaikat a Kastélykert elhordott toronydombjának helyén is.

Az első példamutató történeti leckét a rómaiak írták a tó környékén. Útjaikkal Európa szervezetébe kapcsolták Pannoniát, időálló építkezésekkel addig ismeretlen kultúrát honosítottak meg a partvidéken, s magát a szeszélyes, berkekkel, mocsarakkal terjeszkedő tavat is ők rendszabályozták meg először. A rómaiak egész Európát behálózó útjai a birodalom gazdasági, katonai és közigazgatási életében olyasféle fontosságot nyertek, amelyhez csak a mai vasúthálózat hasonlítható. Megvoltak hát ezeknek is fontos állomásai s még fontosabb csomópontjai. S az, hogy az embert négy ezredéven át a halak s vadak kincseivel csábító vidék, az új életformákat honosító birodalomban és annak letűnte után is, újabb évszázadokra egymást követő letelepedések s most már várostörténet magját érlelő építkezések színhelye lett, annak köszönhető, hogy az egyik ilyen út-csomópont itt a Balaton nyugati oldalán alakult ki.

Az észak és dél fontos tájait összekötő Aquincumba és Itáliába vezető utak itt ágaztak el s védelmükre, rendjükre a régészek szerint előbb valószínűleg a kastélykertbeli egykori kis vár: majd amikor Galérius császár siófoki vízszabályozása megkönnyítette az átkelést a Kisbalaton mocsárvilágán át Vörs felé: a mai Fenékpusztta helyén emelkedő hatalmas erődtámasz: Valcum vigyázott.

Ameddig lehetett. Hiszen amikor a hajdani kisvárost tornyokkal és falakkal megerősítették, már csakne mállandó barbár betörések veszélyeztették Pannonia békéjét. Aztán 433-ban az egész tartomány a hun birodalom része lett. A múlt század végén kőfejtő munkások találták meg az alsópáhoki út mellett sírját annak a lovával együtt eltemetett hun harcosnak, aki messzi Ázsiából jött el meghalni, e neki talán már délszaki tájak ígértes szépségű vidékére. Amennyire bárki természetesnek vélheti s legfeljebb az írott történelem természetes igazolását láthatja a hun vitéz sírjának felfedezésében, annyira szokatlan s érdekes a másik lelet, amely több mint ötven esztendővel később, immár „napjainkban” került napvilágra.

De erről már nemcsak műtörténeti tanulmányok tudósítanak. Azzal a személyes örömmel hallottuk róla az első híreket, amely a Balaton minden új nevezetességének kijár. Emlékszem e vidék nemcsak hivatala, de szíve szerint is gazdájának, Zákonyi Ferencnek arcán az izgalom ragyogására, amikor Keszthelyről hazatérve még azon az estén beszámolt az új leletről. 1954-ben a keszthelyi agyagbányában mintegy tízesztendő kislány sírját találták meg. Priscos rhétor a hun világ rokonszenves helyszíni tudósítója beszámol arról, hogy az előkelőségek lábbelijét arany csatok díszítették. S a régen elporladt kislány csontjain nemcsak aranycsatokat, hanem körülötte finoman megmunkált ékszereket is találtak. Ahogy Illyés Gyula írja, úgy lelték a kis csontvázat „... teleaggatva mütyürkével, siratnivaló drágasággal, igazolásául annak, hogy egy kis szív azért a hunokban is volt.”

Abban az izgalmas pillanatban, amikor Sági Károlynak, a keszthelyi Múzeum kiváló igazgatójának kezében megcsillantak ezek a finom kicsiny ékszerek, természetes először hajdani tulajdonosukra kellett gondolnunk.

A kis gyermek halála mindig megrendítő s ezen nem változtat az sem, ha az az igazságtalanság másfélezer esztendeje történt. Máig sem feledem a tudós arcát felhősítő, s még az első felfedező és leíró büszkeségét is eltakaró, gyengéd meghatottságot és a magam megrendülését, amikor kezébe vette a kis halott gyermek karperecét.

Azt a feltevést, hogy ezeket a szép ékszereket valamelyik, a fenékpusztai városban ragadt, római aranyműves készítette, még a legendateremtő képzelet makacssága sem merné kockáztatni. Az azonban köztudomású, hogy Valcum falai között a légiónak elűnte után sem szűnt meg az élet.

Nincs az a hadigépezet – legyen bár nomád –, amelynek a fegyverek mellé ne lenne szüksége szerszámra, edényre, lábbelire. S éppen ezért nincs az a hadvezetőség, amely meg ne becsülné az iparosokat. A népvándorlás hullámverésében így tudtak megmaradni Valcum római emlékeket megőrző kézművesei: kiszolgálva és ellátva az új és új hódítókat.

A hunok örökségén osztozkodó germán törzsek közül a keleti gótok történeté-

nek egyik fontos adata fűződik Valcumhoz. Legkülönb királyuk, Nagy Teoderik egyes tudósok szerint itt született a fenékpusztai erőd falai között. Még szülőházát is ismerni vélük egyik század elején kiásott, majd újra betemetett épületben.

Passuth László, aki az életének nagy élményeit nyújtó magyar és latin tájak összhangját, nagyon természetesen, ugyancsak a Balaton partján fedezte fel s egy évtizede meg is telepedett tihanyi tuszkulánumban, így „hazaérkezvén” e tájra, világsikert arató történelmi regényei közül az egyik legutóbbiban éppen ez adatnak nyomán indítja Keszthely környékéről útjára Nagy Teoderiket, akivel „Ravennában temették Rómát”.

A keleti gótok után a longobárdok, majd fél évszázaddal később az avarok telepedtek meg a környéken. S azt, hogy ezek a vándorló népek nemcsak meghódították a vidéket, de le is telepedtek itt: a feltárt temetők sokasága bizonyítja. Ahogy Illyés írja: a rómaiak után „jobbadán már csak a sírok adnak jelt”.

De milyen beszédes jeleket.

Annak a nagy avar temetőnek leletanyaga, amelyet a keszthelyi Deák Ferenc utca helyén a múlt század végén feltártak, nemcsak a város honfoglalás előtti kultúrhistóriájának egyik legizgalmasabb fejezetét illusztrálja. A „Keszthelyi kultúra” először hozza be a város nevét a világ-régészet fogalomkörébe. S nincs ma sem vérbeli régész, akinek szívét meg ne dobogtatná ez a példátlanul érdekes emléktárhely: a környéken rómaiakból, germán törzsekből itt ragadt s a hódító avarokkal összeolvadt furcsa keveréknép páratlan hagyatéka.

Am a Balaton part népek sokaságát befogadó és letelepítő délnyugati „sarkvidékének” első ezredéves története még mindig tartogat meglepetéseket. Az avarokat leverő Nagy Károly engedélyezte a Nyitrából elűzött szláv fejedelemnek, Pribinának, hogy Mosaburgban – Mocsárvárban – erősséget építtessen. S Pribina nemcsak ez után még évszázadokig álló erősség alapjait vetette meg: hanem megépítette az egyik első őskeresztény bazilikát is. A honfoglaló magyarok így már letelepedett lakosságot találtak a zalavári mocsarak között. Nyomukat ősi boronasírok s az a remekszép őskeresztény templom is őrzi, amelyet 1946-ban ástak ki a várszigeten s alapfalainak rekonstruálása egyik első és kiválóan megoldott feladata lett felszabadulás utáni műemlékvédelmünknek.

*

Ahogy a honfoglalás előtti ezredév emlékei Fenékpusztá, Zalavár s a Múzeum termei körül idézik fel a vidék múltját, akként támad fel a várostörténet egy-egy jelentősebb fejezete egybeolvadva a születő világ új képeivel Keszthely nevezetesebb épületei körül.

Azokból a félig földbevéajt, nádfödeles, apró házikókból – az István király korabeli kis faluból a mai kastély közelében – még annyi sem maradt, mint a hajdan ittjárt hódítók telepeiből. Az utak azonban, amelyeknek a város létét s jelentőségét köszönhetette; a légiók derekasan megépített hadiútjai, Keszthely későbbi fejlődését is kijelölték. A mai Kossuth Lajos utca híven jelzi irányát annak a Fenékpusztáról észak felé tartó hajdani római útnak, amelynek mentén a népesedő, fejlődő középkori város felépítette házait. S amidőn a kastélydomb környékén álló temetővel övezett kis kápolna már nem tudta befogadni szaporodó híveit: ismét csak a régi út mentén találhatott helyet az új egyház.

Azt, hogy ezt biztosan tudjuk, ismét a Keszthelyi Múzeum korunkbeli kutatóinak köszönhetjük. Ebben a városban régésznek lenni nem akármilyen feladat. A feltárt s még feltárássra váró temetők, rommezők oly szerteágazó munkával várják a Balatoni Múzeum szobáiban tanyázó kutató vezérkart, hogy ember legyen, aki kiigazodik közöttük. S ezek a tudósok egyre-másra szolgálnak meglepetésekkel.

A Szent Lőrinc kápolna alapjait is 1954-ben fedezték fel a plébániatemplom alatt, ugyanabban az esztendőben, amelyben a másfélezer évvel korábban eltemetett hun kislány sirja előkerült.

S ez a lelet – ha évszázadokkal későbbi világ történetéről tudósít is, nemcsak a szerteágazó és sokirányú kutatás tiszteletreméltó buzgalmával lep meg. A Szent Lőrinc kápolna maradványai azt bizonyítják, hogy e kis épület egyik legkorábbi emléke a magyar csúcsíves építészetnek.

A kastély környékén létrejött település házai így a XIII. században most már beszélve a mai Kossuth Lajos utca nagy részét s elérve a plébániatemplom helyét, szinte törvényszerűen követik a hajdani római útvonalat. Olyan helyre érünk itt, ahol már teljes épségben megmaradt épület fogja fel szemünk s értelmünk számára a múltat. Keszthely közepén az ostornyelek neonfénye között suhanó autók mellett hatszázéssztendősi templomfalak vetnek árnyékot.

A hajdani ferences templomot s a vele egybeépült kolostort 1386-ban Nagy Lajos király kedvelt embere, az Arany János megénekelte Lackffy nádor építtette. Akinek kedve tartja, eltűnődhet a korszak s a hatalom árnyalatainak és változékonyságának furcsaságai felett. A nádor, akinek hatalma egy országra terjedt, egy szavától jobbágyok ezreinek élete-halála függött s elegendő volt, hogy e kunyhókat is rangos otthonnak tartó korszakban fényes templomokat s kolostorokat emeljen, egyszerű gonosztevőket megillető halállal halt meg, amikor a nálánál is nagyobb hatalom ellen fordult. A nagyúr talán gondolt arra, hogy valaha majd díszes templomában temetik el, de azt aligha hihette, hogy az épület elkészülte után tizenegy esztendővel hóhér bárdja alatt pusztul el. Zsigmond a pártütő főurat 1397-ben fejeztette le. A ferencesek nem feledkeztek meg ily méltatlan halállal elpusztult jótévőjükről. Lackffy sírja ott állt a templomban, míg áldozatul nem esett a múlt századvég irgalmatlan restaurálásának, amely nemcsak a gótikus és barokk berendezés maradványait távolította el, hanem az alapító nádor síremlékéből is csak feliratos vörösmárvány lapját őrizte meg a neogótikus cifrasággal rendbehozott szentély déli falában.

A szorgalmas restaurálási munka után voltaképpen csak a templom nemesen egyszerű építészeti elemei maradtak meg.

Festetics Kristóf szép copf stílusú síremlékét is bizonyára csak az mentette meg, hogy hajdani földesúri hatalmát abban az időben még őrizték utódai. A török harcokban elpusztult torony helyett is a múlt század végén, de még a nagy restaurálás előtt, építettek újat. Nehéz lenne megmondani a restaurálás, vagy a torony ártott-e többet a Balaton környék meg így is legszebb s legépebb gótikus templomának. Az épülethez nehezen nemesedő torony építőjének érdeme, hogy legalább a homlokzat remekbekészült XIV. századbeli rózsaablakát megőrizte.

A Kossuth Lajos utca ezen a templomon s a mellette szinte felismerhetetlenné alakított hajdani kolostoron kívül alig őriz emléket ezekből a századokból. Kedvesen provinciális, arányos házai inkább a kastély mindenkori stílusváltozásait követő, jóval későbbi barokk, copf, és klasszicista ízlés szabályai szerint emelkedtek. De van közöttük egy, amelyik nemcsak öles falaival, hanem múltjával is kiáll a sorból; alapfalai korban sem sokkal fiatalabbak, mint a plébániatemploméi.

Az a kép, amely Reismann balatoni fotói között a „Pethő házat” ábrázolja, korszakokat rögzít. A minden ízével korát éreztető ház kapuboltíva mellett emléktáblát látni s alatta két diáklány siet a dolga után. A házat, szerencsére, még a barokk korban építették át, s úgy látszik, két évszázad elég ahhoz, hogy megőrizze s egybeforassza letűnt idők hangulatát, bizonyítván ezzel is, hogy nem korok és stílusok, hanem csak a jó és rossz architektúra összeférhetetlenek.

Arról, hogy valamikor a Keszthelyen évszázadokon át uralkodó, állandó testvérharcban élő Pethő család háza már a XV. században állt, ismét a közelmúltban felfedezett adat tudósít. Az egykori krónikás feljegyzi, hogy a miséről hazatérő Pethő Antal a keszthelyi utcán lévő házuk előtt szidalmazták és megöléssel fenyegették Pethő János, Ferenc és jobbágyaik.

A város legrégebbi műemléke sokáig „Pethő házként” maradt meg a köztudatban. Egész addig, amíg emléktábla nem jelent meg vén falán.

A tábla, a házban született Goldmark Károly világhírű zeneszerzőnk tiszteli s az első mellé most már második nevet is adott az épületnek. S változván a világ dicső-

sége, s vele öntudatlanul értéktétele is: a keszthelyiek az utóbbi évtizedekben már egyre inkább Goldmark ház néven emlegetik.

Pedig ez a későbbi nevet adó múlt még nagyon is közeli. Hiszen Bernáth Aurél kisdíák korában még ott volt az ünnepségen, amikor a nagyhirű muzsikust „a város domborművel tisztelte meg szülőházán”, Goldmark maga is lejött az ünnepségre, „Kis emberke volt, bajusza ősz. Szemei fáradtan vontatottan pislogtak. A tribün, melyre fölment, a dombormű magasságába emelte, és ő a leleplezés után ott állt, mintegy összehasonlításként a művész alkotásával”. Most már csak az emléktábláról ismerjük, amelyen az egykori kisdíák elgyönyörködött, „ahogy azon a csiszolt márványlapon, Goldmark portréja mögött kibontakozott egy hárfa rajza.”

Azok a diáklányok, akik a Reismann képen éppen ez emléktábla díszítette Goldmark ház előtt sietnek el, szimbólumai is lehetnének Keszthely mindenkori s mai utcaképének. Mióta Bernáth Aurél kisfiúként koptatta a járdákat, amelyeken akkor még kékcingulusos premontrei papokat, huszártiszteket és „csörtető gazdafiakat” bámultak a gimnázium „egérkéi”; mindig új és új diákgenerációk váltják egymást. Sokszor úgy érezzük, hogy diákok lakják a várost. Fiúk, lányok délelőtt a „menős” mai ruházatot éppen csak jól-rosszul eltakaró iskolaköpenyekkel, vagy fél-reccsapott diáksapkával leplezve, délután s este inkább szűk nadrágokban, tréfás tarka ingekben és pulóverekben, de a nap minden órájában fel-alá hullámszik a Goldmark ház s a Fő tér körüli utcák s a mozi körül. Oly sokan vannak s oly szívvidámitóan uralkodnak az utcaképen, hogy hajlandók lennének kételkedni közismert szaporodási adataink szomorúságában, ha nem ismernénk a statisztikák kérlelhetetlenségét s nem tudnánk, hogy mindez velejárója az iskolavárosnak, amely Keszthely annyi címe között a legkedvesebb. Sokkal inkább, mint a sokat emlegetett „Magyar Weimar”, amely egy idegen város arculatával, vagy legalábbis szellemi hangulatával próbálja azonosítani, behelyettesíteni vagy kifejezni a kedves kis dunántúli város utánózhatalanul egyéni és sajátosan magyar varázsát.

Az iskolaváros annyi diákontő támaszpontja közül a régi gimnázium állt a térré szélesedő Kossuth Lajos utca sarkán. Az iskola múltja sokkal szebb, mint a múlt század végén készült s a téregyüttesbe nem illő épülete. Batsányi János, Deák Ferenc ültek valaha padjaiban s kortársnak mérhető időben mint már tudjuk a pannon táj nagyszerű festője s írója Bernáth Aurél.

A gimnázium szomszédja a hajdani ferences kolostor a templommal s a hozzákapcsolódó várkerttel együtt ismét más történeti korszakot idéz. Keszthelyi törökkori végvára „magyar módra” készült. S a korabeli névtelen krónikás jóvoltából azt is tudjuk, miként lett a templomból, kolostorból a török hadaknak annyi évtizeden át ellenálló végvár. Az építető még mindig Pethő, ezúttal János. „Fával ablakokat berovattuk, kővel megtöltöttünk és rovással egy bástyát építettünk kapu közig. Az Clastrom ajtaját berovatta szegin uram, állásokat sövényekből, kapualjból csináltattott...” Természetesen a keszthelyiek is segítettek az építésnél, hiszen „az városbeliek is be mentek éjjelre hálai, feleségeket, gyermekeket szegények be vitték.”

A várépítő Pethő: „míveseket vitt nagy költséggel az nyáron aztán úgy épültünk, jobbadán rakatta az hol szükség volt küvel régi Barátok ablakait, az hol romladozott volt feljebb rakatta az házakat, tornyot megépített, házakat benne és többeket és pincéket. Palánkot maga jobbagyival minden Pető urak segítségével nélkül. Így kezdte szegény úr építeni kénytelen császár akarattal és parancsolattal Kezdtelt...”.

Az ekként megépült vár jól állhatta az idő és a harcok ostromát s alig százötven főnyi őrsége teméntelen kárt okozott a töröknek. A vérszomjas Pethők most már nemcsak egymás ellen veredtek. Kristóf úr, a várkapitány, emberei nemcsak várakat védik, de rajtaütnek a zsákmánnyal megrakódott törökökön. Azt, hogy milyen idők jártak s mit jelentett akkor egy ilyen vár, fényesen mutatja, hogy 1589-ben a híres vásárüteskor sikerült ugyan a töröknek a keszthelyi vásár kirablása, de a vár nem került kezükre soha.

A mai templom bejárata mellett nyíló Várkertben zöld gyeppel szelidíti romantikus műemlékké a néhány éve feltárt, annyi véres harcot látott várfalakat. S aki nem értené miként lett Lackffy ferences kolostora magja a dunántúli erőrendszer egyik

erős várának; a bejárat mellett, okos térképről megismerheti a templomot, klastromot egybefogó alaprajzot. Meg is bámulják mindezt az évről-évre szaporodó külföldi utasok. Esztendeje sincs, hogy valamely nagy osztrák prémkikészítő cég alkalmazotainak autóbúszája éppen akkor állt meg a várkert előtt, amikor kedves, idős, bécsi festőnő vendégemet kalauzolta arra jártam. S az útközben minden várat, házat, gémeskutat lelkesen fényképező és rajzolgató hetven év körüli hölgy, akár a vezetőket fejcsóválva hallgató honfitársai, sehogyan sem akarta megérteni, miként lehet az, hogy ez a templomnak s kolostornak sem túl kiváló épület ekkora síksággal maga körül, annyi évtizeden át segíthetett megvédeni a Burg nyugalmát. S mint már annyiszor mást, őt is lekísértem a gimnázium mögé, ahonnan még leginkább megérezhet valamit az idegen a hajdani vár erőd-jellegéből.

A Főtér felől ugyanis már nemcsak a számtalan átalakítással, de homlokzatán s tetején a múlt századvégi eklektika képtelen s ide nem illő díszével elcsúfított kolostorepület; itt megőrizte hajdani komor, erőteljes formáit s maga mögött a templom támpilléres falaival még leginkább várszerű. Ez sem segített.

Az osztrák hegyeket díszítő, s a Rajna és Loire mellett látott, teljes épségükben megmaradt, s mai gyermekjátékok készítőit ihlető, felvonóhidas, tornyos, bástyás várkastélyokhoz szokott derék bécsi asszony udvariasan bólogatott, de arcán láttam, hogy ezt is csak afféle romantikus történetnek tartja, amellyel mi „rebellis” magyarok nemzeti önérzetünket gyógyítgatjuk a négyszázéves együttélés sérelmeiért.

Ha tudta volna, hogy ezzel a hihetetlennek kijáró tagadással erősítette leginkább azt a nemzeti önérzetet.

*

Hogy Keszthely már vagy ezerháromszáz esztendeje kulturális és gazdasági központja e vidéknek s ma tizenötezer lakosával a legnagyobb Balaton parti település, csak azt bizonyítja, hogy teljes joggal tartott igényt nemrég visszacapott városi rangjára. S még azt is, hogy a legrégibb magyar városok közé tartozik. De az, hogy a Kossuth Lajos utcából nyíló Tapolcai utcát, már a XVI. század első felében „Platea Ferdewl”-nek vagyis Fürdőhely utcának hívták, tág utat nyit a fürdőváros múltját idéző képzetet előtt is. Persze nem gondolhatunk itt másra, mint a város és a Balaton mindig megvolt, közeli kapcsolatára. A nyomok azonban – ezen az egy adaton kívül – évszázadokra elmaradnak.

Azt a tudatos törekvést, amely iskola- és fürdővárossá kívánta Keszthelyt fejleszteni, voltaképpen gazdasági kényszerek szülték. Amikor az utak, amelyek annyi évszázadon át segítettek a város fejlesztésében, csatát vesztek a vasúttal szemben, Keszthelyt elkerülte a Nagykanizsa felé tartó trieszti fővonal s ezen nem segíthetett a „bekötő út”-ként megépült balatonszentgyörgyi vasút sem.

Érdekes, hogy az a vidék, amely a Balaton első nagy vitorlás bárkáját, a Bright és Eisel útinaplóiból világhírűvé vált, s vízrebocsátásával a kor legkiválóbb költőit valószínűleg dalmokversenyre ihlető Főnix gályát adta a Balatonnak, mily soká kapcsolódott be a tó környéki fürdőéletbe. Pedig az olasz hajóács: Antonio Bori vezetésével a Festeticsek egész sor hajót építettek a fenékpusztai „Arzenál”-ban. Ezek a hajók azonban mind a hajóépítő műhely környékén, valahol a Zala torkolat egyik kiöblösödésében kötöttek ki. Bright írja 1815-ben: „Egy római tábor mellett elhaladva a tóhoz érkezünk.” „Itt csónakot találtunk és hat velencei viseletbe öltözött evezős embert, akik reánk vártak, hogy a hajóra vigyenek.” A fenéki téli-nyári kikötő mindig magánkikötője maradt a Festeticseknek, s a földesúri hatalom árnyékában élő város még nem gondolhatott a százkilométeres víziút kihasználásának számára is új életet hozható lehetőségére.

Tóth Lajos a kétszáz éves fenékpusztai hajóarzenálról nemrég írt kiváló tanulmányának egyik legérdekesebb adata, hogy az utolsó hajóépítő, Festetics László, milyen megmagyarázhatatlan idegenkedéssel igyekezett megakadályozni a Széchenyi kezdeményezte balatoni hajózást. Szigorúan tiltja, hogy „földabrosz, leírás, kézirat

bárkinek kiadassék" s ha Széchenyi István és Beszédes mérnök odajönnének „a könyvtárba be lehet eresztetni, de nem engedni, hogy ott fürkésszen vagy mappákat. Cróniskákat vagy manuscriptumokat vizsgáljon.”

„En a hajózást teljességgel nem kedvelem – írja Directiójának Bécsből – mert nemcsak haszontalan és alkalmatlan, hanem a körülvevő mind uraságoknak, mind lakosoknak káros is.” S még egy évvel később is kijelenti, hogy a „Balatoni gőzhajózás tárgyában semmibe nem ereszkedik.” Nem tiltja meg, hogy „ott, ahol valaha is volt a Gállyák kikötője a Gyenesi szőlők végében” a hajó kiköthessen, de ezt sem Fenékben, sem a „Balatonhídon” alul nem engedélyezi.

A város semmit sem tehetett. Csak akkor árulta el igazi érzelmeit, amidőn 1846-ban jegyzőkönyvileg ünnepelte a derék lapátkerekű „Kisfaludy”-t, amint „a szomszédságban lévő Balaton taván az első Gőzhajó számos vendégekkel, kik között Széchenyi István Ömaga is számítandó f. hó 19-én délután három órakor először megjelent.”

Am a haladást jelképező „hullámbabolázó gőzös” megjelenése mégis csak inkább jelképes születésnapja lehetne az új keszthelyi fürdővárosnak. Vendéglő és fürdoház épült a tó partján, amely akkor még messze volt a maitól. A Balaton még nem húzódott el a tódta lehetőségekkel oly könnyelműen bánó várostól. A Kisfaludy ott kötött ki valahol a mai vasútvonal mellett vagy háromszáz méternyire a mólótól s távol azoktól az árnyas hatalmas fáktól is, amelyek a híres keszthelyi sétányt megalkotva ma már egy ugyancsak régen elhagyott partvonalat jelölnek meg.

S a rövid, alig százesztendősz fürdőtörténet majdnem minden állomása hagyott valami emléket a mai partokon. „A fürdővendégek nem csekély öröme,” 1862-ben épített színházból ugyan semmi sem maradt, de a két esztendővel később elkészült fatornyos kedves épület, a mai szigetfürdő őse, a Balaton környéki fa fürdoházak utóvédjeként még akkor is tartotta magát, amikor füredi testvérépülete régen elpusztult. A keszthelyi fürdoház a füredinél ha nem szebb is, de még sokkal romantikusabb volt. Vidáman nyikorgó fahídja deszkafalakkal körülvett igazi szigetre vezetett, amelynek közepén óriási fák őrizték a szárazföld egy darabját s az igazi romantikát. Amikor, néhány esztendeje faanyagának korhadása miatt átépítése már elkerülhetlenné vált, a tervezőknek meggyűlt a baja védelmezőivel, akik komoly harcot folytattak a „lassan világszerte nevezetes fürdőtörténeti ritkaság” védelmében. Az eredmény az új szigetfürdő, afféle kegyes csalásként született meg. A régi kecses fatornyok emlékét magasbanyúló hegyes betonsisakok idézik s a sziget régi alakját megőrző színes kabinsorok és a közöttük felmeredő ősfák jelei a kompromisszumnak, amely a múlt és jelen építészetét egybehangoló szimbólumként itt megköttetett.

Nem kevésbé nehéz dolga lett volna a két régi, szép szálloda: a Hullám és a Balaton átépítőinek, ha segítségükre nem jó a beomlás veszedelme. A két múlt század végi sárga ikerépület évtizedek óta nemcsak szállodája, de jelképe is volt a keszthelyi Balaton-partnak, s alig van a Keszthelyen járt idősebb nemzedékből valaki, aki ne emlékeznék ezekre a formáikban alpesi s tátrai szanatóriumok és villák, de mindennapi életükben Móricz Zsigmond úri-muni-jainak hangulatát őrző épületekre. „Nem egyszer térferegtem este – írja visszaemlékezésiben Bernáth Aurél –, a kivilágított szállodák előtt. Cigány húzta. Edénycsörömpölés és női kacarászás közben jómódú nép vacsorázott a teraszon.” De ki-beugró szögletekkel, tornyokkal s az épület mélyébe benyúló teraszával az egyik, s ritmikusan sorakozó ablakaival s vasoszlopok emelte erkélysoraival a másik, maradéktalanul megőrizték a múlt századbéli építőik új romantikára hajló ízlését. S amikor az úri-murik kora lejárt, a teraszokon gyorsan megtalálta helyét az „új nép”, amely két évtizeden át üdülőkkel s az utolsó években télen már utókúrára érkező betegekkel töltötte meg a két parti szállodát.

Sorsuk azonban most már megpecsételtetett. Az omladozó falak s pusztuló menynyezetek döntöttek. A Hullám és a Balaton hamarosan helyet ad Keszthely új hat-százgyas, hatemeletes szállodájának, amely a régiek számára igazi veszedelmet jelentő, minden modern komforttal felszerelt előőrsét már úgyis előre küldte a mögöttük lapuló motel épületével.

Azt, hogy mennyit húzódott vissza az utolsó években a Balaton, az a légifelvétel

árulja el igazán, amelyen nemcsak az öböl hajlatai, hanem a régi sétány előtt húzódó új parkrészlet mértani ábrákként kanyargó útjai is kirajzolódnak. E terület létrejöttének szemtanúi voltunk. Láttuk a kotrógépek munkáját, jártunk az új partvédőmű mögött mind szűkebbre összeszoruló tölcsár között s bukdácsolunk a szürke iszap fölé rakott deszkákon. S később láttuk a talicskával, s lapáttal terepet egyengető diákokat is, majd a voltaképpeni tópusztulást elleplező gyeper- és virágültetést.

Mert Keszthely, a most megépült partvédőművel ötven esztendő alatt immár harmadszor került távolabb a Balatontól. A Zala, ez a kedves, szelíd folyó, amely kiváltképpen megrendszabályozása óta nemcsak táplálója, de eliszaposítója is a keszthelyi öbölnek, szinte szemünk láttára végzi munkáját. Valamikor nagyapák meséltek unokáiknak arról, hogy az ő nagyapjuk korában még mennyivel nagyobb volt a Balaton s most is hitetlenkedő csodálkozással olvassuk, hogy 1483-ban Báthory István Szentgyörgyi várnagya, szinte vízcisatát vívott a Kisbalatonon. Az, hogy miként lett a vízből mocsár, berek, lápos rét, majd szántó, már nem férhetett meg egy emberöltő emlékezetében.

Arról a csendes drámáról azonban, amely a keszthelyi öbölben folyik, a magunk emlékei között sem csak az új parkrészlettel őrzünk képeket. Nyomon követhetjük minden mozzanatát. Először csak a legnagyobb hajók kerültek el a kikötőt. A híres és kedvelt nyári „hosszújárat” nagy hajóinak kirándulói csak badacsonyi átszállással jutottak végig a tavon. Később már a kisebb badacsonyi motorhajóknak is új, meghosszabbított mólónak kellett utánanyúlnia.

A nagyobb vitorlások is elmaradoztak; legszebb versenyük, a „Kékszalag” idején már messze kint a nyílt vizen kellett megkerülni a keszthelyi bóját. Aztán lassan minden nagyobb vitorlás inkább menekült éjszakára a badacsonyi öböl jól védett hajlatába, mint a keszthelyi kikötőbe, ahol a hirtelen lecsapó viharoknak kitett nyílt vizen lehetett csak horgonyt vetni.

Mi, az Addio utasaiként sokáig és makacsul ragaszkodtunk az évente ismétlődő, rendszerint őszi keszthelyi túrához. S bár minden esztendőben távolabb kerestük a jó horgonyvető helyet, a zátonyrafutás, vitorlásnyelven: „a felülés” éppen úgy hozzátartozott a keszthelyi kikötéshez, mint a két öreg parti szálló panorámája.

Legutóbb oly messze köthettünk már csak ki, hogy a partvonallal majdnem egybeolvadt a hosszú móló és a szigetfürdő; s a város szinte csak kontúrjaival: elsőnek a plébániatemplom s a kastély tornyai között jól bemérhető és később neonfényvel is kirajzolódó távoli valóságként, jelentkezett a park sötét fái mögött. S a nyilvizi kikötés távolságérzetét még növelték a parti vízitelep kis Kalózai, amelyek a friss esti szélben messzehagyván támaszpontjukat, fedélzetükön négerbarna bennszülöttekkel is fokozván az illúziót, úgy kerülgették az idetévedt nagy hajót, mint óceánjárókat a távoli szigetek vitorlásai.

S a szelíd, alattomos Zala munkája tovább tart. Nemrég híres „balatonológus”-ként ismert barátom aggódva ejtette ki e számomra érthetetlen szavakat: „Keszthely-nél megint ott a súlyom.” Aztán kiderült, a botanikusok tudják, hogy ez a tüskés, húsoslevelű növény mindig első s biztos hírnöke az elmocsarasodás kezdetének. S bár a súlyom megjelenéséhez újságcikkek hírei is járulnak, mégsem hiszem, hogy baj lenne.

Ha körülnézék ez okos gépek ezreivel, baggerokkal, földkiemelőkkal utat, toronydarukkal házakat építő, atommal erőműveket hajtató s repülőgépekről növényt védő világban, nem hiszek a súlyomnak. Azt, hogy a szakfogalmak: a „mederkotrás”, „nád- és hinárlás”, vagy „a Zala vízgyűjtő területének megrendszabályozása” közül melyik s mivel vezet megoldásra, bizonyára tudják a tudósok. S az, hogy vitatkoznak: a gyors segítség ígérete. A súlyomnak azonban most más nem lehet igaza.

Abból, hogy a vitorláshajók oly messzire köthetnek csak ki a nyílt vizen; hasznunk is van. A távoli város és a park fái mellett ellátni a messze húzódó nádasokon túl egész a Zala torkolatáig. S a képzelet a már meglévő támaszpontok s a jól ismert tervek segítségével vigasztalóbb képekkel népesíti be az öböl Egy-festményt idéző szelíd hajlatát. Mert innen is látni az új bazársor mellett épült régi strand rétnek is beillő pázsitját; s távolabb az évek során idegenforgalmi nevezetességgé nőtt, s

a régiek emlékét csak tornáca oszlopaiban és nádfedelében őrző Halászcseréjét. Mellette ott az „ezerszemélyes” camping, amelynek lakosai ha elunják a nomád életet, örömteljes változatosságot találnak az esténként csendes és sötét Balaton partra egész lámpasort villantó épületben.

A nevezetes csárda s a mögötte már ott tornyosuló, nyáron diákok helyett külföldi vendégeket fogadó kollégium-szálló, jelképei annak, hogy körülöttük együtt épül ki Keszthely új idegenforgalmi központja s főiskolai városrésze. Az üdülőházak és szállodák helyét már kijelölték az út és a vasútvonal között s a kollégium-szálló körüli, nagy botanikus kert szomszédságában emelkednek majd a nagymúltú agrártudományi főiskola új épületei.

Újmajor, ahol Szendrey Júlia született, ott áll a városból a Halászcseré felé vezető nyárfaszegélyes országút mellett. Belsejében nem valamely szimbólumként, hanem annál is többet érő szükségességből bontották le az intézői lakot s a cselédházakat elválasztó kőfalakat, melyben a versenylovait római régiségekért nem kockáztató hercegi világ szimbólumaként a fenékpusztai erődítésből származó faragott római köveket találtak. A kövek visszakerülnek helyükre s furcsa játékként a sorsnak a lovak is – ha nem is hercegi tulajdonként –, újból szerephez jutnak a régi major életében.

Itt kapott helyett a keszthelyi lovasiskola. Szomszédságában pedig már ott van s továbbépül az a lovaspálya, ahol – régi hagyományt felújítva – a nemzetközi versenyeket tartják.

A hajdani római erődből, Fenékpusztáról a városba vezető út így különösképpen változtatja kísérőit. Mentén emelkedik a kollégiumszálló simavonalú óriásépülete s az évszázados Újmajor, majd a város kapujához érve a több száz esztendő, híres tudósok sírjai mellett Festetics Mauzóleumot, s egész sor naiv feliratú sírkövet őrző Szent Miklós temető, amelynek kerítésével szemben új tarkabetűs ABC áruház villogtatja neonfényeit. S ha képzeletünkben az ugyancsak ez út mentén álló Balaton Múzeum szomszédságába tervezett modern gimnázium, s a fürdő- és diáknegyed pionír épületeit összekötjük, már készen is áll alaprajza a régi Keszthelyt modern bástyákkal övező ígéretes új városrésznek.

(Folytatjuk)

ODOR PÉTER

HAJNALI TÓ

Ködszállt tó, tört fény-csoda
Nádbuga csillaga röppen.
Minden, minden tova.
Hang ül a lágyölű ködben.

Viszket a párás ég szeme.
Nap viszi csupa-csipa bojtját.
Bús-pocsolyás rét zúg bele,
rázza a félsz nád botját.

Rázza a félsz pecabotját;
nyárspolgár ül a ködben.
Ennyi csodát! Sose mondták...
Nádbuga csillaga röppen.

ÖREG ÚR A BALATON PARTJÁN

Írta: Szabó Lőrinc

Egy öreg úrral mentem én, –
nagy nyár, tó és szép esti partok.
Reszelős zene szállt felém:
gyönyörű nyárban jártam én,
de este a part fövenyén
békák guggoló népe vartyog:
az életemben jártam én
és brekegve zúgtak a partok.

Ez lesz, fiam, az életed
jövendő kísérezeneje,
(fordult hozzám a jó öreg).
Ez lesz, mondom, az életed,
szép, nagy zene, de reneteg
hamis hangot fonnak köréje,
e vartyogás lesz életed
állandó kísérezeneje.

Nem voltam szent – folytatta – de
nem türtem, hogy más szidjon engem.
Tanulj példámból. Sohase
voltam az ég angyala, de
az ördögnek sem kegyese
s már mindenért megvezekeltem.
Gyalázkodtam magamra, de
nem türtem, hogy más szidjon engem.

És szidtak (tudtam, tudtam én)
barátaimnak s szeretőmnek.
Mindenütt vartyogtak felém
és szidtak, szidtak (tudtam én)
a guggoló lelkek, szegény
irigyek és gazdag letörtek,
szidtak, hazudtak (tudtam én)
barátaimnak s szeretőmnek.

S aztán titokban s kedvesen
elém járultak talpnyalásra,
jöttek hozzám, mind, szemtelen,
és meglapultak kedvesen
s mindegyik elmondta nekem,
hogy milyen aljas mind a társa,
mert titokban és kedvesen
elém járult mind talpnyalásra.

És én csak türtem szótlanul
hisz elsorvadnak, mint a fűszál
s tudtam, hogy én vagyok az úr,
mégis dühöngtem szótlanul,
noha szavuk semmibe fül,
mint mikor a nagy égbe füst száll,
szenvedtem, büszkén s szótlanul,
mert újránöttek, mint a fűszál.

S mert nem vesztek ki sohase,
megtanultam megsiketülni.
Fiam, lásd, ez a brekeke
nem hallgat itt el sohase:
nekik is szent joguk van e
parton ülni és hegedülni,
s mert nem hallgatnak sohase,
tanulj te is megsiketülni.

Elhallgatott. – Alszik a tó,
Csak a kísérezene vartyog.
A rossz, fűszernek, néha jó,
és szép a nyár és szép a tó.
Ki-ki brekeg magának, – óh,
barátaim, többet akartok?
Örök a nyár s örök a tó,
de az is örök, ami vartyog.

Csalódások gyűrűjében

Szabó Lőrinc verséről

A lázadás mellett az egyéni sors zavarodottsága, magánéleti viszonyainak válsága már az 1926. decemberében megjelent *A sátán műremekei* című kötetében adja előre-jelzéseit. Az év folyamán állás nélkül maradt ember megszabadult ugyan az örökké panaszolt robottól, megnyerte a sokat áhitott szabadidőt, de elveszítette megélhetési lehetőségét. Társadalmi igazságokat felismerő lázadó szónoklatai mellett a magány és kiszolgáltatottság tragikus légköre veszi körül: korán jött lázadó, aki a mindig elérhető eredményekre törve, mindinkább elhagyja a reménytelennek látszó küzdőteret.

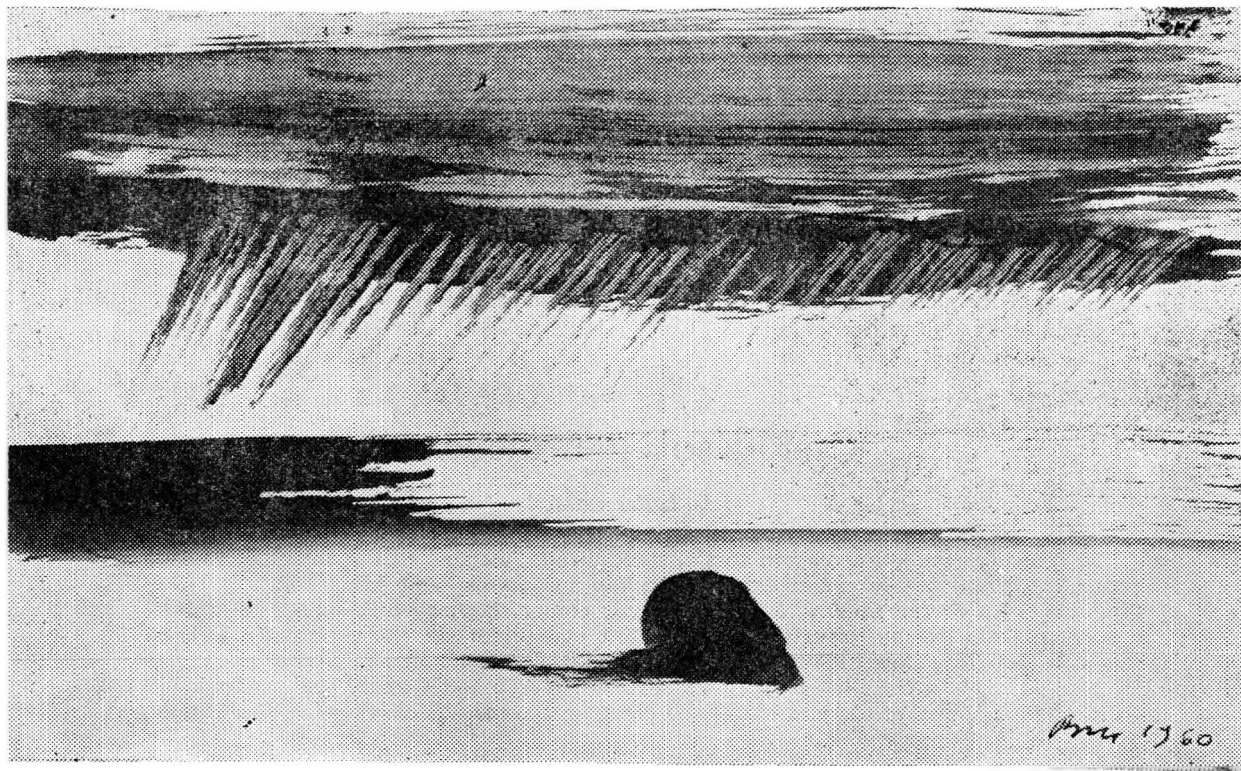
Az 1928 végén elvetélt kötetének reflektorfénye bevilágíthatott volna e két év izgatott, sokszor a csapdába esett ember riadtságát, máskor az egyedüllét rettent kiáltásait hallató, zavart, helyenként groteszk képek között vergődő, közülük hol az erkölcsi megtisztulás, hol a természet érzéki élvezete felé menekülő világába. A Sátán hosszan indázó szónoklatai előbb szaggatott kiáltásokká törnek, melyeket már nincs kinek küldenie, majd a szenvedély lángolása belefagy az értelmetlenül körülvevő magányba.

A Te meg a világ a belső végtelenbe záródó klasszikus tisztaságú analízise már ekkor kialakul. Mégis e szintézisből kimaradt néhány vers, mely később sem került kötetbe. Közülük való az *Öreg úr a Balaton partján* című, amelyik csak Az Est 1928. március 25. számának 9. oldalán jelent meg.

Immár négy kötettel a háta mögött, csalódások sorával közrefogva, közeledve a férfikor számvetését annyi költőnél kikényszerítő harmadik évtizedhez, – mind gyakoribb témája lesz eddigi életének felmérése, további útja visszhangtalan, értelmetlen képeinek kesergése. A „hangok tükrében” vizsgálja magát, és rádöbben, hogy mennyire nem ismerik és mennyire védtelenül ki van szolgáltatva az értelmetlen pletykákban testetöltött ítéleteknek. Testvére ez a vers a szintén ez évben megjelent *En és ti, többiek*, *Lemondás*, és a *Szégyen* (kötetben: *A siker szégyene*) címűeknek. Az önmagát kereső, élete minden mozzanatát kínos pontossággal feltáró, mindent megérteni akaró embernek döbbenten kell látnia a „többiek” látszatokkal betelő érdektelenségét, felszínes véleménymondását. Az egyetlen élet értékének tudatában levő ember keserű konfliktusa ez az embert tárgyként, értetlenül kezelő közönnyel. És ennyiben többet jelentenek ezek a versek, köztük e balatoni groteszk is egy történelmi-életrajzi szituációból következő szkeptikus bezárkózásnál: *mindnyájunkhoz szóló fájó panaszos figyelmeztetések az önző, felületes közöny ellen.*

KABDEBÓ LÓRÁNT

BORSOS MIKLÓS rajza

A Balaton táji kerete

Bakonyi „szerelmes földrajz”

1.

A magyar tenger tájképi szépségének a titka a felszinformáló elemek sokféleségén kívül egy erőteljesen kifejezett ellentétben rejlik legfőképpen. Abban, hogy a széles medencében szétterülő lapos víztükről fölé egy nagy kiterjedésű, jól tagolt közép-hegység emelkedik hangsúlyos nyomaték-kal. A Bakony hegysora a Balaton-felvidék hullámos vonulatával leszállnak egészen a vízszegélyig, s szervesen összenőnek vele. A Balaton és a Bakony elválaszthatatlanul egybetartoznak; a Bakony nemcsak földrajzi háttere a tónak, de e legsajátosabb magyar erdővidék történeti telítettségű levegőjével igen erős színezőeleme a magyar tenger mellékének. Nem véletlen, hogy a Lóczy-féle nagyszerű Balaton-feltárás a Bakonyt is magába foglalta, s hogy Eötvös Károly a Balaton körüli utazás után a Bakonyt írta meg a legmegragadóbb erővel; a Bakonyt, amelynek *„különös híre-neve, csodálatos bája és leírhatatlan varázsa van”*.

A Bakony mindig több volt a magyar embernek – különösen a dunántúlinak, a Balaton mellékének –, mint egy hegység, vagy egy erdőrengeteg. Legendák, hagyományok, mesés históriák, ábrándos népdalok, keserves bujdosó énekek foglalata és ötvözte volt inkább. Nevében mindmáig benne zeng az oltalom, a védelem, a mentsvár fogalma: az, hogy sokszázezer holdnyi rengetege újra és újra a magyarság menedéke tudott lenni a zivataros századokban. A Bakony irdatlan erdei rejtik az „öregisten” utolsó híveit, a térdet nem hajtó Koppány követőit, itt parázslík legtovább a pogány áldozati tűz. A török martalócok elől megint csak a Bakony lomb-rejtekébe fut a Balaton-vidék népe, állataival, javaival, itt várja ki a harcok lecsön-desültét, innen népesíti be újra az elvadult tájat. Rákóczi bujdosóit is a Bakony fogadja oltalmazó ölébe – *„Veszprém vára volt még, állá utóljára, – Azután szorultunk sűrű Bakonyságra”*, kesergi az ismeretlen kuruc költő –, s a szabadságharc menekülő honvédeknek, Világos ellen szervezkedő szabadcsapatainak ismét a Bakonyerdő ad búvóhelyet. De még azután is jóideig a Bakony védelme alatt lázad a földesúri önkény és a katonafogdosó császár ellen az elnyomott jobbágyi nép, s teremt szabadságot a maga módján, szegénylegényként. Krúdy *„az ország búvóhelyének”* nevezi a Bakonyt; kalandos regények, mesemondák színterét látja benne, s gyakran elvezet mély erdeibe a betyárok országútján: *„... olyan sűrű ez az erdő, hogy nyomban elrejtí azt, aki benne tíz-húsz lépést halad...”*

Milyen hát az a híres Bakony, az a *„főnséges természeti tünemény”*, ahogy Eötvös nevezi? A Balaton medencéjével párhuzamosan, afölé magasodva fekszik el a hegység mélszökből és dolomitből fölépült hatalmas táblája. Az egész Bakony inkább fennsíkszerű, nincsenek merész csúcsai, inkább széles tetői, ellaposodó magaslatai, tágas medencék közt elnyúló hosszú hátai. A régiek alig is vették észre hegység jellegét, inkább Bakonyerdőnek, a Bakony erdejének nevezték. Ösrengeteg volt, Közép-Európa legnagyobb lomberdeje, még a múlt század közepén is tizenegyszer elfért volna benne a Hortobágy. Csak a Magas-Bakonyt – a hegység központi részét – négyszázezer holdnyi összefüggő bükkös borította. És micsoda bükkuszalak! Rómer Flóris följegyezi, hogy a bükk itt olyan terebélyes példányokban található, hogy három ember is alig tudja átfogni. Eötvös Károly meg azt írja az Öreg-Bakony fáról,

hogy „két méter átmérőjű törzsökök, oszlopszerű szálfák, mint a gyertya oly egyesesen felnöve a magasságig. Óriás terebélyek, szabályos ágak és lombok, ragyogó aranyfényű sötétzöld levelek...”

Ez volt a Bakony „vad bele”, ahogy Kisfaludy Sándor nevezi, Mátyásról regélvén, aki szívesen vadászgatott a szürkés-kék törzsű óriás bükkök rengetegében: „Nyilazá a magas sást, – Vidrát, rókát és farkast...” Bölénye, hiúza is volt valaha a Bakonynak, de még medvéje is. Rég kiveszett valamennyi. Az utolsó farkast 1880-ban lőtték a szentgáli erdőben. Százezres disznókondáira is csak a régi följegyzések emlékeztetnek már. Pedig a Bakony makktermő rengetegeiben ősfoglalkozás a sertéstartás. A bakonybéli apátság 1036 évi alapítólevele már említi a bakonyi „gyisznóóvókat”, ugyanígy a tihanyi alapítólevél is. Bél Mátyás pedig az 1700-as évek Bakonyáról jegyzi föl, hogy makkerdei a sertések megszámlálhatatlan farkait táplálják, s a csapatokban kóborló disznók telet, nyarat egyaránt a szabadban töltik. A múlt század elején Szlavóniából és a török birodalom balkáni területeiről évente 150 000 sertést is behajtottak a Bakonyba, itt makkon kiteleltették és meghizlalták, úgy vitték tovább a bécsi és brünni vásárookra. A roppant bükkös, tölgyes erdőségekben száz meg száz disznófalka túrta az avart. Délcegen sétált köztük virágos szűrében, tűzött-fűzött bocskorában a karimás süvegű kanász. Terelgette sörtés állatait, el is beszélgetett velük, ha nagyon egyedül érezte magát. Az öreg kanok szinte értették gazdájuk szavát, kürtjének dallamát fölcsapott fülle hallgatták, farkassal megküzdöttek érte, télen meleg vackot dúrtak neki éjszakára az avarba. De hol van már a rótfekete, hosszú szőrű, magas lábú, pontyhátú bakonyi szilaj sertés; a vaddisznóval párzó, havon fialó, gyökeren élő, ólat nem ismerő, farkasverő disznófajta? Az utolsó példányig kiveszett. Hosszúnyelű baltájára dőlve nem hallgatja már a lombtenger sejtelmes zúgását az „ékes járású” bakonyi kanász sem.

A Bakonyerdő társadalmában ő volt a legrangosabb. De hát kivel kellett versenyeznie az elsőségért? Legfeljebb szén- és mészégetőkkel, taplószedőkkel, szerszámkészítő faragókkal. Más nem igen élt az erdőben. De hát ezek a mesteremberek hogyan lehettek volna vetélytársai a táncoslábú, délceg kanásznak, aki a Bakony legdrágább kincsét, a nagyhírű sertésállományt őrizte? A kondástanyára az erdőszerű falvakból is kiszöktek a legények virtust tanulni, tánc-formákat ellensni. Fényes kisbaltájukkal a kezükben hujjogva járták a szilaj fattyúk a kanásztáncot. Féketlen mulatozásban csak a betyárok tettek túl rajtuk. A híres bakonyi betyárok!

Az erdős magyar tájak közül a Bakonyt népesíti be legjobban betyárokkal a köztudat. Rómer Flóris száz évvel ezelőtti leírása szerint „*még honfitársainknak legnagyobb része is olyannak képzei a Bakonyt, mint a szenvedélyes regény-olvasók az Abruzzokat: utak nélküli áthatolhatatlan sűrűségű őserdőnek, melyben minden fa mögött útonálló lappang...*” Krúdy Bakonya sem sokban különbözik ettől a képtől: „*Hogy remegett a baljóslatú erdőségtől hatvan-hetven esztendő előtt az utazó. Minden fatörzs mögött Sobri szűrét látta, az árok száraz falevelében a betyár árvalány-hajas kalapját...*” A Bakony sötét erdei, barlangjai, pásztortanyái és félreeső csárdái kétségtelenül jó búvóhelyek voltak az embernyúzó uraságtól megszökött cselédeknek, a társadalmi igazságtalanság ellen lázadó jobbágyoknak és zselléreknek, az erőszakos verbuválás elől menekülő pásztornak és falusi legényeknek; az „elhirhedett Bakony” befogadott és elrejtett mindenkit, akit a rendi társadalom bilincseiből való szabadulás vágya zúgó erdeibe űzött. De a Bakony soha nem volt zsványtanya. Számkivetett emberek húzódtak meg benne, nem haramiák. Még a szigorú erkölcsi felfogású bencés pap, a tudós Rómer sem mond semmi rosszat róluk. Az 1850-es évek végén a Bakony minden zugát bejárja, de „*még a legmarconább arc is, mely félénk utas vérét tagyasztani képes lenne, dicsértésekkel vagy szerencsés jó nappal közeledik*” feléje. A marhát ugyan elhajtják, s kenyérből, szalonnából és borból álló sarcot gyakran vetnek ki a majorok, udvarházak lakóira, de többnyire beérik azzal, hogy biztosították mindennapi életüket.

A bakonyi díszítő-népművészet igen változatos formában örökölte meg a szegénylegények világát. Faragó pásztorok botokra, pipaszárazakra, tükrösökre, sötartókra vészték rá a betyárélet egyes jeleneteit; a szaruból, csontból való tárgyakon, kürtökön,

borotvatokokon pedig finom karcolások formájában elevenedett meg a csárdaasztal mellett koccintó, szerelmesével enyelgő, vagy a zsandárok között önérzetesen, föl-vágott fővel lépdelő betyár alakja. A népköltészet is a meleg rokonszenv hangján szól a bakonyi szegénylegényekről. A férfias virtus hordozóit látja bennük. Megénekli bátorságukat, büszkeségüket, önérzetüket, szótartásukat és igazságérzetüket. A gazdagok ostorát, a szegény nép pártfogóját látja bennük, akik megtorolják a méltánytalanságot. A népdal szerint a betyárt azért teremtette az Isten, hogy igazságot tegyen az emberek között; elvegye attól, akinek sok van, és odaadja annak, akinek nincs: „Isten teremtette a betyárokat, – Hogy azzal verje a gazdagokat!” – énekeltek az erdőszéli jobbágy-falvakban.

2.

A Bakony községei irtásokra települtek, az Árpád-koriak – melyekben a királyi kanászok, pecérek, vadászok, farkasbőr-szállítók kaptak udvarhelyet – éppúgy, mint a török hódoltság utáni újabbak. Nagy területen fölégették az erdőt, s az így nyert alkalmas helyen építették föl a házakat, mérték ki a belsőségeket, osztották ki a szántóföldeket, legelőket. Az ősi településű bakonyi falvak többé-kevésbé alkalmazkodnak a terepviszonyokhoz, utcáik hegyoldalakra kúsznak, vagy patak völgyben kanyarognak; az 1700-as években telepített új községek utcasorait azonban már egyenesre húzták meg a kincstári mérnökök. Délnémet telepéseket és felvidéki szlovákokat költöztettek ezekbe a XVIII. században létesített községekbe, a törökkel vívott harcokban erősen megfogyatkozott bakonyi magyarság helyére. Az erdőborította hegyvidék ősi magyar falvainak tornácos parasztházaiban, a tömzsi oszlopokon nyugvó, boltíves fehér ámbitusok hűsében észrevétlen csendességgel folydogáló életet Ányos Pálnak 1777-ből való verséből érezhetjük ki: „*De ellenben mely szent a Bakony lakása, – Együgyű s ártatlan élete szokása, – Mert tsak az erköltsnek vagyon itt szállása, – Egyéb tündérségnek nintsen maradása...*”

Ányos Pál szülőfaluja, Nagyesztergár – „*a Bakony erdeinek ez a kies rejteke*” – Zirc mellett, 427 méter magasságban kandikál ki a ritkuló tölgyesekből. Mert igen vedlett, igen foszlott már a Bakony erdőgúnyája, testének alig egyharmadát takarja csak be. A török hódoltság utáni nagy irtások, majd a múlt században a fakitermelő vállalatok mohósága, a tervszerű felújítással nem sokat törődő rablógazdálkodás, alaposan megritkította a Bakonyt. Ami megmaradt, az néhány földesúr magánterülete volt majdnem századunk közepéig. E kor Bakonyát idézi Erdélyi József: „... *megolvasta táidat ez a világ régen, – számbavette a vadat erdő sűrűjében. – Bakony alján, Bakonyban akárhol az ember, – tagosított pagonyban uraké a fegyver.*” A nagy pusztítás ellenére a Bakony erdőterülete még mindig meghaladja a kétszáz-ezer holdat, s ezt az állományt tervszerű munkával egyre növeli az állami erdészet. Méghozzá milyen mostoha körülmények között! A Bakony dái nyúlványain és hátain, a hajdani letarolt erdőségek helyén hosszú idő óta akadálytalanul pusztít a szél és a lejtőkön lezúduló csapadék. Az ország legnagyobb kopárosa Veszprém környékén húzódik, ahol már csak néhány centiméteres földréteg fedi a dolomitsziklát. Csupán Veszprém, Várpalota és Márkó tájékán több mint tízezer hold legelőnek is alkalmatlan köves terület vár erdősítésre, egész Veszprém megyében pedig 70 000 holdnyi „lekopott” területet kell betelepíteni. Az erdészek már a két világháború között is tettek erőfeszítéseket a kopárosok hasznosítására, de akkoriban, amikor csakánnyal vágták a gödröket a sziklákba, évente csak egy-két hektárnyi területet ültettek be fenyővel. Ma az állami erdészet a legkorszerűbb eszközökkel folytatja a nehéz harcot a bakonyi kopárosokkal. Lánctalpas mélyforgató-ekékkel 70–80 centiméter mélyen fölshántják a kősvatagot, s megfelelő talajdúsítás után ültetik be a mostoha életviszonyokat is elviselő feketefenyő csemetéket. Valóságos tájalakító munka ez, eredményeként évente több száz hektáron kél új életre a kiméletlenül letarolt bakonyi erdő.

A hegység déli lejtőin nagy területeken telepítenek mandulát, őszibarackot és almát, a legalacsonyabb, napfényes szinteken pedig a szőlő foglal el egyre szélesebb területsávokat. Az utóbbi öt esztendőben 3200 holdon telepítettek szőlőt Veszprém megyében, s ezzel már mintegy 6000 hold olyan szőlőterület van a Bakony alján, amelyen alkalmazni lehet a gépeket, a nagyüzemi termelés kívánalmai szerint. A leggyengébb talajú vidékeken ésszerű szakosítással, a természeti adottságoknak legmegfelelőbb haszonnövények – elsősorban a vetőburgonya és a rostlen – termesztésével virágoztatják fel a mezőgazdaságot a termelőszövetkezetek. A hűvös, párás éghajlatú hegyvidéken sajátos zamatú, jól tartósítható burgonya terem. Az előnyös adottságokat eredményesen használják ki a szövetkezetek, s a nagyüzemi táblákon 110–120 mázsás holdankinti hozamot is elérnek. A burgonyaszaporítóanyag termeléssel a Bakony már fel is zárkózott a neves szabolcsi és dél-somogyi burgonyatermesztő vidékek mellé. A 400 méter magasan fekvő Olaszfaluban az ország egyik legsajátosabb káposztatermelő körzete alakult ki. A táj hagyományos állattenyésztő jellege is újból erősödőben van. A Bakony-vidéki termelőszövetkezetek a nagymúltú sertésnevelést a legmodernebb alapokon fejlesztik tovább, s a szarvasmarhatenyésztés ugyancsak egyre belterjesebbé válik: kisüzemi jellegének megszűnésével néhány esztendő alatt több mint 20 százalékkal emelkedett e gazdasági ág termelékenységége. A Bakony ad otthont Közép-Európa legnagyobb borzderes állományának, melyet villanypásztor legeltet a dűsfűvű hegyoldalakon.

Magára a legbelső Bakonyra persze továbbra is az erdő, a fa jellemző. A hegység belsejében, a Magas-Bakonyban – ezt hívták valamikor Öreg-Bakonynak – még mindig összefüggő hatalmas erdőségeket alkot a bükk, a táj legjellemzőbb, legszebb, legértékesebb fája. Borzavár, Porva és Bakonybél vidékén még olyan a táj, amilyenek Kisfaludy látta, felkiáltván: *„Te Bakonyak rengetegje – Borzasztó vad árnyékok!”* Ez még az ősi Bakonyerdő. Méteres átmérőjű, óriás szálfák rengetege. Nyílegyesen törnek föl a szürkésfehér törzsű bükk-oszlopok, az esthomály hűsét terítik ráuk délidőben is. E tájba menekül Berzsenyi a csendes magányt keresve, s a Bakony szülőtte, a boldogtalan panaszait éneklő Anyos itt érzi otthon magát: *„Bakony erdejének szállottam keblében, – Hol kedvemet érzem teljes mértékében.”* És ez az erdő mesél Krúdynál az ősz mélabús hangjain: *„... búgott a Bakony, amelynek szüret felé olyan hangja van, mint a tengeri csigának; zúg-búg szakadatlan, mintha most követekezett volna el az ideje, hogy elmondja végre-valahára az erdő mindazt, amit titokban magába zárt. Aki először hallja, talán éjszakának, szélmentes időnek közepén ezt a szakadatlan zúgást, megriad, mintha kísértetet hallana, ezer esztendő óta elment emberek hangjait. Félelem, névtelen nyugtalanság, közelgő bánat lepi meg szívét.”* Ma is rengeteg erdőség közepéből emelkedik ki a Bakony legmagasabb tetője, a 704 méter magas Kőrishegy. Hatalmas körkép a kilátás róla. Legtávolabb az osztrák Alpok hósipkás csúcsai fehérlenek, közbül a Sopronig nyúló kisalföldi síkságból magányos szigetként emelkedik ki a Somló kerek vulkáni kúpja. Északra a Kis-Kárpátok ködlenek, keletre a Vértesen túl az Alföld simul el, s *„a nagy messziségben a Balaton emelgeti ezüst keblét minden lélekzetvételnél a nap felé...”* E kép megintcsak Krúdyé, aki újra és újra visszatér a Bakonyba; ha titokzatosságokat, magyar rejtelmeket keres, hőseit mindig ebbe a legendás ősrergetegbe hozza el.

3.

A mai Bakonyt azonban már nem az erdők jellemzik elsősorban, sokkal inkább a völgyeiben, medencéiben kibontakozó új ipari tájak, melyeket a mi nemzedékünk varázsol az erdők aljába. A kanászairól és betyárjairól híres Bakony, ahol nem is olyan régen még a szénégetés meg a kőedénygyártás volt az egyedüli ipari tevékenység, az utóbbi két évtizedben az ország legfontosabb könnyűfémipari és nehézevegypari körzetévé vált. Erdőségeit csárdák helyett hatalmas ipari gócpontok övezik: erőművek, timföldgyárak, alumíniumkohók; szén-, mangánérc-, kvarcit-, bentonit- és

bauxitbányák. Volt ugyan a régi Bakonynak száz év előtt is néhány kisebb ipari vállalata, mint a bakonybéli és a városlódi köedénygyár, de jelentős üzemmé csak az 1839-ben alapított Herendi Porcelángyár fejlődött. Ma mintegy 500 munkást foglalkoztat a herendi üzem, s művészi értékű gyártmányait széles körben exportálja. Ajkán is működött egy kisebb üveggyár, néhány bányában fejtették a gyenge barnaköszén és a még rosszabb fűtőértékű lignitet, s a bauxittermelés is megindult a két világháború között, nagyobb népgazdasági jelentőségű ipari tájak azonban csak napjainkban alakultak ki az erdővidéken.

A Magas-Bakony keleti peremén, az egymás közelében elhelyezkedő bauxit- és széntelepekre támaszkodva született meg az egyik nagy iparvidék, Várpalota környékén. Őt nagyüzeme van ma ennek a nemrég még oly csendes, álmos és regényes föld- és szőlőművelő városkának; középkori vártornyait karcsú gyárkémények, óriás köcsögszerű hűtőtornyok veszik körül. A palotai szénmedence lignitjét az első öt éves tervben fölépített inotai erőmű alakítja át villamosenergiává, s az itt termelt árammal az alumíniumkohó a Bakony bauxitjából állítja elő az alumíniumot. A Péti Nitrogénművek az ország egyik legnagyobb vegyigyára lett az utóbbi évek során. Az Inotával és Péttel egyesült Várpalota a Dunántúl egyik leggyorsabban fejlődő ipari központja. 1946-ban még csak 5000 lakosa volt, ma pedig már csaknem 30 000. Thuri Györgynek, a félelmetes bajvivó végvári kapitánynak most újjáépülő félezeréves vára körül hatalmas új lakónegyedek sorakoznak, három-, négyemeletes háztömbjeikkel. Palota az utóbbi tíz évben megháromszorozódott, a Bakonyt azonban hiába keresi már körülötte a táj szülőtte, Jankovich Ferenc: *„Palota, Péttüredő s az a nagy gyárváros, – mely ott terpeszkedik s rajzát veti már most, – s hosszú kéményekkel nyúlván, az egekig – veri fel sárga, kék s szürke tellegeit, – gőze nyájaival legelve a fákat – eltünteti lassan azt a kedves tájat...”*

A Bakony délnyugati szegélyén alakult ki a másik nagy iparvidék, Ajka központtal. A nyírádi, szőci, városlódi és halimbai bauxit, valamint a cséksúti, padragi, ajkai barnaköszén nyersanyag-forrásához települve könnyűfémkohászatunk újabb nagy gócpontja jött itt létre. Az ajkai erőmű a szomszédos bányák szenéből fejleszt elektromosságot, a timföldgyár és az alumíniumkohó ennek segítségével dolgozza föl a környékbeli bauxitot. Sümegtől Ajkáig vöröslík a fenyvesek alján kanyargó bakonyi országút a bauxit-portól, teherautók karavánjai hordják a külszíni fejtéssel termelt nyersanyagot a feldolgozóhelyre. Ajka száz évvel ezelőtt alig ezer lelkes eldugott falucska volt a Csinger-völgyi rengetegek mélyén, ma mintegy 20 000 lakosa van. 1959 óta város, vonzereje a devecseri, zirci, sümegi, tapolcai és keszthelyi járáások messzi területeire kiterjed, a környező bakonyi falvakból naponta sokezen járnak be új iparvárosunk különböző munkahelyeire. Nyolc nagyüzemében tízezer embert foglalkoztat, de rövid időn belül itt épül fel Európa legkorszerűbb és legnagyobb timföldgyára, s ez tovább növeli majd Ajka jelentőségét. Igen tág környék központja máris ez az erősen növekvő ipari település, de valóságos várossá fejlesztésénél súlyos nehézségeket kell leküzdeni. Egy mezőgazdasági jellegű kis anyaközség s négy nagyüzemhez egyseges városszerkezet, a szétszórt háztömbökből homogén település válik.

A bauxit mellett egyre jelentősebbé válik a Bakony barnaköszénbányászata is. A hegység harmadik jelentős iparvidéke éppen a dudari szénbányák körül fejlődik ki, Zirc környékén. Zircen, ebben a jellegzetes bakonyi kisvároskában – ahol az 1182-ben alapított ciszterci apátság klasszicizáló kolostora és kéttornyú barokk temploma volt a legutóbbi időkig az uralkodó épület-együttes – 1952-ben megépült az első háromemeletes lakóháztömb, s ma már nagy területen fekszenek el az új lakónegyedek s a kertes családi házakból álló munkás-telepek színes, modern utcásorai. Dudar, ez a tatárvadékok lakta, jellegzetes bakonyi falu, amely nemrégiben még csak a nyírfaseprő-készítésről meg a pipacsutóra faragásról volt nevezetes, ma tíz-tizenöt szomszédos községből – elsősorban Zircről – szívja magához a munkaerőt. Ezen a tájon a legeldugottabb magas-bakonyi községeket fejlesztí gyors ütemben az iparosítás. Az ősi falumagvak körül valóságos villanegyedek alakulnak ki. Az ives tornácú, barokkos homlokzatú, fehér ámbitusos parasztházak mellett két-háromemeletes sokszínű

háztömbök és korszerű kertes családi házak táblái sorakoznak. Az újkeletű ipartelepek nyújtotta munka- és kereseti lehetőségek hatására majd minden bakonyi község erőteljesen fejlődik, fénycső világít a falusi utcákon, s a hajdan világtól elzárt erdővidéket sűrűn hálózják be az autóbuszvonalak.

A bakonyi táj előttünk változtatja arcát, s központja, Veszprém, szerepnélküli kisvárosból országos jelentőségű nehézvegyipari kutató-centrummá fejlődött. Az ősi és a modern Veszprém – a királynék koronázó városa és a magyar kémiai tudomány fellegvára; a dolomitsziklára épült vár ódon műemlékházai és a vegyipari egyetem vasbeton-üveggalotája – harmonikusan olvad össze a vonzó tájkeretben. Veszprém a Bakony városa. A hegység keleti ormai, a nyugodt vonalú Papod, a kerekded Borostyán-hegy és a Miklóspál-hegy ölelik körül nagy félkörívben. Maga is hegyi fekvésű városnak tűnik, mert a lapos dolomitplatót, amelyen elhelyezkedik, mély völgyekkel szabdalta föl a Bakonyból lefutó Séd folyócska. Az az öt domb, melyen házai szétterülnek, a Séd-től földarabolt fennsík egy-egy szelete. Természeti fekvése olyan sajátos városképi jelleget kölcsönöz Veszprémnek, amelyhez egyetlen másik magyar település sem hasonlítható. A Séd két mély völgye között sasbércszerűen magaslik föl a Várhegy, s hatalmas bástyasorával, tornyaival, épülettömbjeivel uralkodik a táj fölött. Ehhez az ősi települési maghoz kapcsolódott századokon át Veszprém története. Szent István itt alapította az első magyar püspökséget, s a székesegyházat még ő ültette a Várhegy tetejére. A középkori királynék építkezve s a gyorsan szaporodó lakosság iparüzése, kalmárkodása erős ütemben fejlesztette a várost, a XIII. században már főiskolája is van, ahol a „hét szabad művészetet” kívül jogot is tanítanak. Ez a székesegyházi iskola az Árpád-kori Magyarország legjelesebb tanintézete, sajnos csak a török időkig él. A királynék városa Mohács után a Dunántúl egyik legfontosabb végvára lett, s hadászati jelentőségét a kuruc háborúk lezajlásáig meg is tartotta. Ekkor szürkült papi kisvárossá, műemlék épületeinek jórésze már a XVIII. század barokk világában fogant.

Veszprém hazánknak tájképileg és építészetiileg is egyik legszebb városa, amely szerkezetében mindmáig megőrizte középkori jellegét. Az Árpádok korában fogant építészeti kultúrája sajnos nagyrészt megsemmisült „Zápolya öldöklő századja” során, s a török idők egymást követő ostromaiban – ma már csak két nevezetes középkori épületrész áll a várban, a koragótikus Gizella-kápolna és a székesegyház altemploma –, de a későbbi korokat több mint száz műemlék idézi föl eredeti hangulatában. A meredek falú, keskeny hegygerince épült Vár hazánk egyik legmegragadóbb hatású városképét nyújtja. Az utóbbi évtizedben ez az ősi város is gyors fejlődésnek indult, de jelentős vasipari, faipari és élelmiszeripari üzemei ellenére sem vált ipari településsé. Művelődési és iparigazgatási szerepe azonban erős kihangsúlyozást nyert, s balatoni nyáriegyete me révén jelentékeny feladatot vállalt a tövidék kulturális életében is. A város új szerepét elsősorban a Vegyipari Egyetem jelképezi, amely a Nehézvegyipari Kutatóintézet s az Ásványolaj és Földgáz Kísérleti Intézet hatalmas épülettömbjeivel együtt kiemelkedik a városképből. Az egyetemet és a kutatóintézeteket valószínűs új város veszi körül modern magasházainak és kedves, kertes villáinak laza csoportjaival. A méretek nagyvonalúsága, a mindenütt folyó építés fiatalos lendülete jellemzi napjainkban a Bakony öreg városát, amely elavult központja helyett épp most kap új főteret is.

A Bakony erdei ott zúgnak még mindenütt az új hivatásra ébredt városok, az egyre szélesebben kiformálódó ipartelepek körül, de a toronyszerű búkkszálaknál sokkal jellemzőbb jegyei immár a tájnak az aknatornyok, gyárkémények, hűtőtornyok, drótkötélpályán úszó csillék, acéltalpaikkal hegyeket-völgyeket átlépő távvezetékek, új vasutak, betonutak és nagyvárosi háztömbök. A Balaton táji hátterével ismerkedő nyaralók, kirándulók, turisták ezt a Bakonyt ismerik meg. A régít pedig lassankint már csak a veszprémi múzeum gazdag tárlóin találják, a pásztor- és betyárvilág avult rekvizitumaiban, a szénégetők, taplószedők, fafaragók kezdetleges ipari tevékenységének színes emléktárgyai között.

TAKÁTS GYULA: *A Nagyberek világa és a Balaton*

GERTIG BÉLA: *A Balaton idegentorgalma*

PASSUTH KRISZTINA: *Természet és társadalom Egry József művészetében*

LÁNCZ SÁNDOR: *A művész és kora*

HEITLER LÁSZLÓ: *Egry József képei Tihanyban*

BERTHA BULCSU: *Echo a művész árnyéka*

THIERY ÁRPÁD: *A türedi ház*

TAKÁTS GYULA

A Nagyberek világa és a Balaton*

1. rész

Elfogultság nélkül nehezen tudok írni a berekről. Az emlékek serege vesz körül. Emlékek, melyek úgy jártak át, hogy eggyé lett az emlékező szellem és a táj. A somogyi Nagyberek, ha róla írok, kicsit önvallomásszerű. El is térek a szabványtól. Úgy nézem e témát, mint aki magát keresi környezetében és a mában. Legalább is a helyét, – ami elemi kötelessége –, és így természetes, hogy nemcsak felületet és kellemes slágert óhajt nyújtani a fülnek a kérésre. Kötelessége lemérni, honnan is indult és hol is tart... Úgy vagyok én ezzel a berekkel, mint az öreg és fiatal pionírai, akik szeretik is, meg nem is. Mert bizony pionír vidék. Egyszerre szelíd és vad. Nem irodalmi képletes magyar ugar, Ady szavával, de valóságos magyar dzsungel. Legalább is az volt Ady idejében és az én gyermekkoromban is. Szeretném, ha szándékomat és ennek a tájnak a valóságát együtt éreznék meg soraim között.

Ezért egy kicsit messzebből kezdem. A valóságát a múltjából, mert ennek felvázolása nélkül a somogyi Nagyberket megérteni nem lehet. Olyan volt és akkorát változott napjainkra. – Hasznára-e a tájnak és az embernek? – Mindez csak így, legalább is a Cadet Bars-féle József császárkori 1783-as térkép lapjától elkezdve érdekes. Talán nemcsak nekem. Másnak is.

Kivételes voltát az adja meg e tájnak, hogy nem is földről kell beszélnünk, ha eredetét keressük, hanem vízről, mert a Nagyberek nem is olyan régen a Balaton legnagyobb öble volt. Igen: a Nagyberek-öböl. Balatonkeresztúr és Balatonboglár között. Ettől az egyenes tóparttól dél felé félkörívben kanyarodott Balatonújlak, Kéthely, Somogyszentpál, (Tótszentpál és Varjaskér), Táská, Buzsák, Pusztaberény, Fekete-Bézsény és Orda-Csehi falvai alá. Keresztúr és Boglár várhegyei között 23 km a távolság. Délre 10–15 km-re nyúlik be a belsősomogyi dombok völgyei közé. Hajdan síkvíz volt, de a Balaton a saját csonkítására tavi homokjából hullámverésével Keresztúr és Boglár között egy nyílegyenes túrzást, somogyi szóval „köskönyt” emelt. Ez

* Az írás a *Jelenkor* – *Magvető* gondozásában megjelenő szociográfiai kötet számára készült.

az átlag egy kilométer széles finom strand-homokú gát, – amelyen a legselymesebb magyar lidót lehetne és kellene kiépíteni a világ csodájára, s melyet napról-napra teszünk tönkre reumatenyésztő locsolt füvesítéssel és beton partvédő gátakkal –, aztán leválasztotta a tó medencéjéről az öblöt. A terület pedig elmocsarasodott. Így alakult ki a Nagyberetek rejtelmes 20–22 000 holdas nádas, zsombékos, totyogós, sásos, lápos, zanócos és vadvizes halásztanyás és pásztor-szállásos területe. És ebből a mocsárból, pásztorszóval „ronda berekből” lett a ma! De hogy milyen utat járt meg az élet e tájon, amelyben magam is oly sokat tapostam a csigás tőzeget, ezt szeretném vázolni. Ahogy emlékezem és ahogy nekem elmondták a berek öreg gulyásai, a hajdani tojás és kócsag és darutoll szedő, ma deres fejű, ifjú bojtárjai. Le kell, hogy írjam, ha csak röviden is, mint egy megírandó könyvem vázlatát.

A legszebb kilátást a Nagyberetekre a fonyódi Várhegy nyújtja. Az állomásról betonút kanyarodik Bélételep öreg villáihoz. Az út előtt kínai méretű meredek löszfal szakad a Balatonra. Aztán tölgyes erdőben kis ugrás a csúcs a hajdani vársánc és római őrtorony fölött. Alatta ez a táj lényegében napjainkig évezredekken át alig-alig változott. Pontosabban 1911-ig. Addig olyan volt, mint amit 1930-ban, illetve 1944–1950 között mutatott a keleti, majd meg a nyugati berek. Mert az 1911-es csatornázás után ismét visszatért nagyjából a gátszakadásokkal rövid időkre az ősi táj. Északra a Balaton tükre. Partján ritkafüves túrzás homoksivataga. Mögötte tötükrökkel csillogó nádóceán. Bennük két sziget-oázis: Fonyód és Boglár erdős sárvulkán szigetei. Déli lejtőiken szőlő. Balzattufából a pincék. Szamarak hordták a vizet a századfordulón a tóról. Lakói, a régiek, bizony azok úgy futottak erre a szigetre, hajdan, mint akiknek volt miért idefutniuk.

Az újmust édes szénsava belengte
a nádas émelgő szagát.
És csónakján a zöldlidércű tündér
tűzükre bámult és megállt.

Elitta már a láp emléküket.
De visszajárnak ők, a régiek.
Eloldja láncait a karcsú hegy,
ki hajdanán volt tündöklő sziget.

A nád között Somogy felé egyetlen út se volt. Ma is csak a berekre rakott töltesen hintázik egy a csisztai melegfürdőhöz. Egy pedig a Nagybereki Állami Gazdaság üzemegységein át Imre és Pálmajorba. Ha ugyan utak ezek. Hiszen esőben folynak, a hőségben pedig elporlanak. A falvak körben fent ülnek a dombok szélén. A tenger feletti 120 m-es szintgörbe parancsoló vonalán. E falvak útja megtorpan a nád előtt, ahol alig ötven éve egyfábólvált bődönhajók, aztán később halászó deszkahajók papucsaik ültek a gyepen. Egész csónakflotillák, mert a „pógárok” haszonbérbe vették a földesúrtól a berket. Olcsón és vásári szép haszonnal. A táskaiak és keszthelyiek készítették a ladikjaikat. A varjaskéri, szentpáli, buzsáki és más pógár halászok társasága járta e tavakat. Ma se híre, se hamva, se a tónak, se a nádnak. De ott Fonyód alatt a nemrégén még halászott „Réti fogás” mögött ide villog a zardavári halgazdaság szép felduzzasztott törendszere. A gátak között kaszál a vizen a motoros kaszáló hajó. Irtja a halastavak hínarát, nádját. Fehér, törpe gémekek villognak fölötte.

E nádóceán nagyjából öt családé volt: a Jankovich, Esterházy, Zichy, Széchenyi és Hunyadyaké. Fonyódnál állt egy révház. A veszprémi káptalané és a boglári komp, amely kocsit is szállított, a Jankoviché volt. Aztán délfelé csak nád, nád és nád. A somogyi dzsungel, melyen belül egy olyan berki birodalom élte a maga világát, amelynek lakói a híres berki pásztorok és a déli falvak „vizibujár” halászaik voltak, akik közül nem egynek 10–20, sőt több halfogó vejszéje is állt a berken. Ők ismerték és ők mondják, hogy a berek csak összefoglaló neve ennek az igen változatos világú, jól elkülönülő tájakat a szó szoros értelmében ringató területnek. Itt a berek szélén volt a pázsit. Aztán a bozótok következtek. Ezek amolyan öntések vi-

zétől növesztett kákával elegyes szittyós, füzes és nyárfás, ligetes részek. Mindkettőt járhatta lábon a jószág. Csak beljebb következett, – ahol mindig megmaradt már a nád és a pintérgyékény és a víz-, az igazi berek.

Ebben az igazi berekben voltak a szigetek. Alig kiemelkedő „kis dögületek” a víz fölött. – Mekkora? – Némelyik csak akkora, hogy épp egy „tehénfőka megfért rajta hálásra”. Meg a pásztor gunyhója. A másikat, – amelyeket gyakran pásztorokról neveztek el –, félholdastól három holdnyi területűek voltak. Aljuk meszes fehér, rajtuk fekete tőzegföld és zsíros fű. Ezekre a szigetekre a század elején is úgy úszott föl a partok nyári szállásairól a bivaly és a marhacsorda a berki úszókon. A pásztor a hajóján követte őket. Így hajtott ki hajóval és gulyásbottal. Hajóból lépett a szigetre. Nagyon régen az ilyen nagyobb szigetekben, – amikor még nem voltak nyári szállások sem –, ott kinnt hált a gunyhójában a gulyás. A marha a gunyhó körül feküdt. A gunyhó berekfából készült ágasra rakott, hol sással, hol meg tőzeglappal fedett volt. Három ásonyom árokkal kerítette a gulyás, hogy el ne döntse az állat. Egyik-másik szigeten csak delect a „főka”, aztán tovább úszott, mert a legjobb legelők a sziget-legelők voltak. A kis tölgyfahajókat, melyeknek farában hal-tartónak vízjárta ládarész volt, hajtófával tolta a csorda után a pásztor. A marha által felkavart, fekete, sűrű iszap-vízből a megszárdult halak kisebbjét csak bemerte vacsorára a hajó ládájába. A nagyobbakat a tolófával kólintotta meg.

Ma már a szigetek halmait legtöbb helyen alacsonyabbra szántotta a traktor. Itt-ott a keleti berekben, amely ősi jellegét jobban tartja ma is, egy-egy ágas áll rajtuk, de a határnevek őrzik helyüket és a nevüket. Ilyenek például Tüskési, Kisberek, Határi, Rókás, Tarhányi, Üszögi, Pintér, Égett, Gyula, Fényes, Bihal, Jés, Drenavár, Hosszuláp és Farkas és a több sok pásztornevű sziget.

A szigetekhez tavak tartoztak. Kisebb-nagyobb síkvízű területek a nádasok, lápok között. Volt köztük olyan, pl. Kisberek tó, amelyik 20 holdas is megvolt. Némelyik télen sem fagyott be. Az ilyeneket „heveseknek” nevezték. Az öreg pásztorok szerint ezeken hattyúk teleltek, ami nem különös, mert nemcsak a kócsag és a daru volt általános, de a hattyú is járt a Nagyberekben. A szigetek szélén álltak az ispánoktól suttyomban bérlők kisebb halász-gunyhói. A turbukháloval és a varsával halászléké. Másutt a magas, sátorotetős, náddal fedett halásztanyák álltak, ahol a legjobb halászlé készült. A szentpáli-varjaskériek, buzásziak és a táskaiak közül sokan üzték egész éven át a halászást. A fogott halat vásárookra vitték. A marcali víz berkén 22 halászcso család volt. Haliváskor görnyedten cipelte a csallánzsákból készült halas tarisznyát

TAKÁTS GYULA rajza

a berki halász. Később „peckesen” is járhatott a Kis-sárkány, Bűdös, Hideg, Jama, Csuhus, Széles és a más nevű tavakról. Mindezeket azok mesélik, akiknek ivadékjai ma halcsőszök, traktorosok, állattenyésztők e területen a Nagybereki Állami Gazdaságban. A berki meteorológiai állomás mellett üldögélve beszélgettünk és halkonzervet bont a hajdani „vizibújár.” Aztán ahogy végignézzünk a magas kender, illatozó menta és lucernatáblák között, csak meséli tovább. Szívesen emlékeznek a pásztorok, mert egy kicsit romantikus, meg hősi is volt a hajdani berki világ. Nemkülönben a változás is, ami itt végbement! Hiszen, ahol nemrég még hasravetődve fogdosta a postás a tavaszi vadzsibákat, ott most szennyvízderítő épül. – Épp ideje is –, mondja, mert idegenforgalom fürdőszobák nélkül keserves, – és nevet a postáson, meg azon, hogy még most sincs szálloda Fonyódon, pedig hemzseg a nyaraló népség. Hajók, autók, buszok és szemben Badacsony! ABC-áruház, halsütők, horgászsziget, lepkeszárnyú pavilonok, kabinsorok...

De akkoriban még, hogy sorra menjünk, szigetről-szigetre vittek a 4–20 m széles nyíltvízű úszók. Ezek mind a déli part nyári marha-szállásairól indultak északra a rengeteg nád falai között. Olyanok voltak, mint a nádazott folyosók. A marhának csak az orra és a szarva állt ki a fekete vízből. Soronkint négy-négy tehén úszta a berek vizét a jó fűért. A csordák, gulyák útjai vízből voltak, melyek néha a csalogató és fullasztó lápok között vittek el.

A láp a nyílt berki vizen szép zöld, füves sík sziget volt. Körülötte és alatta is tiszta víz. Űgy mondják, a tőzeg elvált a berek fenekéről, aztán a víz felemelte és kihajtott rajta a csillogó, lágy, apró fű. Csupa veszély: emberre és jószágra, mert ha ráment a „fóka”, néha megbírta, de lassan süllyedni kezdett, mint egy túlterhelt tutaj. Ha idejében le nem úszott róla az állat, akkor elnyílt és az elsüllyedt jószág fölött úgy zárult össze a láp, hogy nyoma sem maradt. Mintha sáros ostorral vágta volna végig a lápon, csak ennyi maradt. A madarászó, tojástartó bojtár alatt is besüppedt. Egyszer csak azt vette észre, hogy tölcsérben áll. Mint a vékony jégen, csak a hasrafekvés segített. Csak így kúszhatott ki a halálból.

A berek vizét tóról-tóra az erek vitték kelet felé. Keskenyek és elég mélyek voltak. Állandóan járta a nádhegyi ponty, keszeg, compó, sügér, csuka és a kárász. A legtöbb eret át is léphette a zombékoló pásztor, vagy halász. Mert járták, kószálták a berket, akik ismerték a természetét és zegét-zugát. Névszerint volt ez a terület a nagybirtokosoké. Igazában egy olyan somogyi őserdő volt, melynek fája a mindent eltakaró hatalmasszárú és erős nádrengeteg volt. Liánjai a bozótok és a hinárok. Vize fekete, mint a bivaly. Madara a hattyúfehér nemes és törpe kócsag. Virága a lótusszal vetekvő vizitők és lilium és alattuk a sziporkázó mozaikszínes naphalak falkái.

Mint a pávák vízbe, égbe
nyílik farkuk lenge éke.
Könnyű, hűvös legyező,
s szúnyogszárnyon zeng az angyal,
lesi őket berki naphal.

Lakatlan és mégis lakott, saját törvényű kis ország, melybe se a pandúr, de később a csendőr se tette be a lábát. Szinte ezer évig, 1911-ig, míg ki nem szorították a csatornák ezt az életet egy másik kedvéért.

Lakatlan, és mégis lakott. Hiszen 12 berki községnek és a nagybirtoknak együttesen mintegy 120 pásztor családja és a „pógár” halászok is járták. A halászat bérbeadása külön jövedelmet biztosított a nádaratással együtt a birtokosoknak, de első sorban a bérlőknek. Aztán meg külön jövedelmet az uradalmi személyzetnek, mert ugyan ki tudta a kastélyokban, melyik eldugott tavat „adta bérbe” az ispán. Még a „vándorfokáról” sem tudtak, amely csak a pásztoroké volt. Saját zsebükre híztak a szigetek. A pásztorok pásztorai őrizték, de harang nélkül, csendben szaporodtak és vándoroltak biztos „vásárookra”, mészárosok, kupecsek és orgazdák kezére. Soha ki nem tudódott, mert a lotyogós pásztor „elúszott” a berken valamikor, de az is,

aki a pásztorok halászszerzőmunkájához nyúlt. Mert minden pásztoroknak volt hálójuk, és 5–6 nádfalas halfogó vejszéje és haltartó röjtőke, amelyből pénzelt a gulyás. A pénz pedig elsősorban csak italra és dohányra ment. Ittak a fonyódi csárdában, és Béla-telep alatt a darutoll árából is. Mert tapogatófa segítségével szedték a zsombékról-zsombékra lépegető fiatal bojtárok a lúd, a réce, szárcsa, vadpulyka, túzok, gém, kócsag és a sirályok tojását is. Az árát elitták citera és dudaszó mellett. A tyúkász, kofa és a halas egyaránt vette, – meséli a halcsősz. – Aztán, amikor leszálok a mai berket átszelő gazdasági iparvasút kocsijáról, ott is hallok még ilyen Feketeakol körül a sertésenyésztő brigádvezetőtől. – A disznó egész éven át kint volt valamikor. A kotuba, a hevesek körül fiadzott. Dehogyan fagyott meg. Ősszel második eresztés súlódával jöttek haza. Nem így, – és végigvezet –, a Nagyberek Állami Gazdaság egyik fehérre meszelt betonfalú hizlaldáján. Büszke a mangalicákra. Együtt fényképezteti le magát velük. – És a fialási átlag 12! – Az állomány, úgy tudja, 10 000-en felüli. – Aztán folytatja a régiről. – A borjas tehén is mindig valamelyik szigeten borjazott. Az állásokból kitörtek és addig elő sem kerültek, amíg fel nem erősödtek a borjak. – Ahogy végignézek Imremajor felé, a horizontból palatetős istállók ködlenek felém. Reszketnek, mintha délibáb verné a kiszáritott berket. – Aztán augusztusban jött a libafogás. Jó és hasznos szórakozás volt ez is. Öt-hat fiatal pásztor összeállt és körülfogták hajóikkal az egyik szittyós nádaszt és addig hajszolták a vedlő libákat, amíg összefogták őket. Az öreg pásztorok elosztották köztük. Édesanyám nemegyszer 15–16 libát is tömött. Ingyen élt akkor a berken a pásztor és a marha is. Inkább a kenyérrel kellett spórolni, mint a hozzávalóval. Takarmányra se volt szükség az állatnak, mégis sárgára hívta tért a téli szállásokra.

Az öntözőhajó vízugara széles ívben szórja a mesterséges esőt a mai karfioltáblák felett. Vége a hajdani állattartásnak, a berki nádócéánnak és a pásztorvilágnak. Annak a világnak, amelyben egyetlen épület se állt a nádasában, csak a határain, a nád széliben egy-egy téli szállás, vagy tanya, az is vályogból készült. Ilyen: hosszú, szemben-álló aklok náddal fedve, másik oldalon nyitott szénáspajta és középtűt a fecskerakásos sárputri, mögöttük egy-két gémeskút. Ennyi volt az egész. És hosszú pipicslángú esték egy kutyával és a pipával.

A nyári tanyák a szigetekeken csak négy sor durungos állások voltak, gunyhóval, amely az állás reteszére nézett. Hogy mindent lásson fektében is a pásztor, mert a jószág is hiába volt a grófé. A pásztor mégis sajátjának tekintette. A szép foka volt az ő címere. És az igazi pásztor úr szeszélye alá nem vetette magát. Jó lefeléért a pásztorok egymást is megölték. Nem egy ispánt vertek ki kedvükre, épp a foka miatt, ha nem kapta meg a sötét, vagy az almot idejében.

Szórja hatalmas mesterséges esőjét az öntözőhajó a belvízcsatorna két partjára. Sziporkázó pávafarkok fekete csigástőzeg felett. Lábasincs madár a pásztorok „ronda berkén”, melyet mégis annyira szerettek, hogy szembeszálltak a mérnökökkel is, amikor 1904-től kezdve egyre inkább sürgették a berek vizének lecsapolását. Szerették, mert a felemás feudálisizű magyar kapitalizmus századfordulóján nekik külön megélhetés és menedék volt. Pihenés is és lakatlan nádasával nyugalom is! És tiltott gyümölcsseivel, a hallal, vaddal, náddal ingyen kenyér is ez a hatalmas rezervátum. És eddig csak ők ismerték! De egyre gyakrabban tűntek fel akkoriban a nádban a Pécsi Kultúr- és Hivatal térképezői. És az északi parton a szép homoklúd már ott száguldott a tenger felé a Déli-vasút Társaság gyorsvonata. És pergett a dob a Nagyberek falvaiban embertoborzásra. Egyik nap Amerikába, másik nap, hogy megépüljön a berket Nyugati és Keleti Bozóttra bontó töltés a Kaposvár–Fonyód vicinális vasút alá. Egyetlen pásztorivadék se szerződött. Még a berki falvak népe sem. Gyüttmentek jöttek messziről, – meséli a kétszobás modern villa tulajdonosa. – Ez a faragó pásztor leszármazott, aki közben rövid kávéfőzőt főz a kedvemre... – Mi pedig többször is kivertük az inzsellérek... Rájukhajtottuk a marhat a mérnökök népire... Tudtuk, a vonattal vége az aranyvilágnak... Védtek hát a „ronda berket”, melybe eddig senki se látott bele. Kolomp és harang és csengő jelezte, a fül, és nem a szem, hogy hol a láthatatlan jószág. Merre jár a láthatatlan „a közvagyon” ölen?

A nagy lecsapolási lázban jól emlékszem a tervekre, hiszen öregapám tabi

trafikjában képviselő, ügyvéd, iparos együtt vitatta a Balaton lecsapolásának „nagyszerű” tervét. A Balaton kiszáritott sivatagja helyén nyert „Balaton-vármegye”, – mert nevet is adtak már neki –, lett volna az ország 64. vármegyéje. Talán még jövőendő kiszemelt alispánjának és tisztkarának somogyi névsorát is visszaidézhetném... De hagyjuk e lidércnyomásos terv emlékét... Elég ha napjainkban egyre jobban iszaposodik, – mintegy a berek utódjának készülődik –, a gyönyörű Keszthelyi öböl. Igen, egyre veszélyesebben! És tegnapelőtt meg lecsapoltuk a Kisbalatont... És ma pedig sikerrel tettük szántóvá a Nagyberket és tőzegén drága búzát termelünk. A berek és öblök esetén „vízmentesítése”, nem tudom, ha a Balaton fürdőéletét, víziközeledését, a tájat és a gazdasági jövőendő lehetőségeit nézzük, hasznos-e? Az idő dönti el, vagy mi is ludasak vagyunk, hogy felvettük az előttünkjárók kezéből a kártyát? Vigyázzunk, mert a jövőt illetően a Balaton mentén igen nagy téttel játszunk. Felelősségünk nagyobb ezen a területen, mint a megszállott szántó-földszaporítóké.

A bélatelepi Sirály szálló kellemes napernyős teraszáról aki végignézi, kempingek tarka táborát, villák, vendéglők, parkok, eszpresszók, üzletsorok, gyümölcsösök és szőlők csaknem Keszthelyig összefüggő bábéját találja a nyílegyenes homoktúrázon, amely az alapot adta a nagyberek „műtétéhez”... – De hogy is történt? – A berket eddig a Balaton táplálta, mert a tó 0 szintje alatt északról dél felé $+1.20$ -tól -0.20 m-ig emelkedve fekszik ez a terület. Ezt tudomásulvéve készült a vízmentesítés terve. Röviden: el kell tömni a Boglár–Fonyód–Keresztúr közötti homokstrandon minden befolyót. Délen egy külvízlevezető övcsatornával ki kell vezetni minden berket tápláló külvízet és Keresztúrnál be kell vinni a Balatonba. A berek belvizeit pedig a Fenyveshez lejtő belvízcsatornák hálózatával összegyűjteni és egy szivattyúházzal átemelni a tóba.

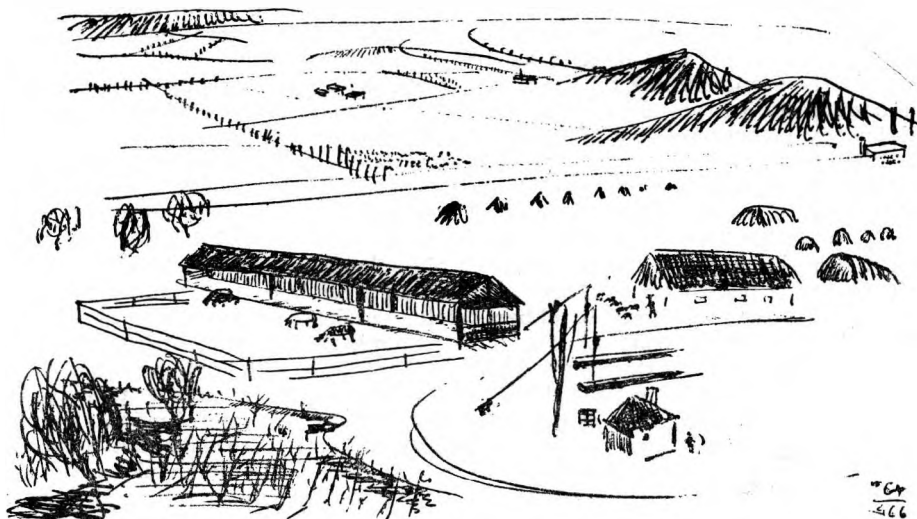
Először a Nyugati Bozótársaság területén indult a munka. 1908–11 között kezdtek a berki pionírok toborzását. Egyik falu népe sem szegődött a saját berkére. Valóságos háborúság kezdődött. Mindegyik „becsülettel”, de a gazdasági szükségétől hajtva struccpolitikával a másik falu vízének csatornázására szegődött. Mintha végül is nem egyre ment volna. Így aztán a nyugati berekben megépült egy külvízlevezető övcsatorna Buzsák és Keresztúr között 8 áteresztővel, egy belvízlevezető főcsatorna, 7 belvízcsatorna és 1 szivattyútelep. Ezen felbuzdult a berek keleti medencéjében Orda-Csehi alatt a „Zardavári Bereklecsapoló Társulat” és szintén üzembe helyezte a csehi árkon a belvizet átemelő szívógázmotoros szivattyútelepét. Három év alatt $1\ 200\ 000\ m^3$ földmozgósítással és $177\ km$ csatorna segítségével $15\ 200$ holdról emelték le a vizet. Mindez megszabta a berek jövőendő, a napjainkba átnyúló sorsát „a ronda berekből” a „szép berek” felé.

És ahogy dolgoztak a tőzegtűzelésre átszerelt szivattyúk és folydogált a víz a tóra, a berki tőzeg egyre inkább süppedt. Az ingólápok kikötöttek, a tavak zsombékosodtak, a szigetek feljebb dugták a fejüket és egyre silányodott az acélos, ma is keresett, kitűnő valuta, a nád. Nem is olyan régen a tündöklő berki jégen végig a falvak alján százezrével feküdtek a nádkévék. Pattogott a tolókasza és egy ember jó időben 1400 kévét is levágott magának „felesbe” is. Messze vidékre hordták a berki falvak a kévét Somogyba. Csakhamar nem kellett a halászt és a pásztort eligazító óriás szil és nyárfákra mászni. Kilátszott a feketebivaly csorda háta a ritka nádból. Vérekes szemekkel nézték az egyre szaporodó gépkocsi karavánokat. A cigány és a dzsessz muzsika hangját vitte a balatoni főszelel a ritkuló kócsagtanyák felé. Egyetlen óriás füves, törpesásos, homokos, kifizető legelővé alakul át a nádrengeteg. Csak a berek zugaiban és a keleti bozótban diszlett még a sekélyvízű nádas-legelő és leselkedtek itt-ott a bivalyt és később a traktortnyelő tólikak. Körülöttük mutatóban a régi nád. Odébb, – nem tudom, nem mintának-e –, a zardavári halgazdaság tavai csillognak. Már átlátott a szem a Nagyberken Fonyódtól le Táskáig. A homoki ritka fűvel parragi selyemfű, vadlucernások és illatozó virágos legelők, pintérgyékények, bivalysásosok és nádaslegelők váltakoztak. A lecsapolt berek terített asztala volt a méneseknek, gulyáknak és kondáknak. Még mindig nem fellegett be a pásztoroknak,

csak megkötötte a kezüket. A csatornák partja mellé ültetett nyárfák mutatták messziről, hogy merre vonul a berket kiszáritó csatornák hálózata. És ott, ahol barna füst gomolygott, arra vezetett az út az első majorhoz, mert 1925-ben megjelent az első eke 300 hold öntözött területen Imremajorban. Aztán 1928-ban a Sári és Pál csatorna között Pálmajorban 900 holdon. Velük a pásztorok mellett a „pógárok”, akik eddig egymással csak „adjonisten” beszédben voltak. És elindult „mérnöki célzással” nemcsak a táj, de az emberek és a lelkek rohamos átalakulása is e megváltozott világban... – És milyen volt az új világ útja?... – A berekről, vagy a gondolkodásról beszéljek? – Egymást fedi a kettő. – Olyan, mint az az első alkalmi út, melynek könnyű, kávézaccfinom tőzezből alakult kotu porában kilométerenként egyre-másra buktam és csúsztam meg motorommal, mint ifjú falu- és népkutató, hogy elkészítsem értekezésemet, ezelőtt 35 évvel e tájról a pécsi egyetem földrajzi intézetének.

Ott álltam hát egy tüzes síkság közepén, melynek életét a szem nem láthatta új csatornahálózat egyre csak szívta, apasztotta. Köröttem 16 000 hold száraz legelő és kaszáló. A szél észak felől élesen hordta a homokját. És bokán felül álltam, de nem a langyos mocsárban, hanem a száraz legelő kijárt alkalmi útján, a kotu forró porában. Tüzes, barna és émelygősszagú ez a por. Könnyű. Könnyebb, mint a toll. Semmi tartása. Kattogott a felbukott „Diamant” motor. Füstölt a kotu és erre építeni?... Önteném egyik tenyeremből a másikba és elszállt Kund pusztá felé. Ez lett a berek! De csak ott, ahol feltörte fűvét a kerék és kiszakadt, mint a ciha. Máshol óriás legelő-kaszáló, Imre- és Pálmajor felől az első vályog kanászház és aklok zsúpjai rezegtek a hőségben. Talán épp azon a szigeten és ott, ahol a múlt században az uradalom még felgyújtatta a tiltott jobbágyi halásztanyákat. Most minden világosan mutatja körvonalát. A török alatt ez az eltűnt nádas menedék volt. Most lelátni Szulimán pusztáig. A völgyi pázsiton a ménes legel. A homokos fűvön, Drenavár körül, hatalmas tehéncsordák. A mélyen fekvő berkek sásos fűvét alomnak kaszálják. A kazlak ezrei és bivalyok falkái a megcsitult balatoni vulkánok között szinte egzotikus kép. 1944-ben ilyen kocsink elé fogott bivalypár előtt ballagtam. Követtek jámboran, mindent bírtak és zengett felettünk és köröttünk az ég és a határ. A második világháború utolsó felvonása állt a marcali háton. Színtere Keresztúrtól a Drávaig nyúlott.

És íme mekkorát villan újra a tabló. Vagy 22 000 holdnyi ragyogás. Szurkos ladiokban ülve kerestem, hol mehettem nemrég, mert itt azóta mindent elborított újra a tó. Fénylik újra a Balaton legnagyobb öble, mert a visszavonulók felrobbantották a

TAKÁTS GYULA rajza

szivattyúkat. Most aztán ömlik a Balaton a régi helyére. – De ez most már nem a régi! – Az első mesterséges öntözés 18 km csatornája helyett és felett ez már az árvíz. Égett és Gyulaszigetek szántói felett az iszap fojtása. És ahol ma a Nagybereki Állami Gazdaság víztornya áll, vagy tán a rabokra vigyázó örök tornyai álltak nemrég, ott most mocsár indul és sarjad az új nádas. Nem a régi! Az eltűnt! Ez most már a pusztító. Ahol a belvízlevezető főcsatorna vizén, itt a lábunk előtt sűrög a serény kis csatorna-kotróhajó, hogy el ne tömje ma az iszap a gazdaság csatornáit, igen, akkor itt a ladikom alatt, 20 éve vastagra dagadt a tőzeg iszapja. Hónapról-hónapra alattomos feltöltéssel lepte el a csatornahálózat árokrendszerét a háborús berek. Könnyű kajakom vizililomok és vadmadaras csuhuk és szittyók között felfutott egészen Lengyeltóti alá. Mint éles tükör vágta derékba a szélvédő nyárfaligeteket a víz. Megbillent minden. Alul a törzs, felül a fák koronája éles szögben hajolt össze és tisztán láttam, amikor tenyérenyi vörösszárnýú keszeggel csalizott horgomra rávágott, mint egy krokodil az óriás, nagyorrú csuka. Még a ladikot is húzattam vele. És fél Somogy horgászai dobálták hosszú éveikig még ezekbe a tőzeggödörökbe, a hajdani úszók földuzzadt folyosóiba a horgaikat és újra szedték a falvak a tojást, mert kellett a háború végén az élelem. És a Balaton legnagyobb öble szikrázott a fonyódi Várhegy körül, Újlak és Berény között.

Így lett a Nagyberekből se nádrengeteg, se pedig a rengeteg jószágot szinte ingyen tápláló legelő. Csak tőzeg és mocsár, és vadvíz, ameddig a szem ellátott. Öt-hat évig olyan senkiföldje volt, amely mindenkié. 1949 őszéig, amikor kormányhatározattal megszületett a Nagybereki Állami Gazdaság terve. A majdan meszes kotúra települő óriás gazdaság. S elkezdődött újra egy vadnyugati méretű harc a természettel. Először a vízzel. Megindultak a fenyvesi szivattyútelep motorjai és a gépek, teherkocsik, fuvarok, traktorok, vontatók, dőmperek csapatai. Harcoltak a nyakigérő kátyúkkal, halas gödrökkel, folyékony földdel, fekete tőzeggel az utakért és a csatornákért. Megjelentek a legújabb típusú árokásó gépek, hogy újakat metszenek és kitisztítsák a régieket. Rögtönzött barakkok, munkásszállások épültek. A kanász-házak, abrakoskamrák és hodályok, a hajdani sárból rakott aklok, állások, szénás pajták és istállók változtak át a pionirok szállásaivá. A berekhódítók sással és alommal takart tanyái lettek. Az ingyenkezü rabok fölé az őrtornyok megépültek, átmenetileg és jöttek a kirendelt diákok csapatai. Olyan munkásbábel sereglett össze ezen a Balaton-parton, amilyent a mocsár még sohasem látott. És lassan leapadt az iszap. A vadvizek ismét lefolytak. Ott állt újra az első öt éves tervben az új életre kész hatalmas berekvidék a szakemberek vitájának tüzeiben. A ráfizetéses tűzijáték és a hasznos ésszerűség elve mérkőzött. A mutatós tervek feltörő emberei és a régi gyakorlat csendes veterán berki szakemberei álltak szemben. Az új tervek költői álmok délibábját villantották fel a szárazra vetett, sás-tarajú „sárkány”: a berek fölött. Igen, a zöldtestű, szervestalajú berek készen adta volna, – mint eddig is –, hatalmas legelőjét egy modernszellemű állattartáshoz. Hiszen meszes lárja, a szénsavas kréta még állati takarmányra is alkalmas. Viszont közismert, hogy ásványi talaj-területe kevés volt. Itt-ott csak a szigetekeken! De mégis győzött a földművelés, a szemesgabona, kender, dohány, és a cukorrépa terve. A legnagyobb „bátorságú” terv. A legtöbb energiát és Dárius kincsét követelő befektetést kívánó. A leghősibb és a legreménytelenebb a berki „sárkány” fölött, amelyről oly sokszor meséltek nekem a pásztorok. Szerintük ilyen: négy lába van, teste, mint a zöld tükör és feje, mint a kígyóé és füttyöget. És most a zöldtestű berekben betelepítették és belevágták a vasat. Ahogy érkeztek az új gépek, szinte hajlott, mint a gumipárna, a mély tőzeg. Krózsusi és eposzi vállalkozás. A traktortnyelű kotúgödörökön és 20 000 hold mocsáron a nem reális, de gögös bőkezűség és a költészet találkozása. És megépült a Nagybereki Állami Gazdaság Gépállomása és gépjavító telepe! Fenyves presszóit mögött a dzsessz és a lidók mögött, mint nagy beton és drótkarámba zárt csorda álltak a páncélos mellű, éles-idomú, vonalzó és körző mérte-testű gépek. A kakaduk piros, zöld, sárga és kék színeiben ragyogva nézték, hidegen forgatva nyakukat az új üzemegek egyre épülő gazdasági központjai felé. Kőrmőstraktorok, ültetőgépek, Stali-necek és Zetorok, UE 2–3 universal típusok. Külön a K 35-ös és Lanz-Buldog nő-

vényápoló traktorok, répakiemelők és fejezők, „kazalfűvők” és silózó kombájnok farkája. Új pásztorokkal, a gépek szerelőivel és kezelőivel. Arató és cséplő kombájnok magas testei álltak a csatornák között. Ernyőjük alól idelátszott az első iparvasút berket átszelő keskeny sín párja, amint messze-messze kilométerekre Táská és Csizsá felé viszi a kis szerelvényt. Most, ahogy újra itt járok, kis motoros járgányunk a vékony síneken úgy hullámszik, mintha hullámvasúton siklanánk a kertészeti brigádvezetőjével Fehérvíz felé, hogy lássam azt, ami itt izzik és készül a berekben. Igen, mert forró és fekete sivataggá alakult a berek. Kotúszaharává a gazdag berki legelő. Mindenütt azzá a leigázott „zöld sárkány”, ahol föltépték füves és sásos bőrét a hernyótalpas traktorok ekevasai. Azok pedig egyre csak hasították. Az évezredek óta érintetlen szűz-berken alakult gazdaságban a termelési tervek statisztikájában a szántók grafikonjai élesen emelkedtek. 1950-ben még alig 2800 hold volt a szántó és 10 évre csaknem 10 000-re emelkedett a lápi talajon. És ezzel együtt nőtt a hősi és nem kifizető küzdelem. A mélyen felszántott tőzeg kotúja, mint 30 évvel ezelőtt a kezemből és az utakról, most iszonyú méretű táblákról fullasztó felhőkben szállt dél felé. Fekete viharok a fekete sivatagról. Ha nem láttál hőst, néztél volna meg egy berki traktort, itt a kotúban. A Nagyberek beduinja. Csak a szemefehérje villog. A legfinomabb őrlésű, kávébarna por ellepi nemcsak testét, de munkája nyomát is. Az izzadság svájci sapkája alól hosszú barázdákat von az arcára. Csak ezek medréből villog át a fehér bőr. A nyakon, a csuklón és a száj körül mocsárrá sűrűsödik. Amit fölszántott, elrepül a „föld” és a traktor a tőzeg alatti rejtett vermeken át imbolyog. És hogy maradjon valami, a szántás után 40 mázsa súlyú hengerek kezdték tömíteni a laza talajt. Hengerlés és újra szél és újra hengerlés, és újra a mindent elsöpítő fekete számum. Aztán újra tárcsázás és újra henger és így született meg a berki szántók tábláján ezer és ezer holdon a gyenge hozamú őszi búza, őszi árpa és rozs.

Szeretem ezt a berket, a régiek szerint ma is a „rondát”, amelyre fogcsikorgatva nézett, a holdanként 4000 Ft-os ráfizetéssel dolgozó legyőzője. – Harmóniát szült-e így ez a táj 1960-ig? – Ez se közömbös... Nem tudom, de az biztos, filozófiát adott az élethez! És akaratot is nevelt. Iskolát, kegyetlenül biztos tanítással a jövő felé! A hasznosság felé parancsolót. Szeretem ezt a berket, ezért írtam verseket is olyan gyakran róla. Hiszen évről évre válto alakulásával annyira összenőtt napjainkkal, hogy benne, mint a versekben az álmod és a valóságot, az ábrándot és a pontosan teljesített kötelességet gyakran ma is egynek látom.

(Folytatjuk)

TAKÁTS GYULA rajza

A Balaton idegenforgalma

Idegenforgalmunk a felszabadulásunk utáni évtizedben lassan fejlődött, és majdnem kizárólag a hazai turisztikára és üdültetésre korlátozódott. Az ötvenes évek második felétől kezdve, az életszínvonal emelkedésével együtt, különösen gyors ütemben növekedett ez a belső mozgás. 1960-tól külső idegenforgalmunk is egyre nagyobb méreteket öltött, s a világszintű általános növekedés ütemét messze felülmúlva emelkedett. Ennek következtében egyre nagyobb hányaddal részesedtünk kontinensünk idegenforgalmából. A hazánkba látogató külföldiek száma 1965-ben már jóval túlhaladta az ötnegyed milliót.

A megnövekedett belső és külső idegenforgalom jelentős kulturális, politikai és nem utolsósorban gazdasági tényezővé vált. Fejlődési ütemének, irányának és igényeinek alakulását a vele kapcsolatban levő gazdasági ágazatok irányítói figyelemmel kísérik. Éppen ezért a Minisztertanács 1964-ben önálló népgazdasági ágnak nyilvánította.

Mind a belső, mind a külső idegenforgalom egyik leglátogatottabb területe a balatoni üdülőkörzet. A Balatoni Intéző Bizottság által készített „Balatonfejlesztés 20 éves tervjavaslata” messzemenően figyelembe vette eddig betöltött szerepét, és továbbra is kiemelkedő helyet szán belső és külső idegenforgalmunkban a Balatonnak. A tervek szerint 1980-ban az üdülőkörzet napi forgalma kétszerese lesz az 1960-asnak, az állandó lakossággal együtt meghaladja a 400 ezer főt.

A következőkben áttekintést kívánunk adni a balatoni üdülőkörzet belső és külső idegenforgalmának alakulásáról, annak területi – két part közötti és azon belüli –, üdülőhelyek és üdülési formák közötti megoszlásáról, továbbá az egyes üdülőhelyek forgalmának üdülési formák szerinti összetételéről.

A tő-mellék vendégforgalma a második világháború előtt – alig több mint negyedmillió vendéggel – 1937-ben érte el csúcspontját. Az akkori csúcs kerekben egy-negyede az 1965. évének. A fenti évben vendégeinek egyhatede külföldi volt. Forgalmuk a háború alatt erősen visszaesett, mélypontját a háborút követő években érte el. Néhány évvel a háború után (1949), mivel az állam, továbbá a különböző intézmények, vállalatok az épületeket helyreállították és berendezték, már ismét közel annyian üdültek a Balaton mellett, mint 1937-ben. Külföldi vendéget ekkor még keveset fogadott, azok jelentéktelen hányaddal (0,6%) részesedtek forgalmából.

Gazdasági életünk erősödésével mind többet fordítottunk – 1958 óta évenként több mint 100 millió forintot – az üdülőkörzet fejlesztésére. Igen sokan építkeztek magánérőből is. Így a Balaton 1960-ban már több mint félmillió vendéget fogadhatott. Látogatottsága azóta gyorsan, évenként 15–25%-kal növekedett. 1965-ben már kerekben 1 millió vendég, tehát közel kétszer több kereste fel üdülőhelyeit, mint 1960-ban. Ebben nem szerepelnek a víkendezők, akiknek a száma a főszezonban jóval meghaladta a 200 ezret, s összesen 2 millió körül alakult. A hétvégi kirándulók nagyobb hányada (kb. 60%) a somogyi part üdülőközpontjait kereste fel. Vizsgálataink során ezt a vendégforgalmat, miután üdülőhelyekre lebontott adatokkal nem rendelkezünk, az egyes üdülőterületek, üdülőhelyek forgalmának értékelésénél nem vehettük figyelembe.

Már a fentiekből is, de az alábbiakból méginkább kitűnik, hogy napjainkban a Balaton hazánk leglátogatottabb, legfontosabb ideényjellegű üdülőkörzete. A belföldi kedvezményes üdültetésre használt férőhelyek kétharmada a Balaton mellett van. A beutalt személyek számából és az általuk eltöltött vendégnapokból – a rövid, négy-hónapos üdülési ideény ellenére is – hasonló arányban részesedik. Az önköltséges

üdülők túlnyomó hányada is ezt a körzetet keresi fel. A közhasználatú szálláshelyek -- szállodák, motelek, turistaszállások, kempingek, sáttáborok, átvonuló szállások, fizetővendégszolgálat – forgalmát tekintve Budapest után következik. Ezeket a szálláshelyeket háromszor többen vették igénybe 1965-ben, mint 1960-ban. Az előzőekben már említettük, hogy külső idegenforgalmunk a hatvanas évek elejétől ugrásszerűen fejlődött, 1965-ben meghaladta az 1,3 milliót. Külföldi vendégeink negyötöde a szocialista, egyötöde a tőkés országokból érkezett. A Balatont felkereső külföldiek százalékos megoszlása hasonlóan alakult s 1965-ben már negyedmillió külföldi üdült itt, több, mint amennyi vendéget 1960-ban az északi part összes üdülőhelye fogadott. A fenti időszakban külföldi vendégeinek száma hétszeresére, az összvendégforgalomból való részesedése pedig négyszeresére, 23%-ra emelkedett. 1965-ben a Magyar Tenger minden negyedik vendége külföldi volt.

Ezek után önként adódik a kérdés, hogy mi vonzza a Balaton mellé az embereket? A Balaton Közép-Európa legnagyobb tava. 200 km-es partvonal keretezi. Láthatóságát számos tényezőnek köszönheti, amelyek együttes hatásaként alakult ki „szanatórium” jellege. A balatoni napfény nagy mennyiségben tartalmaz ibolyántúli sugarakat, élénkíti az anyagcserét, növeli a vérképzést. Területén a földényben, sőt az elő- és utóidényben is (május, szeptember) a középhőmérséklet, a nappali hőmérséklet és a napsütéses órák száma lényegesen magasabb, a felhős, esős napok száma viszont lényegesen kevesebb, mint Közép-, Nyugat- és Észak-Európában. Mindezek következtében fürdésre, napfürdőzésre a Balaton körzete sokkal kedvezőbb feltételekkel rendelkezik, mint az előbb említett területek, amelyeknek országaiból mind több vendég érkezik a tó mellé. A Balaton egyik legnagyobb értéke, hogy sekély, vize gyorsan felmelegszik. A tómedence egyenletesen mélyül. A bársonyos, strandolásra nagyon kedvező homokos fővény is rendkívüli mértékben emeli értékét. Jóllehet az üdülés szempontjából a Balaton a lényeges, szólnunk kell környezetéről is. Hozzá tartozik a változatos domborzatú, festői északi part. A tómedence keleti részében üdülők a tihanyi-félsziget jellegzetes kontúrjában, a nyugati részben pihenők a tapolcai forgószinpad panorámájában gyönyörködhetnek. A tó vize és környéke rendkívül kedvező az egészségre, a munkában elfáradt szervezet regenerálására.

A Balaton vendégforgalmából a két part – a déli, somogyi és az északi, veszprémi – eltérő arányban részesedett, holott az üdültetésre használt partszakasz (118 km, a parthossz kétharmada) közel azonosan oszlik meg a megyék között. A déli part vendégforgalma az egész üdülőkörzet vendégforgalmánál jóval gyorsabb ütemben emelkedett, aránya 1960-ban 56,2, 1965-ben pedig már 59,6% volt. A két part közötti különbség sokkal jobban érzékelhető a számok tükrében. 1960-ban még csak 66, 1962-ben 130, 1965-ben pedig már 191 ezerrel többen keresték fel a somogyi, mint a veszprémi part üdülőhelyeit. Hasonló a külföldi vendégforgalom megoszlása is. Pedig a déli part elsősorban csak az üdülési szezonban fogad vendégeket, míg az északi part gyógyfürdőit (Balatonfüred, Hévíz) és az üdülőkörzet legjelentősebb települését (Keszthely) egész évben látogatják.

A vendégforgalom felfutásával nagy mértékben megnövekedett a part egy km-ére jutó vendégek száma. 1960-ban két és félezer, 1962-ben három és félezer, 1965-ben pedig kerekén ötezer vendég jutott a part minden egyes km-ére. A fenti átlag azonban jelentősen módosul, ha a forgalom tényleges eloszlását vizsgáljuk. Ugyanis mind az északi, mind a déli partnak vannak nagyobb, illetve kisebb mértékben látogatott területei.

A somogyi oldal vendégforgalma 1960–1965 között több mint kétszeresére, közel 600 ezerre növekedett. Új vendégeinek túlnyomó hányada a Fonyódtól keletre levő, leglátogatottabb üdülőhelyeket kereste fel. Éppen ezért 1965-re még nagyobb volt a különbség a Fonyódtól keletre és az attól nyugatra levő partszakasz látogatottságában. A Fonyódtól keletre levő partszakasz, amely a déli partból 73,5%-kal részesedik, a vendégforgalom 94%-át mondhatta magáénak. Ugyanakkor a Fonyódtól nyugatra levő terület, noha egynegyede a déli partnak, összforgalomból való részesedése az 1960. évi 10%-ról 6,4%-ra csökkent. Az itteni üdülőhelyek 1965-ben mindössze 46 ezer vendéget fogadtak. A két terület rendkívül egyenlőtlen kihasználtságát még

szembetűnőbben mutatja az egy km partszakaszra jutó vendégek száma. Fonyódtól keletre, jellelhet még itt is vannak jelentős kiterjedésű kihasználatlan területek, közel hatszor több – 9120 – vendég jut a part minden egyes km-ére, mint attól nyugatra. Ha a főszegen hétfévi forgalmát (1,3 millió) is figyelembe vesszük, úgy az 1 km-re eső vendégek száma 25 ezer körüli.

Az üdülőkörzet hét leglátogatottabb, ötvenezernél több vendéget fogadó üdülőhelye közül – Siófok, Balatonfüred, Fonyód, Balatonföldvár, Balatonlelle, Zamárdi, Hévíz – öt a déli parton, mégpedig Fonyódtól keletre található. Az öt déli parti üdülőkörzpontot 1965-ben több vendég kereste fel, mint az északi part összes üdülőhelyeit együttvéve. Különösen nagy mértékben megnövekedett Siófok és Fonyód, továbbá Zamárdi, Balatonszárszó és Balatonszemes látogatottsága. Siófoknak 66, Fonyódnak 31, Zamárdinak 22, Balatonszemesnek 25, Balatonboglárnak 13, Balatonlellének 12, Balatonszárszónak 10 ezerrel több vendége volt 1965-ben, mint 1962-ben. Az előző években még kisebb forgalmú Balatonszemes, Balatonszárszó és Zamárdi látogatottságának nagy fokú emelkedése két szempontból is figyelmet érdemel: a somogyi part egységes üdülőövezetének kialakulását mutatja, s bizonyos mértékig tehermentesíti a szomszédos, rendkívül nagy forgalmú üdülőkörzpontokat.

A déli part üdülőhely-rangsora, az utóbbi évek eltérő ütemű fejlődésének következtében, kissé módosult. Élén áll Siófok, a balatoni üdülőkörzet legforgalmasabb üdülőhelye. 1965-ben 170 ezer vendége volt, s így a déli part forgalmából közel egyharmaddal (29%) részesedett. A második helyet – Balatonföldvárt (71 ezer) megelőzve – Fonyód (76 ezer) foglalta el. Balatonlelle és Zamárdi 10–10, Balatonboglár 8, Balatonszemes 6, Balatonszárszó 4, Balatonszabadi 3%-át fogadta a déli part vendégeinek. A Fonyódtól nyugatra levő üdülőhelyek közül Balatonfenyves forgalma volt a legnagyobb (2,8%), Balatonmáriáé, és a harmincas években még a látogatottabb üdülőhelyek közé sorolt Balatonberényé alig haladta meg az 1%-ot.

A veszprémi oldalon három, a vendégforgalomból eltérően részesedő üdülőövezet alakult ki, a keleti – Balatonvilágos–Tihany –, a nyugati – Balatongyörök–Keszthely–Hévíz – és a középső – Balatonudvari–Szigliget –. Az egyes üdülőterületek forgalma között itt is jelentős a különbség, de közel sem akkora, mint a déli parton. A legtöbb vendéget itt is a keleti partszakasz üdülőhelyei fogadták 1965-ben. Forgalma 1962–1965 között másfélszeresére, Balatonfüredé 24, Balatonalmádié 16, Balatonkeneséé 10, Tihanyé pedig 7 ezerrel növekedett. A keleti üdülőövezet az északi partból 46, annak vendégforgalmából 53%-kal részesedik. Az egy km partra jutó vendégszám (az északi parton itt a legnagyobb) 4200. Üdülőhelyei között Balatonfüred (82 ezer), az északi part legforgalmasabb üdülőkörzpontja áll az élen. Balatonalmádi 47, Tihany 36, Balatonkenese 23, Balatonvilágos 18 ezer vendéget fogadott 1965-ben.

Az északi partból legkisebb hányaddal (15%) részesedő nyugati üdülőterület a forgalom több mint egynegyedét (27%) mondhatta magáénak 1965-ben. Vendégcinek négyötödén Keszthely (43) és Hévíz (50 ezer), egyötödén a Szépkilátó aljában levő Balatongyörök (8) és Balatonrendes (3), továbbá Vonyarcvashegy (6) és Gyenesdiás (3 ezer) osztózkodtak. 1962–1965 között a két legnagyobb üdülőhely forgalma csak kismértékben emelkedett, az utóbbiaké viszont kétszeresére – háromszorosára növekedett. A nyugati üdülőövezetben az egy km-re jutó vendégek száma (3540) – Hévíz forgalma nélkül – nem éri el a balatoni átlagot.

A veszprémi oldal középső területe az ismert kirándulóhelyeken kívül már több, egyre nagyobb forgalmú üdülőhellyel is rendelkezik. Az utóbbi években nem egy üdülőhelyének forgalma kétszeresére emelkedett. Éppen ezért az északi partból 40%-kal részesedő üdülőövezet vendégforgalomból való részesedése is jelentősen megnőtt, 19% volt. Az egy km-re jutó vendégszám – 1964 – azonban még mindig ebben az üdülőövezetben a legalacsonyabb. A part beépítettsége jó ütemben halad. Badacsonytördemic és Zánka között már majdnem hézag nélkül követik egymást az üdülők. A középső üdülőterület legjelentősebb üdülőhelye Badacsonytomaj (18 ezer), már felzárkózott az északi part jelentősebb üdülőhelyei mellé. Révfülöp (10) és Balatonszepezd (8) is mind több vendéget fogad. Zánka, Balatonakali és Balatonudvari látogatottsága közel azonos (3, illetve 4–4 ezer).

Lényegesen módosult az egyes üdülési formák összvendég-forgalomból való részesedése is. Az üdülőkörzet vendégeinek felét 1960-ban még a SZOT és vállalati üdülők fogadták. Egyötödük a szállodákat és a moteleket vette igénybe. A különböző osztályba sorolt kempingek és sátoztáborok forgalma kerekén 10% volt. A fizetővendég-szolgálat aránya (6%) volt a legkisebb. A magánnyaralókban a vendégek egyhete üdült. 1965-ben ugyan még mindig a SZOT és vállalati üdülők fogadták a legtöbb vendéget, de már kevesebb mint egyharmaddal részesedtek a körzet összvendég-forgalmából. A szállodák és a motelek, jóllehet férőhelyeik és vendégeik száma 1960–1965 között számottevően megnövekedett, a más üdülési formák rendkívül erős ütemű fejlődése következtében ugyancsak kisebb hányaddal (14%) vettek részt a forgalomban, mint 1960-ban. A fizetővendég-szolgálatot is többen vették igénybe, és a magánnyaralók is lényegesen több vendéget fogadtak 1965-ben, így arányukat 10, illetve 16%-ra növelték. Legnagyobb mértékben a kempingek látogatottsága emelkedett. Forgalmuk többszörösére – 46 ezerről 268 ezerre – növekedett, így 1965-ben már jóval több vendéget fogadtak, mint a szállodák, motelek, turistaházak és a fizetővendég-szolgálat együttvéve. Az elmúlt években számos I. osztályú kemping nyitotta meg kapuit mind a somogyi, mind a veszprémi oldalon. Férőhelyeik száma 1965-ben 13-szorosa (35 ezer), vendégeiké pedig 14-szerese (168 ezer) volt az 1960-asnak. E rendkívül kedvező, gyorsan teret hódító üdülési forma 1965-ben már több mint egynegyedét fogadta a Balaton vendégeinek. Az ugrásszerű növekedés azért is figyelmet érdemlő, mert építésük és üzemeltetésük költsége kisebb, mint a szállodáké.

A két part forgalmának üdülési formák közötti megoszlása lényegesen eltérő. A somogyi oldalon a SZOT és vállalati üdülők, a kempingek, a fizetővendég-szolgálat és a magánüdülők aránya magasabb, a szállodáké viszont alacsonyabb. A veszprémi parton viszont egyedül a szállodáké magasabb (19,4%), az összes többi üdülési formáé pedig alacsonyabb.

Az egyes üdülési formák vendégeinek üdülőterületek, illetve üdülőhelyek közötti megoszlása a déli és az északi parton – az összvendégforgalom területi eloszlásához hasonlóan – egyenlőtlen.

A somogyi oldalon a SZOT és vállalati üdülők, a szállodák, motelek, turistaházak, a különböző osztályba sorolt kempingek és a fizetővendég-szolgálat forgalmának túlnyomó hányada – 95, sőt 100%-a a Fonyódtól keletre levő területre jutott. A Fonyódtól nyugatra levő terület üdülőhelyeinek egyedül a magánnyaralókból való részesedése nagyobb arányú (18%).

Az üdülőhelyek egyes üdülési formáinak aránya különböző. A SZOT és vállalati üdültetés 27%-os (198 ezer), legnagyobb központja Siófok. A második helyen álló Balatonlellének és a harmadik helyet elfoglaló Balatonföldvárnak együttesen is csak annyi vendége volt, mint Siófoknak. Jelentős még Zamárdi (10), Balatonboglár és Fonyód (8–7), továbbá Balatonszabadi és Balatonszemes (6–6%) SZOT és vállalati üdültetése.

A szállodákban, moteleekben és turistaházakban megszálltak túlnyomó hányada, közel kétharmada, ugyancsak Siófokra jutott. Balatonföldvár egyötödét, Balatonboglár egytizedét, Balatonlelle pedig egyhuszadát fogadta az üdülési formát igénybe vevőknek.

Az I. osztályú kempingek száma a vizsgált időszakban ötszörösére növekedett. 1965-ben nyolc új I. osztályú kempinget nyitottak meg. Húszeszes férőhelyük az igényt valószínűleg kielégíti. Közülük nem egy – Balatonszabadi–Sóstó, Balatonszemes, Fonyód 3–4 ezer vendéget fogadhat. Helyük kiválasztása nem minden szempontból mondható szerencsésnek. Balatonbogláron és Balatonszabadi–Sóstón egész nap süti a Nap a sátrakat, száraz időben pedig a szélről felkavart por teszi kellemetlenné az ott-tartózkodást. Ez is oka lehetett annak, hogy a 3 ezer férőhelyes kempinget az egész idényben mindössze 1700 vendég kereste fel. A legtöbb kempingelőt (26 ezer) 1965-ben Balatonföldvár fogadta. Elsőosztályú kempingje akkora forgalmat bonyolított le, mint 1962-ben a déli oldal összes I. osztályú kempingje együttvéve. Az I. osztályú kempingek forgalmából való részesedése az új kempingek megnyitása következtében mégis csökkent, 1965-ben a forgalom egynegyede jutott erre a divatos

üdülőhelyre. Fonyód és Balatonszemes, Balatonboglár és Zamárdi, továbbá Balatonlelle és Siófok részesedése közel azonos volt (15, 12, illetve 9%).

A második és harmadik osztályba sorolt kempingek, a különböző szervek sátor-táborai, továbbá az átvonuló szállások forgalmán (60 ezer) 1965-ben 12 üdülőhely osztozkodott. Vendégeik háromnegyedét öt üdülőhely – Siófok, Fonyód, Balatonföldvár, Zamárdi, Balatonszárszó – fogadta.

A fizetővendég-szolgálat keretében üdülők (70 ezer) több mint fele Siófokot és Balatonlellét kereste fel. Balatonboglár, Balatonföldvár és Zamárdi 8–7, Fonyód, Balatonszemes 3–5%-kal vettek részt forgalmából.

A magánnyaralókban üdülők (98 ezer) kétharmadát – közel azonos arányban – Siófok, Zamárdi és Fonyód fogadta. Balatonfenyves 10, a többi nagyobb üdülőhely általában 4%-kal részesedett ennek az üdülési formának a forgalmából.

A veszprémi oldalon a Tihany–Balatonvilágos és a Balatongyörök–Hévíz üdülőövezet többnyire az északi part összforgalmának arányában részesedik az egyes üdülési formák vendégeiből is. A keleti üdülőövezetben az I. osztályú kempingek, a nyugatiban pedig a fizetővendég-szolgálat forgalma lényegesen magasabb, a magánnyaralóké viszont mind a kettőben lényegesen alacsonyabb az átlagnál. A középső üdülőövezetben magas a magánnyaralók és az alacsonyabb osztályú kempingek összforgalma (egyharmada, illetve fele), a többi ezzel szemben nagyon kismértékű (4–10%). A beutalt vendégek (128 ezer) négytizedét a két, egész évben üzemelő gyógyfürdő, Balatonfüred (16%) és Hévíz fogadta (25%). A szezonális üdülőhelyek közül a keleti üdülőövezetben levő Balatonalmádi, Balatonkenese és Balatonvilágos együttesen közel ugyanannyi üdülőt látott vendégül, mint az előbbieik. A középső üdülőterületen viszont egyetlen üdülőhely sincs, amelynek a részesedése elérte volna a 3%-ot.

A szállodák forgalmán (78 ezer) lényegében ugyancsak a keleti és nyugati övezet nagyobb üdülőhelyei: Keszthely (23), Balatonfüred (21), Tihany (20), Balatonalmádi (19) és Hévíz (11%) osztozkodtak. A középső üdülőövezet (Badacsonytörden, Révfülp, Balatonrendes) ennek az üdülési formának a forgalmából is elenyésző hányaddal részesedett.

Az I. osztályú kempingeket feikeresők (61 ezer) közel felét (41%) Balatonfüred, a balatoni üdülőkörzet legnagyobb kemping központja látta vendégül. A második helyet Tihany (18), a harmadikat Keszthely (6,5%) foglalta el. A középső üdülőövezetben több kisebb forgalmú (3–6%) I. osztályú kemping üzemelt (Badacsonytomaj, Balatonakali, Balatonudvari).

A II. és III. osztályú kempingek, továbbá az átvonuló szállások vendégei (51 ezer) már sokkal egyenletesebben oszlottak meg az egyes üdülőövezetek, illetve üdülőhelyek között. Balatonalmádi, Balatonederics, Balatongyörök, Balatonudvari, Révfülp, Szigliget és Vonyarcvashegy forgalma volt jelentősebb (5–11%).

A fizetővendég-szolgálat vendégeinek (33 ezer) közel kétharmada Keszthelyt (41%) és Balatonalmádit (21%) kereste fel, egynegyedén Balatonfüred (14%) és Hévíz (11%) osztozkodott. A magánnyaralókból (61 ezer) Balatonfüred (18%), Badacsonytomaj (12%), Tihany és Balatonalmádi részesedése (8–8%) volt a legnagyobb.

Az egyes üdülőhelyek forgalmának üdülési formák közötti megoszlása hosszú fejlődés eredményeként jött létre, éppen ezért látogatottságuk bizonyos mértékben jelzi járulékos létesítményekkel való ellátottságukat is. Azokon az üdülőhelyeken, amelyeken magas a beutalással, a szállodákban és a fizetővendég-szolgálat keretében üdülők együttes 0%-os részesedési aránya, az átlagos színvonalat általában messze meghaladja az üdülőhelyek kultúráltsága, járulékos létesítményekkel való ellátottsága. Nagy befogadóképességű, jól kiépített strandok, éttermek, eszpresszók, táncos szórakozóhelyek, mozik, szabadtéri színpadok stb. állnak a vendégek rendelkezésére. Ezzel szemben azoknak az üdülőhelyeknek járulékos létesítményekkel való ellátottsága, amelyeknek kisebb a forgalma, továbbá vendégeik túlnyomó hányadán magánnyaralók, alacsonyabb osztályú kempingek, sátor-táborok osztozkodnak, többnyire még az átlagos színvonalat sem éri el.

Éppen ezért vizsgáltuk tüzetesen az egyes üdülőhelyek összvendégforgalmának egyes üdülési formák közötti megoszlását. Az így kapott kép, az előzőekkel együtt, fi-

gyelmet érdemlő alapként szolgálhat a fejlesztéshez, az arányok kijelöléséhez. Véleményünk szerint az üdülőhely jellegét döntően az határozza meg, hogy mely üdülési formák részesednek forgalmából a legnagyobb hányaddal. Az egyes üdülőhelyek eddigi fejlődése már úgyis megkívánta, ha nem is mindig a legmegfelelőbbben, a jelentkező igényeket kielégítő különböző létesítmények kiépítését. A balatoni üdülőkörzet, illetve üdülőhelyeinek fejlesztésére rendelkezésre álló összeget akkor használjuk fel a legmegfelelőbbben és legeredményesebben, ha az egyes üdülőhelyeken csak bizonyos forma vagy formák részesedési arányának a növelésére törekszünk. Ezáltal gyorsabban elérhetjük az üdülőközpontoknak olyan színvonalra való emelését, amely a külső és belső idegenforgalom növekvő követelményeit kielégítheti.

Az üdülőhelyek fejlesztésében – az alapvetően szükséges létesítmények (víz és szennyvíz-vezeték) kiépítésén túl – bizonyos sorrendet kell megállapítani. Csak a már jobban kiépített központok nemzetközi színvonalra való emelése után lenne – véleményünk szerint – célszerű és gazdaságos újabb központok, esetleg egy új központ, magas szintű kiépítése.

Az üdülőhelyek jellegének éles, markáns kibontakozásával a forgalom irányítása is könnyebb lenne. Köztudomású, hogy a jobban kiépített, úgynevezett „divatos” üdülőhelyek más összetételű, más igényű közönséget vonzottak már eddig is, mint a többiek. Ezeken a helyeken magasabb osztályba sorolt szállodák, éttermek, eszpresszók, bárók, stb. voltak eddig is. A felsorolt létesítmények osztályba sorolását nemcsak az üdülőhely forgalma, hanem az egyes üdülési formáknak a forgalomból való részesedése alapján állapították meg.

A fent vázoltak alapján az üdülőhelyeket három csoportra osztottuk.

Az első csoportba soroltuk azokat a legnagyobb forgalmú, járulékos létesítményekkel jobban ellátott üdülőhelyeket, amelyekben a forgalom jelentős hányadán a szállodák, motelek, stb. az I. osztályú kempingek, továbbá a SZOT és vállalati üdültetésben részesülők osztozkodnak. Ezeknek az üdülőhelyeknek – Siófok, Balatonföldvár, Balatonlelle, Balatonboglár, Fonyód, illetve Balatonfüred, Hévíz, Keszthely, Révfülp, Balatonalmádi, Badacsonytomaj – kiemelt központokká való fejlesztését tartjuk elsősorban indokoltnak.

Siófok vendégeinek egynegyedét (az idei évben üzembe lépett 12 emeletes Európa szállodával még nagyobb hányadát) a szállodák és motelek fogadják. A SZOT és vállalati üdülők 31%-kal részesednek forgalmából. Vendégeinek egyötödét a fizetővendég-szolgálat fogadja. A többi üdülési formák csak színezik, de nem jellemzik összképét.

Balatonföldvár forgalmának közel felén gyorsan népszerűvé vált kempingjei, egyhatalmán szállodái osztozkodtak. Az üdülőházak részesedési aránya is több mint 30%-os. Balatonföldvár a déli part egyik legrendezettebb üdülőhelye.

Balatonlelle, Balatonboglár és Fonyód egyaránt neves üdülőközpontok, amelyekhez keletről és nyugatról is kisebb alközpontok csatlakoznak. Üdülotelepeik jól kiépített utakkal, strandokkal rendelkeznek. Éttermeik, szórakozóhelyeik színvonalasak, egyszerre sok vendéget fogadhatnak. Forgalmukból a SZOT és vállalati üdülők, az I. o. kempingek (de az alacsonyabb osztályúak is) és a fizetővendég-szolgálat részesedtek a legnagyobb hányaddal.

Balatonfüred, Hévíz és Keszthely elsőbbsége már csak azért is vitán felül áll, mert szállodáik, SZOT és vállalati üdülők egész évben üzemelnek. Járulékos létesítményekkel is jól ellátottak. Tihany továbbfejlesztésére már a közeljövőben sor kerül. Balatonalmádi forgalma gyorsan emelkedik, különböző létesítményekkel való ellátottsága is mind jobb lesz. Révfülp, és a Badacsony lábánál levő üdülőhelyek, közülük elsősorban Badacsonytomaj fejlesztését a két forgalmasabb északi üdülőtérlet között elfoglalt helyzete és szép környezete miatt kellene fontolóra venni.

A második csoportba osztottuk a forgalomból kisebb hányaddal részesedő, járulékos létesítményekkel kevésbé ellátott üdülőhelyeket: Balatonvilágos, Balatongyörök. Vendégeik többsége, vagy legalábbis jelentős hányada beutaltként, vagy a fizetővendég-szolgálat keretében, kisebb része magánnyaralókban, vagy alacsonyabb osztályú kempingekben üdült.

A harmadik csoportba került az összforgalomból kisebb hányaddal részesedő többi üdülőhely.

Végül tekintsük át a balatoni üdülőkörzet külföldi idegenforgalmának alakulását. A külföldiek 1960-ban és 1965-ben is nagyon egyenlőtlenül keresték fel a két oldalt, illetve azok előzőekben már vázolt üdülőtérületeit, üdülőhelyeit. 1960-ban a Balaton külföldi vendégeinek kétharmada még a veszprémi parton üdült. 1965-ben viszont már pontosan ellenkezőjére fordult a két part látogatottsága. Az utóbbi évben kétharmaduk (59,4%) a somogyi partot kereste fel. Ezen a partszakaszon majdnem kizárólag (99,7%) a Fonyódtól keletre levő üdülőhelyek vendégei voltak. A külföldiek több mint felén Siófok (31%) és Balatonföldvár (21%), négytizedén – közel hasonlóan – Fonyód, Balatonboglár, Balatonszemes és Zamárdi, egytizedén Balatonlelle (5%), Balatonszárszó és Balatonszabadi osztozkodott. Az északi part egyes üdülőtérületei között valamivel egyenletesebben oszlottak meg. A külföldiek közel kétharmada – az összvendégforgalomhoz hasonlóan – a keleti, egyhatoda a nyugati, egytizede pedig a középső üdülőövezet vendége volt. A külföldiek felét a veszprémi oldalon is két üdülőhely – Balatonfüred (28%) és Tihany (22%) – fogadta. Keszthely és Balatonalmádi részesedése már jóval kisebb mértékű (12–12%) volt. A többi üdülőhely (Badacsonytomaj, Balatonudvari, Balatonszepezd, Vonyarcvashegy, Balatongyörök stb.) a forgalomból néhány (1–3) százalékkal részesedett.

A fent felsorolt üdülőhelyek közül nem egy forgalmának jelentős hányadát külföldiek adták. A somogyi oldalon Balatonföldvár vendégeinek négytizede, Balatonszemesének egyharmada, Siófokénak egynegyede, Fonyódnak és Zamárdinak egytizede külföldi volt. A veszprémi parton Tihanynak és Balatonudvarinak minden második, Balatonfürednek és Vonyarcvashegynek minden harmadik, Keszthelynek, Balatonalmádinak minden ötödik vendége valamelyik külföldi országból érkezett. Balatongyörökön a vendégek egyhatoda, Balatonszepezden pedig egytizede a külföldiek közül került ki.

A vizsgált időszakban jelentősen módosult üdülési formák közötti megoszlásuk is. 1960-ban túlnyomó hányaduk (több mint 90%) még a szállodákat vette igénybe, 1965-ben viszont már a közhasználatú szálláshelyek mindegyikének voltak külföldi vendégei. Az utóbbi évben a külföldiek több mint fele (53,5%) az I. osztályú kempingekben szállt meg. A szállodákat egyharmaduk kereste fel. Az alacsonyabb osztályba sorolt kempingek és átvonuló szállások, továbbá a fizetővendég-szolgálat szálláshelyeit egytizedük vette igénybe.

*

Vázlatos áttekintésünkéből is kitűnik, hogy a balatoni üdülőkörzet még jelentősen bővíthető. Főként külföldi idegenforgalmát kellene lényegesen növelni. Természetesen a fejlesztés elsősorban beruházást kíván, de nem kisebb mértékben szervezethez, s a meglévő adottságok megfelelőbb kihasználását. Az anyagi, szellemi és erkölcsi befektetés bőségesen megtérülne: egyrészt a Balaton népgazdaságunk még fontosabb bevételi forrása lehetne, másrészt a legkulturáltabb európai üdülőhelyek színvonalára emelkedhetne.

Természet és társadalom Egry József művészetében

A festő maga fölé tartja tenyerét és kutatva néz a messzeségbe. Arca megkínzott parasztarc, de őt magát valószínűtlen puhasággal, s a fények látomásszerű gazdagságával burkolja be a balatoni táj. Olyan távolba néz, hogy közelre nem is lát, testén – mintha átlátszó lenne – keresztülsütnek a dombvonulatok.

Bár teljesen egy a földdel, vízzel, sugárzással, mégis, a maga esetségiében, töredezettségében is a táj *főle* magasodik, túlnéz rajta. Gyötrött *emberarca* mindent átél, ami emberi, s magábanhordja, érleli elmúlt és jelen évtizedek fájalmát, megaláztatását.

Mikor Egry a XX. század első évtizedében festeni kezd, magábaszívja kora igen sok vonását. A feketébe játszó, egészen *sötét színvilág* a századforduló szecessziós áramlatának jellegzetessége: még az életvidám Rippl-Rónai is „feketében látja a világot”. De ebben a feketeségben nem karcsú, óriáskalapos, sápadt női figurák nyújtózkodnak (mint Rippl-Rónainál), hanem megtermett, erőteljes *munkások*, korán elhervadt öregasszonyok, csavargók, ingyenélők, munkára várók. Más figurák ezek, mint Rippléi, nem a *hangulat* fekete, hanem a sorsuk nehéz, az *otthonuk sötét*, a helyzetük kilátástalan. Ez a világ természetszerűleg borús, nem a festő szeszélye lopja el belőle a ragyogó színeket. Azok az emberek élnek benne a maguk természetes életét, akiket a fiatal Egry maga is jól ismer. Egry városi proletársorból indul, s ahogy először körülnéz a világban, máris szociális problémákkal találkozik. Fényes Adolf szegényei ugyancsak a feketeségben mozognak, s Mednyánszky elgyötört tekintetű csavargói szintén a félhomályból, fénytelen sarkokból pillantanak ránk. Egry szegényembereket, akiknek sorsa leköti figyelmét. A megváltást, a csodát a társadalomtól, tással kihúzza magát és *szembenéz*. Mint ahogy fiatal mesterük is szembeszáll saját sorsával – figurái Meunier-től ellesett szoborszerű kemény monumentalitással emelkednek a hétköznapi méretek fölé. Egry nem politizál soha – csak fest, hovatartozását képei jelzik, állásfoglalását a vezető mesterek, akikhez igazodik.

Magányosan halad útján, de képeiben nincs magányosság: hisz embereiben, hisz a kikötőmunkásokban, talán abban is hisz, hogy sorsukat meg lehet váltani. Benne él a forradalmi lendület évtizedeiben, a ragyogó kezdeményezések lázában, érzi a feszültséget, mely – ha kiebben – meghozza az új világot. Ezért olyan magabiztosak a figurái, bár hátterük komor fekete, ezért fest Egry embereket, mindig csak embereket, akiknek sorsa leköti figyelmét. A megváltást, a csodát a társadalomtól, a szegényektől várja, nem köti le az embertől független, idegenül létező táj, csendélet vagy virágváza, a körülötte élők sorsa foglalkoztatja, a mindennapokból feltörő szebb élet utáni küzdelem.

S itt szakítja félbe a világháború – túlságosan érzékeny művész ahhoz, hogy az új élményeket megrázkódtatás nélkül építse bele addigi életművébe – egész világa megrendül a pusztítás során, súlyosan megbetegszik, s minden meginog körülötte. Mire gondolhatott a rosszul berendezett kórházakban, súlyos tüdőbajtól szenvedve, egészen egyedül? Valószínűleg kiábrándult mindenből, amiben hitt, valószínűleg megértette, hogy nem jön el egyhamar az a gyönyörű átalakulás, melyben bízott, úgy

érezte, hogy az ember leesett arról a magas piederstálról, ahova ő állította. Vége lett a meunier-i heroizmusnak, a sötét színekből fellángoló hitnek – vége lett egész addigi művészi felfogásának. Háborúvégi önarcképén szikár, elszánt, szomorú tekintete néz ránk, szigorú frontális a tartása – hiányzik belőle a plaszticitás valóságereje. Hideg, szenvtelen és végtelenül magányos – mögötte tájrézlet, későbbi festészetének csirája tűnik fel.

Hogyan talál rá a Balatonra? Véletlenül, – Keszthelyre került kórházba, s nyilván szükségszerű volt, hogy megismerkedjék a vízzel, a tájjal általában, mivel kiábrándult az emberekből, de a festészetből nem, s új élményekre vágyott, melyeket átélhet – most már teljesebben, mélyebben, belülről fakadóbban, mint a háború előtt. A háború szakította el a társadalmi problémáktól, és a háború tette képessé arra, hogy mélyen, gyöttrődően éljen át emberi problémákat, sorsokat. Mikor igazán nagy, forradalmi festő lehetne belőle, ő elfordul a szociális problémáktól, a történeti és művészi fejlődés fő vonalától – külön világot épít magának. De kihalhat-e belőle a szabadságvágy, a szépség-igény, a csodavárás? Tájékeiben éled fel újra mindez, s bontakozik ki a művészi teljességig. Nem fest többé régi stílusában embereket, nehéz, súlyos feketéiből balatoni tájak bontakoznak ki, szivárvány, vízpart, egy-egy domboldal. S szinte pillanatok alatt, mint régi bőrt, dobja le a sötét olajfestéket, ragyogó, világos színek árasztják el a vásznakat.

Hovatovább vízpárából, szivárványból építi fel azt, amit az emberek elrontottak, nem vár kívülről változást, belülről teremti meg a csodát: az ember maga fölé emelkedését, a hétköznapiakból előtörő ünnepet, az egyszeri élményt, mikor a látható világ valami szebbé, nemesebbé formálódik át.

Nincs szüksége már a barátokra, más művészekre – ködből és fényből alkot – de vajon képes lenne-e rá, ha előbb nem járta volna meg a másik utat, az emberekkel való közvetlen szolidaritás pótolhatatlan élményét? Vajon tudna-e emberek nélkül így tájat festeni? Egry *nem szakad el* saját magától, régi énjétől, csupán transzformálja mindazt, amit eddig egész közvetlen formában festett meg.

Az ember azonban nem tűnik el festészetéből, csak másképp jelenik meg: azelőtt igénytelen környezetből emelkedett ki a maga elvont heroizmusával, most látzólag eltörpül az óriásivá, végtelenné táguló tájban – kis figura, amely viszont megadja az egésznek az értelmét. Az *ember* csodálja a természetet, az ember tekintetével látjuk mi is a balatoni színjátékot. A magányos figura áll és elmerül a szépségben – mint egyéniség csupán szimbólum, az ember szimbóluma. A világháború előtt is ilyen szimbólumokkal dolgozott Egry: a munkásság szimbólumaival, magasba törő alakjaival. Most egyszerűen csak szegények, parasztok, pásztorok vagy halászok, közöttük él, hozzájuk hasonlít Egry – de már nem akarja megváltoztatni sorukat. Úgy látjuk őket, mint akik számára az egész emberiséget jelképezik, s ugyanakkor tartozékai a tájnak, egybeolvadnak a Balatonnal, a vízzel, a dombvonulatokkal.

Munkásfigurái *vártak* valamire, ezek az alakok nem várnak semmire – azok a társadalomtól, önmaguktól várták a változást, esetleg harcot – ezek nem kívánnak maguknak küzdőteret – felolvadnak a természetben, a tájban. A fiatal Egry még nem festette meg azt az óriási élményt, mikor az ember szinte föladva – s ugyanakkor megsokszorozva önmagát – valami nála hatalmasabban, erősebben feloldódik, mikor elveszti kicsi lénye individuális sokszínűségét és magányát, csupán alkotórészé válik. A fiatal Egry még nem tudta ezt kifejezni, hiszen az érzést magát sem ismerte, csak várta, hogy ismerhesse – és a társadalomtól várta. A megkínzott, érett művész *tudja* ezt az élményt, de nem forradalomban, szociális, emberi közösségben élte át, hanem *egyedül*, mikor már lemondott a szolidaritás, az egymásért harcolás, egymáshoz tartozás eszményéről. Kicsit rezignáció is ez a nagy feloldódás, kicsit vereség is a magáratalálás. Mindenesetre igazán magára talál, s ez mégis a legtöbb, ami egy művész életében történhetik.

Egry új világot alkot magának – remete lesz, képei a maguk öntörvényű útján fejlődnek, s alig hatnak rá külső események. De ebben a zárt körben is benne van mindaz, amit a művész átél, amit szeret. Azokon a tájképein is, melyeken nincs

ember, sőt még állat sem, azokban is benne van az ember, csak még közvetettebb, még áttettebb formában, mint figurális festményein. A szemlélődő ember szemével látjuk, ahogy kitágult a táj: a víz és az ég összemosódik, s egyetlen óriási búrát alkot, széles boltozatot, melybe minden belefér. Nincsenek elkülönülő színek, legfeljebb árnyalatok, egyetlen világos színfolt az egész látomás, egyetlen tónus, melyet csak a vizet tükröződő árnyékok sötétítenek helyenként. A hétköznapi értelemben vett realitás ugyanannyira megfogható – vagy megfoghatatlan – mint a domboldalak, a vizen vibráló árnyak, a legplasztikusabbak, s a föld és ég és víz között megszűnnek a határvonalak. A realitás: egy benyúló stég, keskeny palló, kabin a vizen, vagy néhány állatfigura. De ezeket is egységbe olvasztja össze a pára, a belülről világító levegő, az a ködös-gőzös, százszerű és egytónusú atmoszféra, mely a legtöbb balatoni tájrészletet magába burkolja.

Egyes képein megjelenik mégis az individuum: a művész távolbanéző, ráncoktól agyongyűrt arca. S ha ránézünk, világossá válik, hogy Egry nem egyszerűen a Balaton festője, hanem valaki, aki sokat szenvedett, mélységesen érez és átél mindent, akinek az emberi szenvedés állandó probléma. Fekete korszakában egyedülálló alakjai többnyire erőteljesek, tele energiával – most, ha egyedülálló férfit fest (szinte kivétel nélkül önmagát), azt győtri a magány, arckifejezése töprengő, keze bátortalan mozdulatot tesz, lényéből árad a nyugtalanság. Az embernek csak a természet világában van biztos helye, mihelyt emberek közé kerül, vagy magára marad, vagy bizonytalanná válik. A balatoni pára beburkolja a magányos alakot, befogadja a táj, a festőnek magától értetődő helye van a balatoni dombok és pincék világában – mindenütt másutt idegenség fogadja.

A festő magányát *teljes mélységben* fejezik ki képei, ez a magány azonban nem csak az ő személyes ügye, nemcsak őt kínozza. Fiatalkorában nem volt szüksége szimbólumokra, most néha vallásos témához nyúl: istenhite valójában emberhit, és „vallásos” vásznai némileg visszakanyarodnak korai műveinek heroizmusához, hogy személyes szomorúságán is tülemelkedve valami még általánosabb emberi fájdalmat mondjon el. Szt. Kristóf az élet súlya alatt görnyed meg, mikor a gyermek Jézust hordja vállán, Krisztus arca két pribék között a háborútól, bajtól gyötört emberiség szimbólumává emelkedik. Ez a szimbólum azonban egészen más, mint a fiatalkori: konkrét, egyedi arcon látjuk a szenvedést, nem elvontan, tőlünk eltávolodva.

Egry *teljességet* akar, totalitást, ha valami kicsi részletnek a teljességét jelenti is csak az. Egyetlen arcba és egyetlen tájba sűríti mindazt, amit a világról mondani akar, s ez a mondanivaló nem szerteágazó, hanem a mélységbe hatol be. Az ember tekintete által létező táj végtelenjét – s azon keresztül az emberi felemelkedés kiárulköző végtelenjét festi meg, s a lélek végtelenjét, akkor, amikor önmagába fordul.

Szegényes-e a mondanivalója? Képeiből valójában nem ismerjük meg a kor valóságának keresztmetszetét. Egry a Balatont festette az első világháború után, és soha többet nem tért vissza a társadalmi témákhoz. A vizet, hegyeket és teheneket találta szépnek, és nem foglalkoztatták az emberek, akik a városokban éltek. Kivonta magát minden közügyből, mert lenézte a politikát és a vele járó aljasságokat. Ez a remeteség azonban károsan is visszahat rá. Egry bármennyire is átérezte az emberi szenvedést, mégis valamelyest arisztokratává vált, távortartotta magát nemcsak a közélettől, de minden szembefordulástól is. S az a művész, aki annakidején a Nyolcakkal vállalt eszmei közösséget, most a Gresham-körrel barátkozik – mindez csak jelzi, hogy mikor elmélyült művészileg, elhalványult benne valami, ami annakidején erőt adott művészetének. Totalitást tudott adni a maga módján, de a teljes magárahagyatottság, elzárkózás mégiscsak lassította festői fejlődését. Mikor már megtalálja önmagát, nem kísérelte többet, csak árnyalatokon változtat, csak apróságokkal mélyíti festészetét.

Tehetsége Derkovits-ével mérhető össze, aki viszont egy korszak reprezentánsává válik, míg Egry mindig kívülálló marad. S talán éppen ez a kívülállás, ez a tartózkodás határozza meg helyét a világban: ettől válik igazán nagy festővé, s mégis ez tartotta távol attól, hogy egyetemes érvényű művész legyen.

A művész és kora

Töredék a készülő Egy-monográfiához

Egry alakja, mint messze világító fáklya emelkedik ki a XX. század első felének magyar művészetéből. Élete-munkássága szorosan egybeforr a korrallal, s a kor rettenetes végleteket produkált: a századforduló fellendülő polgári radikalizmusától az első háborún át a Tanácsköztársaságig, majd az Európa közepén megszületett első félfasiszta diktatúra keményebb-lanyhább tobzódásain át a legsötétebb napokig, hogy végül a felszabadulás utáni első évek átmenete után az újba forduljon át. S mindezt végigéli Egry, kinek művészete a század első éveiben bontakozik ki – 1905-ben szerepel első ízben az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat műcsarnoki tárlatán *Esti ima* című szénrajzával –, s reagál az elébe kerülő problémákra, a maga művész-módján, művészi eszközeivel.

A kor, melyben Egry fellép, forradalmakkal terhes. A Nyugaton már kibontakozó imperializmus mellett Keleten a kapitalizálódás kezdetén álló társadalmak állnak, ahol a feudális berendezkedést nem sodorta el a forradalom, s emiatt a polgárosodás roppant ellentmondások közepette, megkésve megy végbe, s szinte fejlődése közben veti fel már a szocializmusba fordulás problémáit. A haladás magva a város – hazánkban Budapest, ahol a századfordulóra kialakul az értelmiség, mely egy vékony urbánus rétegbe ágyazódott, de amelynek a nemzet nagy tömegeit jelentő parasztsághoz nincs köze. 1905 a magyar irodalom nagy éve: Ady betörésével kaput nyit az újnak, s ekkor indul Juhász Gyula, Kosztolányi, érik be Móricz. A zenében Bartók és Kodály indulásának esztendeje. S néhány évre rá, 1908-ban megindul a Nyugat, melynek hatása szinte felmérhetetlen.

Ezek az évek a képzőművészetben is újat hoznak. Az 1896-tal induló, zászlajára a plein-air polgári jelszavát író Nagybánya ez időben már Hollósi nélkül gyülekezik egybe, kiegészve a Műcsarnokiakkal – kibontakozóban van a szecesszió, majd 1909-ben fellépnek a Nyolcak. S míg Nagybányát a magyar lélek és a magyar táj karakterének gondjai éltetik, a Nyolcak már indulásukkor az egyetemességet keresik, antiburzsoá felfogást hirdetve művészetükben. Az összegezés e korban mégsem az ő osztályrészüket, hanem a magános óriásé: Csontváryé, akinek művészetében plein-air, szimbolizmus, természet-misztika fonódik egybe, „a helyi félpolgárosultság drámai dilemmáinak” megfogalmazásában. A szociális programot pedig az aktivisták vállalják és viszik tovább, Kassák és köre, s így bontakozik ki néhány esztendőre a magyar avantgarde, mely a Tanácsköztársaság leverésével külföldre szorul, majd el is hal, hogy más gondolatok jegyében támadjon fel a harmincas évek végén Szentendrén.

Hol áll ekkor Egry, mit csinál, milyen problémákat hirdet? Programnak talán nem is megvetendő, amit ez időről ír naplójában: „Mindent az élet fenntartásához mértem. A kenyérkérdést egy pillanatra sem tudtam különválasztani a piktúrártól-művészettől.” Korai rajza, a *Műhelyben*, mely 1904-ben készült, még stúdiumszerű ugyan, de jelzi gondolatait, melyek foglalkoztatják. Hasonló világot idéz a *Munka után* (1905) is, egy asztalosműhely környezetében. Nem mentesek ezek a rajzok némi verizmustól, anélkül azonban, hogy a kor hamis romantikája, kispolgári cukrossága jelentkezne rajtuk. Saját világát idézi Egry: e műveinek is fő jellemvonása (s ez marad végig) őszintesége. Ebben az állapotban kerül ki Párizsba, ahol ez az időszak a Fauves-ok felléptének ideje. 1906-ban nagy Gauguin kiállítás zajlik Párizsban, ezt

Egry is látja: „Abban az időben volt Renoirnak egy kisebb kollekciója kiállítva. Gauguinnek is akkor volt kiállítása. Nekem egyik sem igen tetszett. Matisse, Puvis de Chavannes dolgai tetszettek, a legújabb névtelenek érdekeltek főképp. Az ízlésem, kritikám percről percre változott – a rajongásom határtalan, de bizonytalan volt.”

Mit fogadott magába Egry e benyomásokból? Pontosán alig állapítható meg. Kétségtelen, hogy határtalan rajongása ellenére is sokkal erősebb egyéniség, semhogy valamelyik irányzat „nyomába” szegődjék. „Furcsa volt Párizsban, ha egy fiatal kezdő munkáján senki ismert nagyság hatása nem volt érezhető. Túl mindennapinak érezték a közvetlenségem...” – írja. S noha, mint tudjuk, személyes kapcsolatba került Matisse-szal, sőt, a Grande Chaumiére esti rajzolásain valószínűleg másokkal is, e művészet közvetlen hatását nem érezzük művein. Másrészt azt írja, hogy sokat csatapultak Párizs környékén, sokat van a szabadban, együtt a természettel. Ezt a természet-szeretetét – mely egyik alaptulajdonsága – hazajötté után is megőrzi, hiszen épp ez egyik oka annak, hogy nincs maradása a főiskolán. Nem szereti az aktrajzolást, a helyhez kötöttséget, ami a főiskolai munkával együttjárt. Egyik ez időből származó rajza a *Festőiskolában* címmel szinte karikatúraszerűen ábrázolja a térdeplő férfi-modellt festő iskolásokat. Ez időben készült alkotásai főleg tájképek, melyek az uralkodó plein-air szemléletet tükrözik. Művészeti felfogásán a természetelvűség uralkodik, formavilága, téri látása még teljesen a természeti látványon érlelődő művészt mutatják. Ezt a szemléletet találjuk az „IZÉ”-ben, Paulini Béla rövidéletű képes, satirikus hetilapjában közölt rajzain is. Ezek a rajz és az aláírás kapcsolata legtöbbször igen esetleges, nem egy ízben erőltetett. A figurák szinte kivétel nélkül munkásalakok – férfiak, asszonyok – s ha Egry ne mis tekintette e műveit (akárcsak a Heltai Jenő „Fidibusz”-ába rajzoltakat) egyébnek pénzkeresésnél, nagyon jellemző a témaviláguk, no meg az is, hogy teljesen elválnak a lap egyéb anyagától. E rajzok életképi jelenetek, szereplőik lumpenproletárok, színhelyük a kocsmá, szobabelső, vagy a városi utca: hosszúra nyúlt lábukon tántorognak hazafelé, vagy ácsingálnak az utca szegletén. Ellentmondás van ez időben Egry írásai és rajzai közt: folyton arról ír, hogy menekülni kíván a munkások világától, elege van abból, amit otthon lát – s rajzain, sőt képein is magától értetődő természetességgel tér vissza e világ minduntalan.

A fordulatot Egry művészetében a Művészház I. csoportos kiállítása jelzi. Ez zárja le az első periódust és nyitja meg az újabbat. Harmincöt képpel szerepel Egry ezen a kiállításon 1909 decemberében, tehát a Nyolcak bemutatkozásával azonos időben, közte a korszak nagy művei, az *Éjjeli menhely előtt*, a *Szajnaparti kikötő* és mások. Maga a Művészház érdekes korjelenség: a Képzőművészeti Társulat által kezben tartott Műcsarnoktól elszakadt és a szecesszióhoz hódoló Nemzeti Szalonból kimaradt, zömében fiatal művészek egybegyűjtésére törekszik. Ez első kiállításról így ír Lengyel Géza a Nyugatban: „Lehet különféleképpen értékelni ezeket a művészeket, de mind joggal tart számot a komolyanvevésre és van közöttük néhány, akit a maga helyén, a maga egyéniségével, igazi színében a Művészház mutat be először. Egry József például felbukkant már itt is, ott is apró képekkel, rajzokkal, de csak most látni, milyen erős legény, hogy külön stílust keres, sajátos módon foglalja kontúrokba színezett rajzainak alakjait.”

Egry művészetének ez a második periódusa az *Ősikkel* kezdődik. A kép tulajdonképpen átvezető a későbbi kontúrozott formavilágú, munkástémájú alkotásokhoz. Keletkezési ideje 1909 – ez, minden bizonnyal nem véletlenül, egybeesik az anti-kapitalista tendenciák erősödésével. Ez az időpont mindenképpen fordulópont a magyar képzőművészetben: ezt pendíti meg Lukács György is híres Nyugat-beli cikkében, „Az utak elváltak” című írásában. Kernstok Károlynak a Galilei körben 1910. februárjában tartott előadásához szól ebben hozzá Lukács, s a többek közt ezt mondja: „... Kernstok Károly megmondta, hogy itt miről van szó. Arról, hogy azok a képek, amiket ő és barátai festenek... a dolgok lényegét akarják kifejezni. Dolgok lényege! Ezekkel a problémátörőleg egyszerű szavakkal meg van jelölve a nagy vita anyaga,

meg van jelölve a pont, ahol az utak elválnak... Az az idő, amelyben mi felnőttünk – és az egész XIX. század – nem hitte semminek állandóságát... hangulattá vált ebben a világban minden... De ma érzésértékek lehettek végre ezekből a megismerésekből. Ma ismét rend után vágyunk a dolgok között... vannak célok, amik felé érdemes, sőt kell haladni és nem közönyös többé az utak iránya..." S ha Egyri nem is csatlakozott a Nyolcokhoz, e lényegében alig néhány esztendő megért csoportosuláshoz, sok minden kapcsolja őt azok képi világához. A látvány elemeinek egymás mellé-mögé rendezésének elsődlegességén túllépve, a konstrukció szigorúságával, a téma szüntelen ismétlésével fejezi ki szociális hitét. Ő is, akár a Nyolcak, logikus, tiszta formákat teremt, s róla is elmondható, hogy „ami eleve nem zárt, geometrikus, plasztikus és körülhatárolt, azt ilyenné alakítják át” (Passuth). Színvilága is redukálódik, a tér erősen lehatárolttá válik, s néhány jellegzetesen fogalmazott alak dominál a képeken.

Újabb fordulatot hoz a világháború kitörése. Az a kiegyensúlyozott, konstruktív formavilág, mely a tizedes évek elejének képeit jellemzi, felbomlik. Ez időből csak rajzait ismerjük – rendkívül érdekes egy levelezőlapra skiccelt, hullák felett lépkedő, kezében zászlót tartó, lovon ülő meztelen férfi rajza, mely szimbolikusan utal a háború pusztításaira.

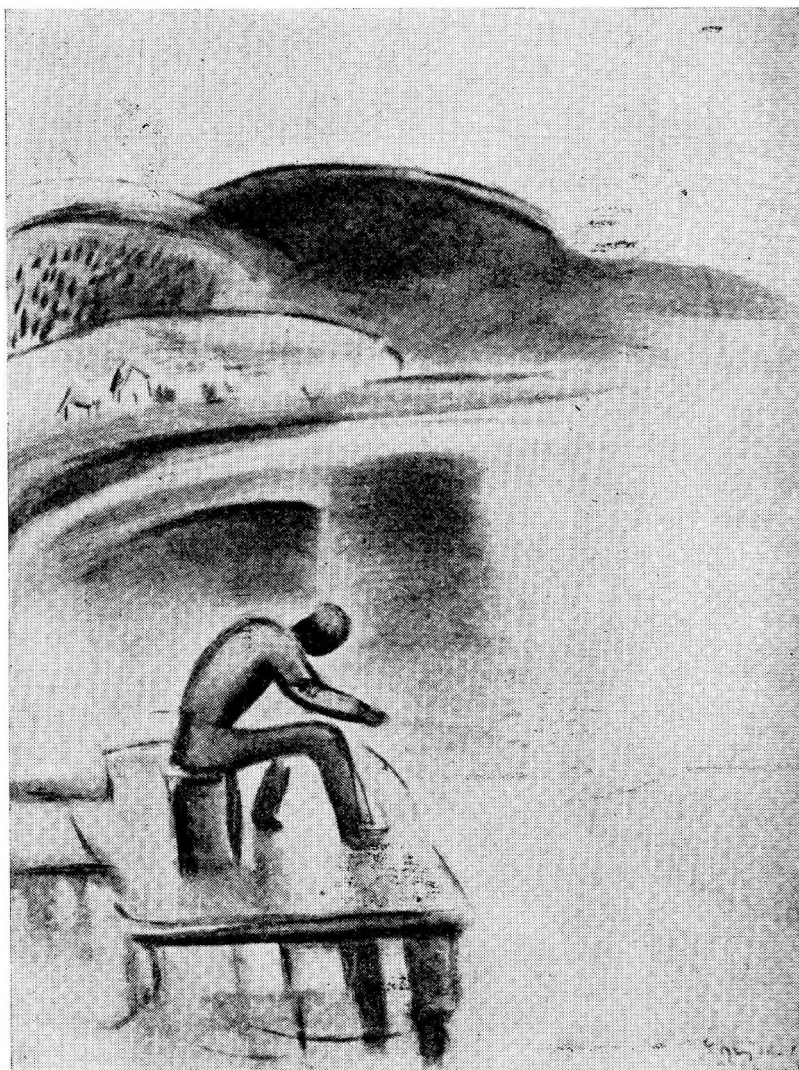
*

A győztes polgári, majd szocialista forradalom hullámain, az egyre erősödő forradalmi zengést 1919. augusztus 1. akasztotta meg. Mint jégeső a lobogó tűzre, úgy csapott le a magyar társadalomra az ellenforradalom vihára, pusztítva mindent, amit az alkotott: megsemmisítve eredményeit, szétzúzva ideológiai vívmányait, s minde nekifőlt a kérdéseit. A magát féltő polgárság uralkodó eszmévé emelte mániákus nagyhatalmi illúzióit, ebből teremtve „nemzeti közvéleményt”, mely agresszív, irredenta, sovíniszta és antiszemita. Az alapkérdések: a végig nem vitt polgári, az eltiport szocialista forradalom, a megoldatlan földkérdés és ennek következtében a mezőgazdasági munkásság égető gondoljai e mesterséges ködfüggöny mögé rejtöztek – vagy legalábbis az uralkodó körök mindent megtettek elrejtésükre.

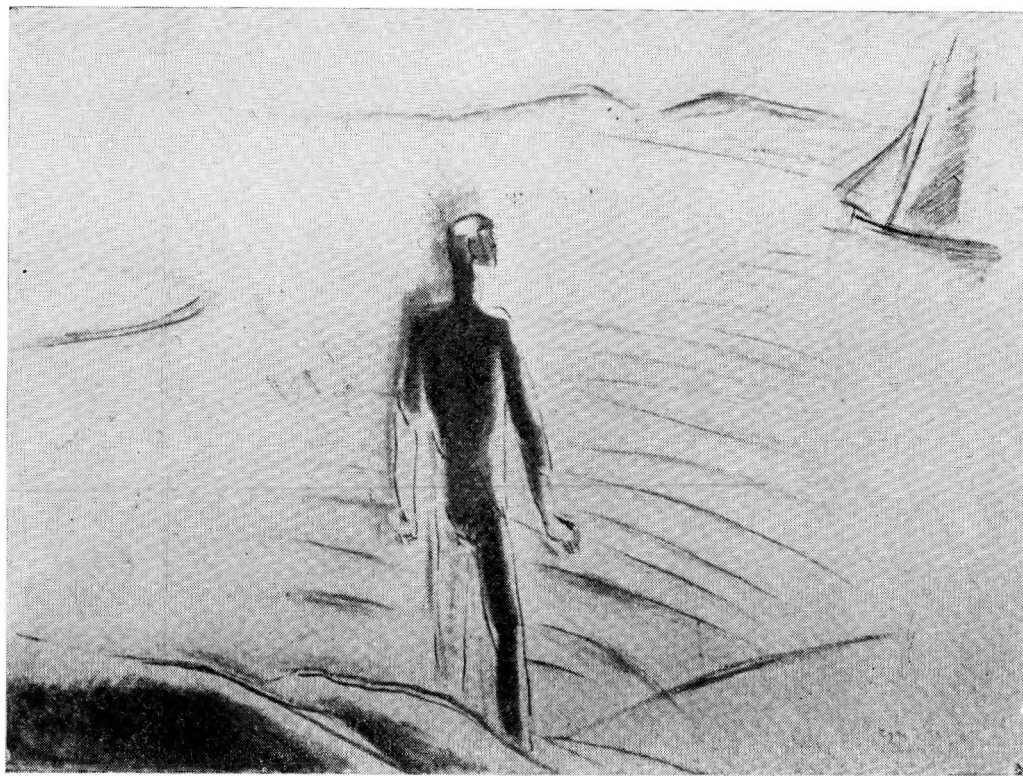
E reakciós neokonzervativizmust, mely klerikális restaurációval párosult, jól szolgálta a Műcsarnok köré tömörült festészeti akadémizmus, majd pedig a kormány kezdeményezésére alakított római kollégium növendékeiből létrejött, zömében vértelen dekorációba fulladt római iskola. Mellette a polgári és szociális áramlatok sora alakult ki, a Greshamtól a KUT-on át a Szocialista Képzőművészek Csoportjáig és a még alig tanulmányozott szentendrei festőig. Mellettük éltek a nagy magányosok, mint Derkovits, Nagy István s ezek közé tartozott Egyri is.

Mit érzett, látott és közvetített Egyri a kor kérdéseiből? A „hivatalos csahosoktól” mindvégig távoltartva magát, elhatárolva művészetét, saját útját járta. Idegenek maradtak számára a nacionalizmus és a sovínizmus üvöltőzései, de ugyanúgy nem jut közel a szocialista forradalom gondolatához sem. A korai képek tematikai problematikája most átvált: az önmagát megjelenítő munkásalak helyét egy fénytől oldott figura váltja fel, aki előbb expresszionista hévvel küzd a természet elemeivel, majd lassacskán egy új mitosz alakul ki a Balaton elemeiből. 1919 emlékét csupán egy képe őrizi, a húszas évek derekán, már expresszionista kora után keletkezett műve, *A vörös igazság* – no meg mély kiábrándultsága, mely uralkodó szellemi áramlata a húszas évek elejének, s jelentősen hozzásegít a katolikus restaurációhoz.

Hermann Bahr írja, hogy az expresszionizmus az elnémitott forradalmi hangot akarta újra-elkiáltani, s újra feltépni az emberiség száját, mert éppen elég hosszú ideig engedelmeskedett és hallgatott. A magyar piktúrában a levert forradalom után erős expresszionista hullám uralkodik, nem kis mértékben német hatásra. Természetesen nem egyszólamú ez a hang: helyet kap benne az elvont humanista eszmény-

EGRY JÓZSEF: *Horgászó*

EGRY JÓZSEF: *Figura a balatoni térben*

csakúgy, mint a szocialista forradalom követelése. – Nemzetenként csakúgy, mint festőnként más-más a jellemző vonása – más az induló Derkovits, a fiatal Bernáth, Nagy István vagy Holló László festészetében, s más a német, mint a magyar piktúrában. Ott erősen városi indítékú, képi világában is elsősorban a város jelenik meg, míg a magyar festészetben természeti tájak ábrázolásában jelentkezik. Ezt tapasztaljuk Egrynél is, aki ekkor fogalmazza képpé első balatoni élményeit. A *Hajóács*, a *Lemenő nap*, s *Vihar a Balatonon* a művész dült érzéseinek, melyeket a társadalmi rend igazságtalanságai felett érez, a természetbe plántálása. A parasztsorból jött, a természettel már kora gyermekkorában egygyéforrott ember hazatalálása ez, magára-megtalálása a természet világában. Ezért lehetett – és volt – sorsdöntő a Balaton-élmény Egrynél, úgy, mint egyetlen más magyar művésznél sem eddig: ezért volt képes beleplántálni legszemélyesebb érzéseit és gondolatait a tó világának háborgásába vagy éppen végtelen csendjébe, szétomló fényeibe.

A bethleni konszolidáció átmeneti nyugalmat, lecsillapodást hoz a magyar művészeti életbe is. Egry művészete is hasonló megnyugvást mutat, ha csak látszólagosan is. A *Káin és Ábel*, a *Mélyút*, a *Balatoni halászhajók* után a *Kristóf-képekben*, a *Szegény halászhajókban* és a *Keresztelő Szent Jánosban* ível magasra Egry művészete. Krisztus, Kristóf mint jelképek jelennek meg Egry művészetében: pantheisztikus világnézetének formailag kezelhető megjelenései. Új mítosz születik Egry kezén, melyhez a hivatalosok által feldicsőített és államrezonná emelt vallás elemeit használja fel, de amelyvel egészen mást fejez ki, mint akár Jeges, akár Kontuly a maga keresett, miszticizmusba torkolló hitvilágával. Ebben a jelképiségben szembenállás van. Egry a keresztény vallás Krisztus-fogalmának legősibb értelmezéséhez tér vissza, szinte a népmeséi, mondai elemekig: a földön járó Megváltó gondolatához, akitől idegen a fényűző pompa és gazdagság, mely kisajátította az ő nevét, aki a szegények magához ölelésével és felemelésükkel tölti be hivatását. E Megváltó nagysága a jóságban, az egyszerűségben, a közvetlenségben rejlik: ez az ősi krisztosz, aki újból megjelenik halászhajói és pásztorai között, mert azok megidézték őt – helyesebben, mert Egry megidézte Őt az ő nevükben, hiszen jelen van mindig, mert nem rajtunk kívül él, hanem bennünk van, csak el kell jutnunk hozzá. Egry a tó világában töprengve, meglátta, eljutott hozzá és megidézte, hogy tegyen igazságot – s képeiben az egész világ elé mutatta fel. A lázadás után a megnyugvás sem más, mint más eszközzel való lázadás, más síkon – a belenyugvásra képtelen művész szellemi zendülése ez.

Ez a zendülés teljesedik ki egész művészetében. A gondok fokozódnak, a kifejezési eszközök finomulnak, de az alapvető probléma most már nem változik. Színei finomodnak, szinte légneműekké válnak a finom fehér papíron – a művész elgyötört-sége pedig egyre jobban növekszik. Mint Babits Jónása, érzi szavainak hiábavalóságát, s mégis szólnia kell. „Kelj föl és menj” – hallja a szót, s megy, még ha érzi is, hogy hiába.

Egry a XX. század nagy magányos lázadói közül való – s ezt a magatartását egy sajátosan egyéni hangvételű formavilágba ojtja bele. Ez teljesen eltér a XX. század általános formaproblémáitól, mely az első világháború expresszionista lázadása után a szürrealizmus meglepetésében kívánta magával ragadni a világot, hogy végül is a non-figuráció változataiban idegenedjék el egymástól művész és világ. Egry ezen az úton nem ment tovább – a korai konstruktivizmus után az expresszionizmus egy sajátos lírai konstruktív képalkotásban oldódik fel.

Egry magányossága, a halála óta eltelt 15 esztendő alatt, szinte semmit sem oldódott. Sorsa a nagy magányos alkotóké: az idő mind jobban letisztítja mellőle a kisorszítottakat, s művészete a maga teljességében pompázik. Mintha saját magáról írta volna e sorokat Naplójába: „Egy nemzetenél nemcsak az a fontos, hogy vannak-e értékei, hanem az is, hogy vannak-e értékeinek megbecsülői?”

Egry József képei Tihanyban

Tihany, az ország legszebb tájkú apró községe ismét a képzőművészeti élet középpontjába került. Borsos Miklós szobrainak egy évvel ezelőtti emlékezetes kiállítása után az idei nyáron Egry József művészetét mutatja be a Tihanyi Múzeum.

Egry művészete még korántsem kapta meg azt a megbecsülést, ami értéke szerint megilletné. Igaz ugyan, hogy szinte pályája kezdetétől voltak művészetének értő pártfogói, de táboruk leginkább csak a haladó művészek és műbarátok soraiból állt. A tizenöt évvel a Mester halála után rendezett tárlattól sokat várhatunk Egry piktúrájának szélesebb körű megismertetése ügyében.

Nem csupán az évforduló indokolja a tárlat megrendezését. A művészettörténeti kutatás és egy hibás művészetpolitikájú időszak régi adósságából törlesztenek egy részt a Veszprém megyei múzeumi szakemberek. Az a tény, hogy Egry József élete és művészete elválaszthatatlanul a Balatonhoz kötődik, erősíti a Veszprém megyeiek igazát, amikor szűkebb pátriájuk alkotóit részesíti előnyben a nagy idegenforgalmú balatoni község múzeumában rendezett tárlatokon. Joggal tehetik, nem kell tartaniuk az elfogultság vádjától: Egry József művészete túlnőtt a táj, sőt az ország határain. Mindig is tágabb horizontú művész volt, mint amit a gyakorta használt „a Balaton festője” megjelölés sejtethet. Kicsinyhitűek lennénk, ha csupán életében elért külföldi sikereit és a brüsszeli világkiállításon bemutatott alkotásainak nemzetközi visszhangját hoznánk fel igazolásul. A kivételes erejű alkotó szellem jelenvalóságát érezheti meg minden látogató a tihanyi tárlaton, aki képes átvenni és tovább folytatni a képi jelbeszéddel előadott érzést, gondolatot. Amit mond, az ma is korszerű és fontos. Eszközei szintúgy magas igényűek, mint szándékai, a végső igazságokat kereső szellemhez méltóak, azt szolgálják.

A körütekintő válogatás után megrendezett kiállításon bemutatott hatvannégy mű átfogó képet ad Egry életművéről. É. Takács Margit rendezésének eredményeként jól látható művészetének alakulása indulásától a második világháború idejéig.

Az első termekben az út kezdetét láthatjuk. Az 1904 körül keletkezett jellegtelen *Női portré* után egy esztendővel festett *Őnarcképe* már a müncheni metódus szerinti tónusos festésben elért biztonságán túl a szép szál ifjú festő emberi értékeiből is ad valamit. 1906-os párizsi és barbizoni tájékozódása nyomát fedezhetjük fel az impresszionizmus tanulságait felhasználó festményein. Az *Alkonyodik* (1907) és *Fagörgetők* (1909) című kompozíciók szociális indítású tematikájukkal figyelmet érdemelnének akkor is, ha Egry megmaradt volna ennél a – leginkább a nagybányaival rokon – festői előadásmódnál. Életkörülményei szolgáltak indítékul témáihoz.

Az említettek és az 1920-as keletkezésű *Naplemente* közötti időben készített művekből nem láthatunk a tárlaton. Háborús gyötrődése, betegsége mellé művészeti útkeresésnek gondolja is társultak. Az impresszionista és barbizoni festészet, továbbá Meunier munkás-központú szobrászatának külsőségeiben érződő hatása alól igyekezett szabadulni az önállóságot kereső művész.

Elhatároló szerepe volt Balaton parti letelepedésének. A megviselt emberre, a művével elégedetlen festőre jótékonyan hatott a táj nyugalma, a természet közelsége. A tóban és környékén megtalálta önmaga kifejezéséhez szükséges modelljét, ihletőjét. Nehéz fordulatot, sok festői küzdelmet sejtetnek 1920 körül készült képei. A *Krisztus Emmausban* című olaj kompozíciójában és expresszivitásában rokonságot mutat Derkovits Gyula Utolsó vacsorájával (1922). A *Naplemente* kubisztikus térosztásokat érzető fénypátszái alatt görnyedő parasztember és az erős kontrasztokkal

megfestett táj a természeti motívumok látványszerű képi rögzítésénél többre törekvő festő erőfeszítéseit idézik. Látható, hogy az olajfesték nem bizonyult alkalmasnak a fényjelenségek új szellemű ábrázolására, zsíros anyaga, vaskos felrakása fokozta az útkeresés nehézségeit.

A kiállítás anyagában elsőként a *Naptelkelte* (1921) mutatja Egyry szemléletében és technikájában bekövetkezett változást. Az impresszionisztikus megjelenítést zuggesztívebb ábrázolás váltotta fel. Az olajfesték hagyományos használatánál jobbnak bizonyult Egyry speciális eljárása, az önmaga kimódolta olaj-paszttal kevert anyaga – fehér papír alapon. Két évvel később már a főművek közé tartozó *Balatoni halászhalk* (1923) került ki keze alól, amelyen együtt találjuk a későbbi mesterművek jellemzőit: a kifejező kompozíciót, a hangsúlyozott rajzi elemek ritmusát, fény, levegő, víz átfogalmazott és egyben elhíhetően realista megjelenítését, valamint a természettel, az elemekkel küzdő embert. A Balatoni halászokon kívül a *Délihalkos párás fények* és a *Horgász* című, 1925-ben készült festményei mutatják Egyry művészetének kapcsolódását a német expresszionizmushoz. A kapcsolat a festő bensőjéből, egyéniségéből fakad, nem felvett modor. Szegényparaszti származása és az elemek erejét tisztelő, az ember és a természet kapcsolatát kutató lelkiállkzata igazította szuggesztív erejű gondolatok festői előadása felé.

A húszas évek második feléből származó *Balatoni pásztor* (1926), *Badacsonyi öböl* (1926 k.), *Delelés* (1927), *Szent Kristóf a Balatonnál* (1927) és *Kristóf a faluban* (1927) piktúrájának líraivá válását mutatja. Az önmaga-keresés sikerrel járt: a balatoni tájat és embereit megbékélt összhangban, harmonikus festői eszközökkel ábrázolta. Nem Csontváry motívum-keresése vezette a kialudt tűzhányók, víz, nádasok, napfelkelték, viharok és szivárványok látványos és földöntúli erőket idéző világba. Eltérően: éppen a prófécia, az irodalmias tematika elkerülésének szándéka segítette Egyryt magáralelésének folyamatában. Rokonságuk abban található, hogy elmélyülten kutatták az ember és a világ kapcsolatát. Egyry közeledett ahhoz, hogy a jelenségeket, melyekhez érzelmeivel kötődött, önálló gondolatvilága szerint alakítsa át. A humánus és áhítat, a világ szeretete és tisztelete tűnik ki a kézírás egyszerűségével és természetességével alkotott műveiből. Bár a lírai érzésvilág egyértelmű képeiben, a korábban erőteljes expresszionista tendencia sem veszett el nyomtalanul, mert bizonyos mértékű expresszivitást még nyugalmas témái is megőriznek. A *Támaszkodó* (1930) című kép monumentális férfialakja kifejező példája ennek a latens feszültségnek.

1930-ban tett itáliai útját három kitűnő mű idézi: a lángoló vörösekkel fölzaklatott *Taormina*, a zseniálisan szabados képépítésű *Taorminai hegyek között* és a legszebb balatoni tájakkal vetekező *Isola Bella*. A balatoni élmények ide is elkísérték a festőt, ugyanakkor a délszaki táj élesebb fénye, színeinek tüze hatott későbbi piktúrájára.

Kiemelten, egy kis teremben kaptak helyet Egyry József önarcképei és önarckép jellegű más művei. A *Festő* (1937) és *Önarckép tájjal* (1940) alakja extázisig feszült lelkiállkattal áll vászna előtt, keresve a dolgok végső igazságát. A kisméretű *Önarckép* (1940) és a *Töviskoszorús Krisztus* (1940) közötti rokonságot nem nehéz felfedezni. Tőlük már csak egy lépés az út az *Önarckép rács mögött* (1941) mérhetetlen szenvedésről valló elgyötört emberéig. Mint a háborús szenvedésekre, testi és lelki megpróbáltatásokra a maga nyelvén válaszoló művész őszinte megnyilatkozását, a *Krisztus a priébékek között* (1940) című festményt is itt említjük. Ahogy az ártatlan istenembert megkötözötten kíséri a két modern acélsisakú fegyveres katona, az több mint együttérzés az emberiség szenvedő felével: tiltakozás a háború és brutalitás ellen.

A harmincas évek hozták meg Egyry teljes kibontakozását. Az expresszív időszak vörös-kék variációit felváltó „fehér korszak” művei légiesen könnyed és választékos koloritjukkal a táj és ember összetartozását hangsúlyozzák. (*Figura a balatoni térben* – 1929, *Horgász* – 1936, *Hazatérő nyáj* – 1930, *Ezüstkapu* – 1935, *Szamaras ember* – 1935, *Erő, Nyári napsütés, Nap a víztükörben, Sárguló fák, Szigligeti kúpok* – mind 1937). Egyry viszonya a természethez és az emberekhez lényéből fakadóan természetes. Pantheisztikus világszemlélete és jelekké egyszerűsített festészete révén két ágon is közelít a keleti művészetekhez. Egyry a természetet festi, de a természetnek rejtettebb,

csak a beavatottak, elmélyült kutatók és tisztelők előtt ismeretes arcát ábrázolja. Képein a természet olyan, mintha szelleme lenne a valóságnak, megszabadulva a testiség röghözkötött formáitól. A lényegyet emeli ki a látvány halmazából és teszi meg műve ünnepeltjének.

Optikai eszközei, a színfolt és vonal, kerülőút nélkül hatnak érzelmeinkre. Színei súlytalanul lebegnek. Nem lokálszínek, hanem légies akkordok, melyek realitást kapnak megjelenésük viszonylatában. Nem csupán a levegő, a fény formákat bomlasztó játéka miatt válnak légiessé keze nyomán a való világ tárgyai, hanem a festő összefoglaló, a természet lényegét megragadni akaró törekvése is megkövetelte az absztrahálást. Többet akart, mint amit Turner vagy az impresszionisták megvalósítottak: túl a jelenségen az anyag és szellem együvé tartozásának megragadását, kifejezését. A fény bőven ömlik végig képein, áttörve mindenben. Tisztán csillanó, vagy fojtott sugarak áradása egy gazdag hangszerelésű zenekar muzsikájára emlékeztet. Expresszív lényét leginkább dinamikus tömegelrendezései mutatják. Nagy irammal lendülő, tornyosuló, majd hirtelen félbeszakadó, vagy nyugodttá szelidülő vonalai a tömegeknek szokatlan és tudatos komponálását eredményezték, egyben páratlan szuggesztivitást adtak a képeknek. Élményanyagának bősége és hitele lehetővé tette szuverén gondolatainak képi közlését. Műveinek különös értékét éppen az adja, hogy érzéseivel és a látvánnyal festőként tudott bánni, képes volt mindkettőt a festői kifejező eszközök jelbeszédére átváltani. Egry festészete a végső határokig leegyszerűsített jelképrendszer. Kevéssel sokat mond el. Érzésekkel telített szűkszavú beszédét követni nem könnyű, nem adja magát önként. Kényszeríti a szemlélőt a jelképek megértésére, az alkotás szellemi részének végigjárására, mintegy a mű újraalkotására, hogy a néző maga is eljusson a végtelenül egyszerű, de tartalommal telített formáig, ami a képen megjelenik.

A tárlat három darabjáról külön kell szólnunk. Az egyik *Juliskát*, a művész feleségét ábrázolja, amint az erkélyen könyökölve tekint a távoli vízpart felé, ahol egy férfi-figura tűnik fel. Egry gyakran festette élete párjának kövérkés alakját. Ilyen meggyőző erővel és szűkszavúságában is gazdag érzelmmel azonban kevés művész tudta éreztetni két ember együvé tartozását. A másik kettő, a *Fénytőlódás* és a kisebb méretű *Szivárvány* (1940) a Balaton atmoszférájának, az elemek kozmikus erejének ámuló és értő tiszteletét közvetíti vízió erejével.

A tárlókban dokumentumok idézik a Mestert. Borsos Miklós szobor- és Gink Károly foto-portréja (1949) testiségében is élénk varázsolja aszkétikus egyéniségét, fokozva a képek keltette szuggesziót.

Különböző díjak érmei mellett ott láthatjuk a tárlóban a Kossuth-díj első fokozatának díszoklevelét is, mellyel szocialista rendünk fejezte ki elismerését a művek és alkotójuk előtt még 1948-ban, a díj alapításának évében. Derkovits kitüntetése mellett aligha kapta még jogosabban művész ezt az elismerést, mellyel a nemzet önmagát is megbecsülte.

Voltak évek, midőn Egry József piktúrája is kevesebbnek ítéltetett, mint amit a díjak jeleznek, de e hamis mérleg már nem zavarhatja életművének reális értékelését. A tihanyi tárlat jelentős, de nem végső állomás a megkezdett úton, amely a Mester művészetének teljes felméréséhez és megbecsüléséhez vezet.

Echo a művész árnyéka

Végigmegyünk a folyosón és megállunk az ajtó előtt. Név helyett kis figyelmeztető tábla jelzi, hogy az ajtón túl az épülethez tartozó, de önálló világ helyezkedik el. Csengő nincs, kopogunk. Bent motoz valaki, de rólunk nem vesz tudomást. Többszöri kopogás után egy határozatlan korú asszony nyit ajtót. Bejárónőnek látszik, de az is feltételezhető, hogy ténylegesen a házhoz tartozik.

– Még takarítunk – mondja.

– Táviratoztunk, hogy ma érkezünk...

– Tessék egy kicsit várni – mondja és visszamegy. Néhány pillanat múlva újra felbukkan, aztán egy folyosórészen és egy szobán át tágas, világos „nappaliba” vezet bennünket. Magunkra maradunk.

Nyugalom ül a bútorokon, úgy érzi az ember, hogy minden tárgy pontosan a helyén van, így a pillantás átsiklik a szoba felett és megállapodik az ablakokon. A méteres vastagságú falba vágott ablaknyílások mágnesként vonzzák az embert. Percekig bámulunk kifelé. A világoskék égbolt szemmagasságban lebeg, a könnyű tavaszi szél suhogva hullik a mélybe. Amikor a Balaton tükrét megérinti, kis fodrozódás indul, és beleveszik a messzeségbe. A víz közepe táján éppen a vízibusz találkozik egy harmincas forma cirkálóval. A magasból dőher vízibusz kicsinek látszik, a vitorlás pedig óriásnak. A rév táján sötétlő nádasokból sirályhangokat hoz az éledező szellő. A halk, szóródó neszek, alig érintik az ablakot, máris visszahullanak.

– Bocsánat... Befejezném a borotválkozást... Tízkor érkezik egy autóbusz, azt hittem azzal jöttek...

A kutya felfedez bennünket, s még mielőtt a visszavonuló gazda megakadályozhatná, vidám kiáltásokkal berobban a szobába. Nagyhajú, fajtiszta puli. Régi ismerősök vagyunk... Most már tényleg helyet kell foglalni, hogy Zsiga kutya fekete feje simogatható közelségbe kerüljön. Fontos dolgokat közöl kutya-nyelven, és mindkettőnket biztosít barátságáról.

Az ablakmélyedésben, úgy emlékszem, egy asztalka állt, székkal, s az asztalon volt valamilyen fehér folt, talán egy reneszánsz lámpa, vagy másvalami, mindenesetre jól beleillett a hangulatba, úgyis mondhatnám, hogy az a fehér valami tette teljessé, valódivá a képet. A kutya megjelenése után az alacsony, kétszemélyes, mindenféle emelvénytől, karfától mentes heverő szélére telepedtünk le. A heverővel pontosan szemben, a fal előtt egy ősrégi szicíliai faláda állt, népi faragás, népi színezés. Tőle balra a festőállvány, az állványon egy hosszú, lapos megkezdett festmény. Egyelőre csak foltok, különösebb tagoltság, vagy szerkezetesség nélkül. A festőállvány és a másik ablak között valószínűleg egy alacsonyabb szekrényféle lehetett, fedélzetén mappákkal, talán képkeretekkel. A két ablak között könyvespolc állt, melyet művészeti albumok uraltak, szögletesen, a múlt, az ősök figyelmeztető magabiztosságával. A szoba közepén egy hintaszék várakozott, és talán más székek is, de mindez, titokzatos módon elmosódik az emlékezetemben, pedig látogatásom, és korábbi látogatásom alkalmával is igyekeztem pontosan megjegyezni... És a növény... Az ablak belső párkányán egy vastaghúsú idegen növény lakott, talán a kaktuszfélék rokona, de elég különös levelekkel és törzsszel... Nem tudom...

– A pulik, úgy látszik, hamar öszülnek – szólalok végre meg.

– Igen, úgy látszik – mondja Thierry Árpád, aztán a pillantása az állványon álló megkezdett festményről hirtelen az ajtóra szegeződik.

A házigazda nagy kancsó borral és egy újabb kutyaival érkezik. Az újabb kutya is puli, méghozzá fajtiszta, fiatal, Echo névre hallgató kutyahölgy.

Bartha László festőművésszel évente egyszer, vagy egyszer sem találkozunk, így az áthidaló mozdulatok, szavak érthetőek lennének... Bartha László azonban úgy fogad bennünket, mintha naponta találkoznánk, és a beszélgetés is úgy indul, mintha előző este szakadt volna félbe. Bartha Lászlót, azt hiszem, tér és idő nem választja el az emberektől, egységes, oszthatatlan világban él.

Echo eltűnik a szicíliai láda alatt és morogva tanulmányoz bennünket a félhomályból.

– Ez a modern szellemidézés, mire a kávé elkészül, Veronika mindig megjelenik – mondja Bartha László és egy alkalmi asztalkára rakosgatja a poharakat, csészéket.

Amikor a kávé is behozza, nyílik az ajtó és megjelenik Veronika, a művész felesége. Örömmel nyugtázza, hogy a kávé éppen elkészült, és helyet foglal. Bartha Lászlóné a tihanyi múzeum vezetője volt évekig. Jelenleg a Bakonyi Intézőbizottság titkára. Látogatásunk alkalmával éppen elromlott valahol az autója, így visszatért Tihanyba. Amikor Veronika belépett, Bartha László titokzatos, tudó arccal nézett ránk, és bólintott:

– Mondtam...

– Echo...! Echo...! Ismerik már Echot? Somogyi József szobrászművésztől kaptuk... Ha látnák, amikor a Laci fest... Echo mögötte áll... Ha közelebb megy a vászonhoz. Echo követi, nézi a képet... Ha Laci hátrább lép. Echo a falig hátrál. Echo a művész árnyéka – mondja Veronika.

Bartha László pohárral a kézben áll a szoba közepén és fürkészként nézi a feleségét, majd Echot keresi a pillantása, de Echo egyelőre még a szicíliai láda alatt lapul.

– És hol van Bonifác?

Bonifácot kénytelen vagyok bemutatni. 1965-ben Bartháéknál nem a pulival, hanem egy óriási vörös macskával találkoztunk először, ami, vagy aki a heverőn aludt. A kutya valamivel később, Bartha Lászlóval együtt jelent meg a színen, és azonnal kezdetét vette egy különös jelenet. A kutya felugrott a heverőre, szájába vette a macska fejét, és így megragadva körbe húzkodta a heverőn. A macska hosszú ideig alvást színlelt. Miközben a kutya húzta, és csaknem lenyelte a fejét, úgy csinált, mintha rangján aluli lenne egy kutyát észrevenni. Aztán váratlanul pofonvágta a kutyát, kiszabadította a fejét és a kutyát a farkánál fogva végigcibálta a szobán. Kergetőzés keletkezett, vásznakon, képeken, festőművészen, vendégen át, felburogatva, amit csak lehetett. Bartha László halkan méltalankodott:

– Nézd, mit csinálnak megint... Örökké ez megy...

Bartha László házában mindenki egyenlő. Emberhez szabott polgárjoggal rendelkeznek az állatok és a növények is.

Bartha László leereszkedik a hintaszékbe, és halkan megszólalt:

– Olvastatok Kuo Mo-zso önkritikáját?

– Olvastuk...

Veronika közben segítséget kap autóügyben és magunkra maradunk.

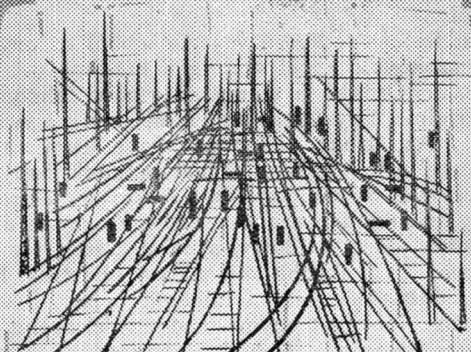
– Itt takaritanak – mondja Bartha László, aztán belekortyol a borába és halkan folytatja. – Ez lakás is, meg minden... Arra várok, hogy legyen egy műtermem... Igaz, a világ egyetlen remekműve sem maradt el helyhiány miatt... És nem hiszem, hogy előjogokat igényelhet a művész.

Ötvenhét éves, öszülő férfi. Csend lakik a szemében, csend lakik a mozdulataiban. Kis nyugtató, bölcs csendeket támaszt másokban is, amikor beszél, mozdul, fest. Ha közelébe kerül az ember, meg kell állni, körülnézni, átgondolni ezt is azt is... Aztán várakozó lesz az ember, alkalmas a befogadásra, fogékonyságra, színekre, emberi szavakra, fényértésre.

Munkácsy-díjas... Sikeres, országot gazdagító művész. Kiállítások végtelen sora. 1936-tól mutatja be a képeit. 1942-ben elnyeri a Szinnyei Társaság Nagydíját. 1947-től francia ösztöndíjat kap. 1947 végén kiállít Párizsban, 1948-ban Budapesten a

GALERIE DU PASSEUR

80 RUE DU BAC PARIS 7ème

DU 1 AU 15 OCTOBRE 1962
EXPOSITION

BARTHA

PEINTURES

GOUACHES

TOUS LES JOURS

DE 10 HEURES À 12 HEURES ET DE 14 HEURES À 18 HEURES 30

Fényes Adolf teremben. 1948–58-ig nem jut kiállítóteremhez, s fagyos, idegenkedő körülötte a légkör. 1958-ban nagysikerű kiállítást tart a Csók Galériában. 1960-ban újra Párizsban állít ki, majd ugyanezzel az anyaggal Toulonban is bemutatkozik. 1962-ben nagysikerű kiállítást tart a párizsi Galerie du Passeur-ben. Ugyanebben az évben kiállít Marseilleben is. 1965-ben itthon, a Csók Galériában mutatja be új termését. Ekkor írja róla Pogány Ö. Gábor: „A magyar festészet történetének utolsó tíz esztendejében Bartha László a legrangosabb helyek egyikére került. Nem mintha korábban hiányzott volna a legtehetségesebbek társaságából, hiszen kora fiatalságától számon tartotta őt a szakma, de a műbarátok szélesebb tábora is. 1955 óta mintha hirtelen magára talált volna, imponáló termékenységgel dolgozik, s művészete egyre félreérthetlenebb egyéni karaktert vesz fel...”

Kicsit megfakult, kék, üzemi munkáskabátban ül előttünk. Thieryre néz:

– Hogy van a lábad, rendbejöttél?

– Jól vagyok... Kapok még injekciókat, de jól vagyok... Néztük az új képeidet, amíg borotválkoztál...

– Most csak erdőt festek... Február végén ebből az anyagból lesz egy kiállításom Párizsban... Huszonnyolc képet szeretnék kiállítani... „Elmélkedés az erdőről” – ez lesz a címe... Örökké a témagazdagságot felmondani, olyan mint egy baleset. Nincs semmi értelme. Egy témát kell kimeríteni... A mű szólhat egyről, de az legyen kimerítve... Az átfogó világkép igénye, izgalma bennünk még megvan. A ti generációtok ezzel már leszámolt, ti már tudjátok, hogy csak részleteket lehet tisztázni... A dolgok persze összefüggnek... A kortárs észre sem veszi, de ötven év múlva kiderül, hogy sok minden azonos esztétika alapján áll – mondja.

Felhajtottunk egy pohár bort, s ahogy a falra nézek, az 1965-ös kiállítás jut eszembe, bár a képek már az új Bartha korszakban születtek. Bartha László nyugodtan beszélhet a téma szűkítéséről, hiszen mindent bejárt, felidézett, ábrázolt, újra-teremtett. Érdeemes néhány képcímet egymás mellett felsorolni a Csók Galéria anyagából: „Állomás Jeges Balaton”, „Kohó”, „Nádvágók”, „Karácsony”, „A tél kezdete”, „Kémia”, „Pásztorok”...

– Mindig lezárul egy kor, a lírai posztimpresszionizmuson, azt hiszem, túl vagyok... Az érvényes, ami van...

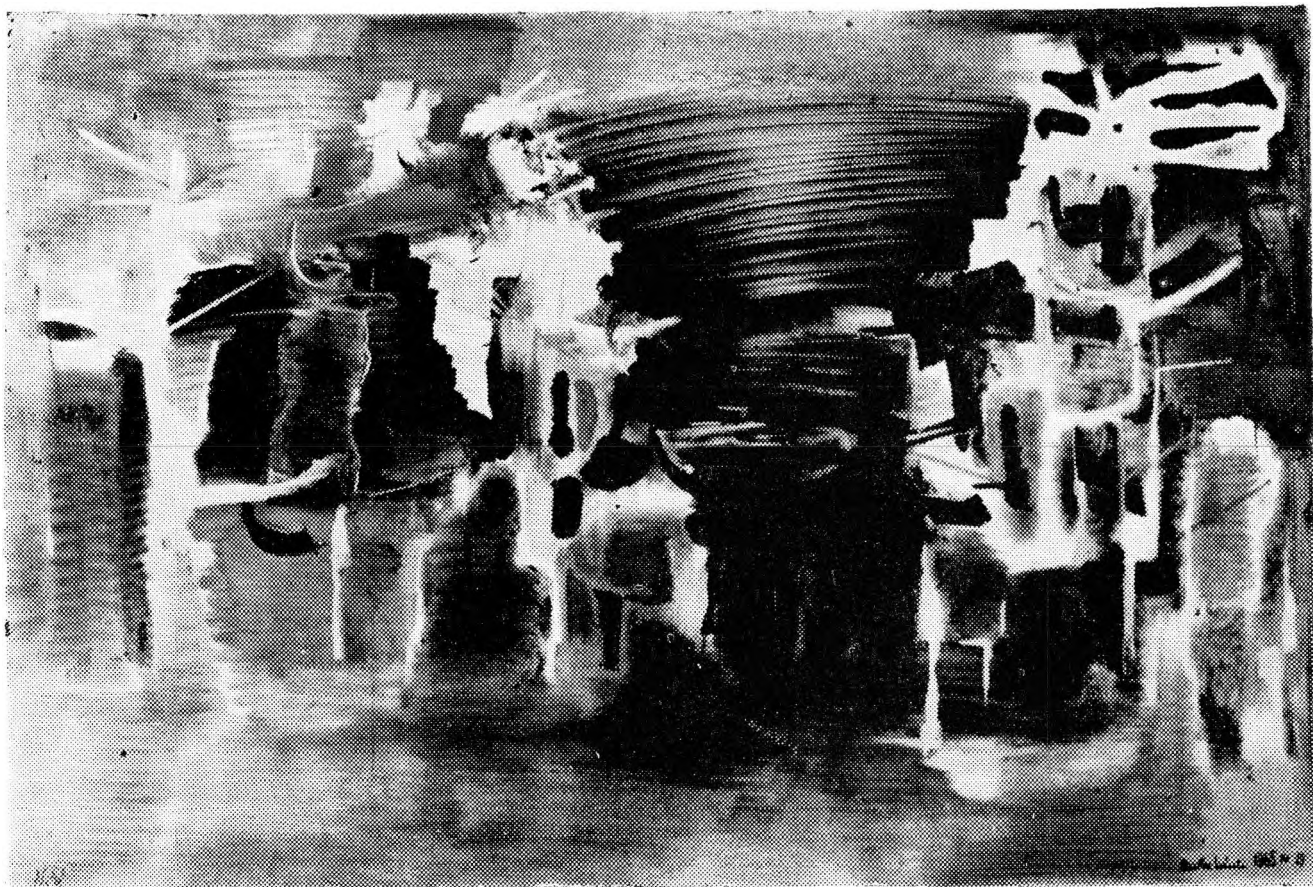
Képeket nézegetünk. Az „Elmélkedés az erdőről” sorozat festményein különös zsarátnokok izzanak fel, és vonzanak, elvezetnek a kezdetekig. Az ember alapvető világát sejtem a különös liánok mögött, titkok és félelmek izzanak fel és hamvadnak el a dinamikus kompozíciókban. Érzem, ahogy az ember megtesz egy-egy lépést az ismeretlenből az értő tudás felé, de vissza-visszanéz és elszorul a szíve. Bartha ecsetje a lényegre keresi, mindent elhagyogat, elfelejt, ami másodlagos, ami elvonhatná a figyelmet a döntő pillanatokról, az alapvető emberi érzésekről. Az ember vonalakba feszül, a motiváció színeiben él, és magyarázza az embert és világát.

– Különös, hogy a Balaton után az erdő jelent meg a vásznaidon... Ha elborul az ég, a szél itt sirályokat hoz, s a tér, a nagy tér határoz meg mindent...

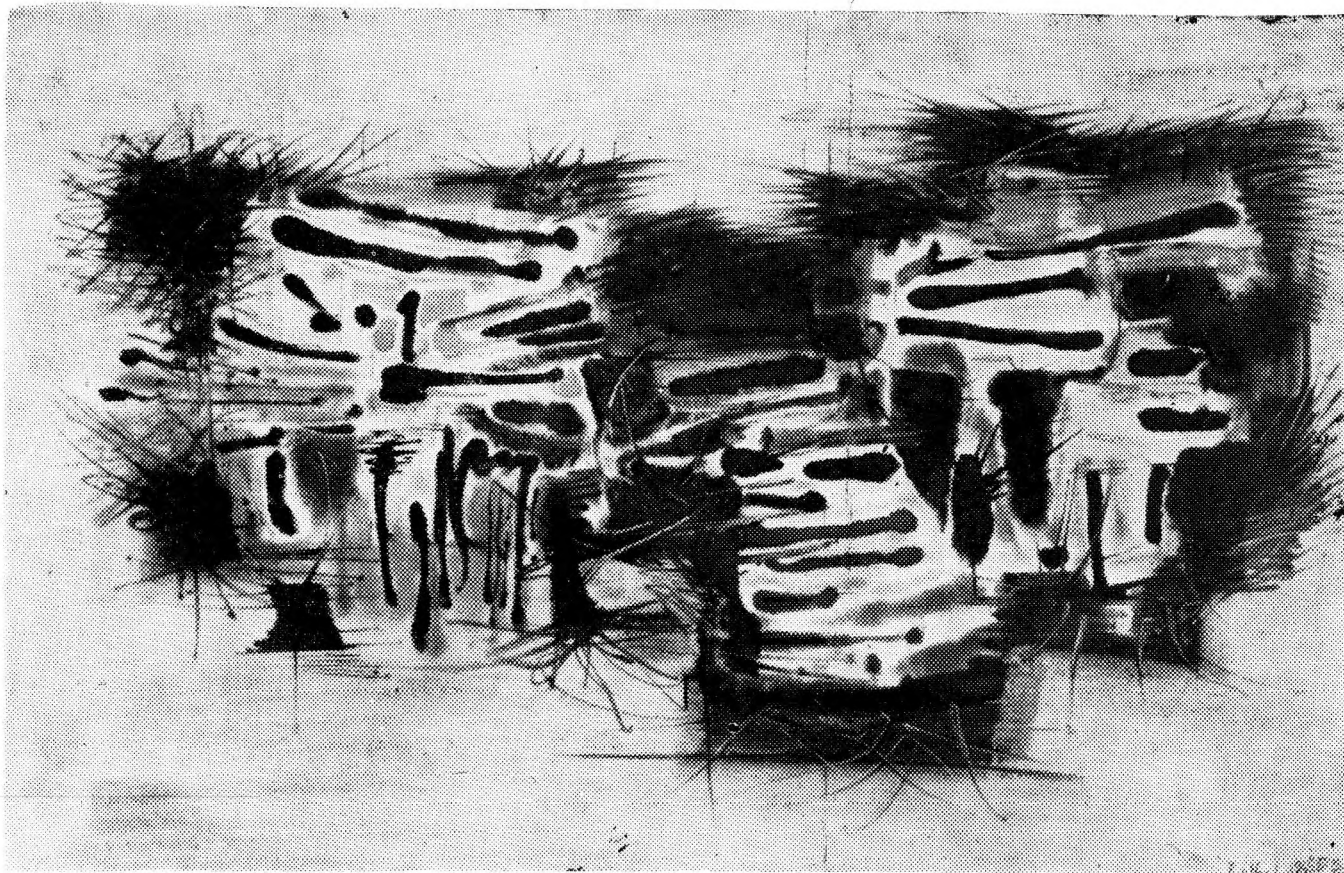
– Erdélyi vagyok, szinte erdőben születtem, Segesvár mellett. Gyermekekoromban azt hittem, hogy az erdők a házak tetejéből nőttek ki, mivel a hegyoldalokban mindig a házak felett látszottak a fák... Egyszer elvittek egy laposabb területre, ahol az erdők nem a házak felett voltak. Olyan rémület fogott el, hogy vissza kellett vinni a hegyek közé, ahol az erdők a házakból nőttek ki... Városban eltévedek, erdőben nem, megtalálom a forrásokat. Az erdő kivételes helyet foglal el az életemben... Most, hogy Veronika az erdőt járja, feltámadt az egész...

Tűnődik egy ideig, bort töltöget a poharakba, aztán újra elhelyezkedik a hintaszékben.

– Nem állnak össze az én generációmban az életművek... – mondja –, vannak nagy művek, de olyan szaggatott az egész... Talán azért, mert rettenetesen kell futni az élet után, ami mindennél gyorsabb... Szűkíteni kell a témát. Nem kell szorgalmi feladat, hogy mit tudnék még festeni. Egy elég. Amit én a látványban apercipiálok, úgyis alibi. Ezt legjobban akkor érzi az ember, ha egy teljesen idegen tájra jut. Sokáig nem lát semmit, aztán lassan beleérez ezt is, azt is...

BARTHA LÁSZLÓ: Az „Elmélkedés az erdőről” sorozatból

BARTHA LÁSZLÓ: Az „Elmélkedés az erdőről” sorozatból

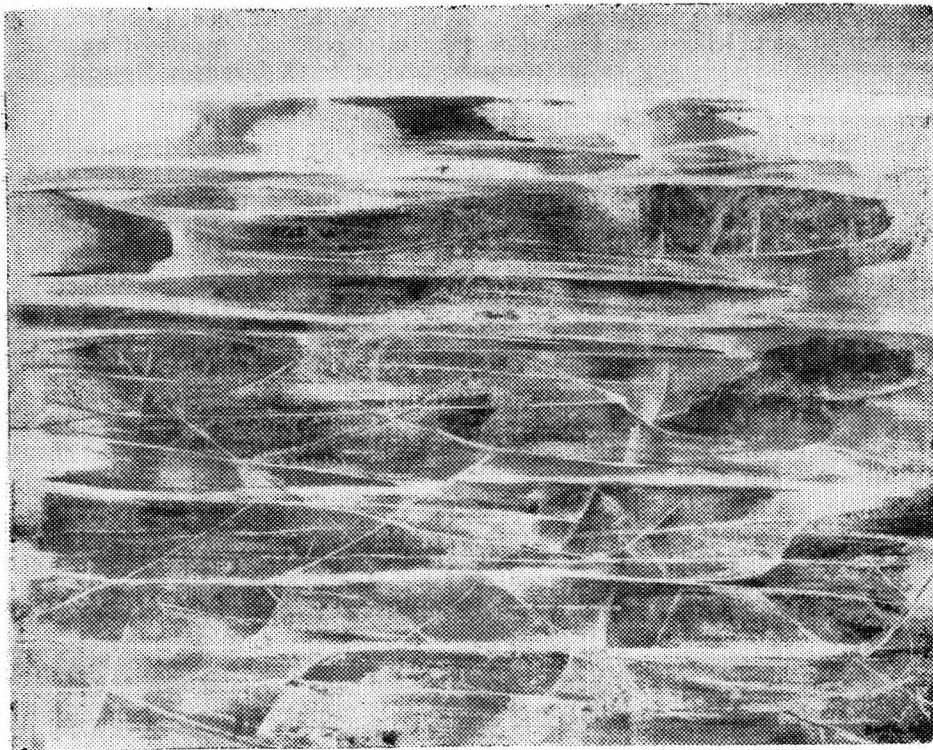
– A korszerű világban a művészek is igyekeznek megszervezni a munkájukat... Nem tudom, hogy a Bartha képek születésével kapcsolatban beszéltünk-e valamilyen módszerről. Elemezhető az alkotófolyamat?

– Tízennyolc éves koromban nem találtam meg azt a kifejezési formát, amiben hetven évesen majd alkothatok, festhetek... Folytonos kísérletezés, keresés... E nélkül nem lehet... Állandóan foglalkoztat a dolog, de beszédben és festészetben képtelen vagyok a rögtönzésre. Azt hittem, majd javul ez, de mindig rosszabb és rosszabb... Semmiféle biztonságérzésem nincs... Ha megállok a vászon előtt, úgy érzem, mintha életem első képét festeném. Semmiféle rutinnal nem rendelkezem. A legnagyobb csoda, hogy valami összeáll. Voltak igazi, sikeres műveim... Pontosan tudtam, hogy mit érnek. Utána. Egy művész, amíg az agyérelmeszesedés el nem éri, tudja, hogy az elkészült műve mit ér... Van egy elméletem: A magyar festők hatvan év után nem tesznek hozzá az életművükhöz. A végső kiteljesedés, az összefoglalás hiányzik. Ez óriási csapás, tragédia. A végső művek az igazi nagy művek, amikor nincs idő magyarázkodásra...

Valamennyien felállunk és járkálunk a szobában. Echo előmászik a szicíliai láda alól és a gazdája nyomába szegődik. Felhők utaznak az ablak előtt... A hajók alatt megtűremkedő víz a mélyben bágyadt nyári zöldre színeződik.

– Azt hiszem, elköltözzünk innen... Beljebb, a belső tó közelében szeretnénk egy műtermes házat építeni – mondja Bartha László.

Echo hangosan helyesel. Visszhang a festőművész árnyéka... Mennyi jelkép, mennyi találkozás...

BARTHA LÁSZLÓ: *Jeges Balaton*

A füredi ház

Útprogramunk már halaszthatatlan volt, amikor B. táviratot kapott külföldről, egyik íróbarátjától: ekkor meg ekkor érkezem Pécsre, szeretnék veled találkozni. B. rövid töprengés után visszatáviratozott: Balatonfüredre megyünk, az utazást fontos okok miatt már nem halaszthatjuk el, de gyere le kedden délután Balatonfüredre, Lipták Gábornál leszünk. Tudom, hogy egy kis aggodalommal adta fel ezt a táviratot, hisz egy külföldinek, ha tud is magyarul, nem könnyű megtalálnia valakit egy hat-ezer lakosú európai fürdőhelyen, csak úgy: Lipták Gábor, pláne, ha meg se fordult még Balatonfüreden, mint ezt a lelkünk mélyén gyanítottuk. A találkozást kedden délután lebonyolítottuk, szinte menetrendszerűen. Ott ültünk az ódivatú verandán még este is, a nevezetes zöld kis kancsók mellett; félmilliós villákról, ismerősökről, vizekről, fákról, negyven négyzetméteres vitorlásokról, újságpapírral takaródzó párizsi clochard-okról beszéltünk, időnként elvegyülve saját gondolataink között. Talvaly, este toppantunk be, véletlenül akkor is B.-vel, egy hosszú és nem minden izgalomtól mentes utazás végén, az Őrségből autóztunk. A zsúfolt s mégis hanyag eleganciájú dolgozósobában külföldi vendégek borozgattak; egy idős osztrák festőnő, borzas ősz feje elveszett a homályban, korunk nagy festőegyéniségének, Kokoschkanak a tanítványa volt, lelkesülten beszélt a nagy mesterről, aki majdnem egyidős az expresszionizmussal, és egy zavart mozgású francia festő, bizonyos Desseau, keveset beszélt, inkább ivott, tíz éve még a normandiai vizeken halászott, az osztrák hölgy fedezte fel, hogy kitűnő tehetsége van a piktúrához, mostanában oly divatos neoprimitív képeket festett s milyen jól, előző hónapban egy bécsi tárlaton harminc képéből több mint huszat megvettek. Magam egy sarokba húzódva tiszteletlenül a rádió sportközvetítését hallgattam, s akkor este sok év után először gondoltam arra, hogy mindig valami izgatott szellemi mozgásban van ez a ház, bármikor toppan be ide az ember, mindig megcsapja ennek az izgatottságnak a különös áramköre, egy kikötő tud ilyen lenni, egy nagyvilági kikötő, állandó kékes fényeivel, magába fogadva a különböző áramlatokkal érkező hajókat, nagy hajókat, magányos kóborhajókat s a parti hajók tarka konvoját is. Megállítási joga van, írta róla egyszer Passuth László, s igaz: olyan mint egy fantasztikus pihenőállomás. Tulajdonképpen biztos voltam abban, hogy össze fogunk találkozni azzal a bizonyos külföldi íróval, ha csak egy kicsit is találkozni akar velünk.

A ház, melynek sohase tudtam pontosan a címét, most se tudom, csak azt, hogy barátságosan, mindig nyitott kapukkal áll ott a 71-es számú út kanyarulatában, régiesen, mint egy század eleji kúria, színeiben ilyenkor már a természet dominál, a futózőldék s a fák, a levelek zöldje s az ég kékjének tisztasága. Ha a házhoz vezető kis úton megroppan a vendég lába alatt a kavics, a fehér komondor felfigyel a verandán, mordul is egyet vagy kettőt, azután kitérül az ajtó. Az embert az első pillanatban meglegyinti a tárgyak különös, kissé zsúfolt hangulata. A tárgyak. Biedermeier garnitúra és magyar parasztharisnyákból készült párnák, 17. századi orosz madonna s nyolcszáz éves kínai imaharang, óriási asztal, melynek berakásában az 1563-as évszám szerepel s ezüst kancsók, szelencék, metszetek a Balatonról s a fehér kemence, sárközi terítők és csont- s fafaragások, modern hangvétellű festmények s szentgáli kancsók, Mária Terézia korából származó barokk szekreter, benne régi herendi, meissenai porcelánok, a falon pásztorbot gyűjtemény, a dolgozósobában pedig sokezer könyv és művekben képviselve a század magyar képzőművészetének legjobbjai. Összesen körülbelül nyolcszáz tárgy, de nem hiszem, hogy bárki számontartja ezt. Hat, hét évszázad keveredik egyetlen szobában, nyolcszáz tárgy így együtt köny-

nyen stílushalmaznak tűnhet. Lipták Gábor azt mondja: nincsenek stílusok és kor-
szakok, csak jó és rossz dolgok vannak. Minden tárgyhoz fűződik itt valami szemé-
lyes, ebben van a varázslat, ő és felesége mindent gyűjtenek, ami a balatoni étellel,
otthonaival, kultúrájával kapcsolatban áll. Mióta? Azt mondják: házasságuk első per-
cétől. Szenvedélyük a néprajz. Tíz éve, lehet, hogy ennél is régebben megnézte Lip-
tákék gyűjteményét egy albán miniszter s rezignáltan azt mondta: hát persze, a gyűj-
téshez pénzre van szükség. Sehogyan sem értette s nem is hitte, hogy nem került ez
egy forintba sem. Pedig hát, ez benne a legfontosabb.

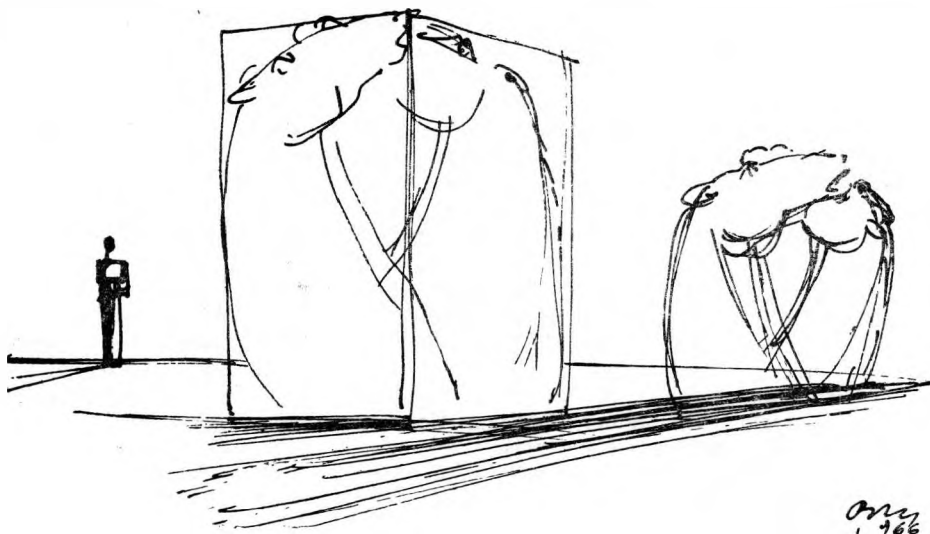
Három éven át éltem itt ezen a tájon, a víz közelében. Liraian szép szürke tükrét,
hullámaait naponta láttam, s a partot, melyet itt Fürednél s Tihanynál oly titokzatosan
szép nád szegélyez, éreztem, magam is éreztem azt a furcsa, belső izgalmat, amit
ennek a felejthetetlen víznek a közelsége okoz az ember lelkében. S ha a folyók moz-
gása a legközelebbi is hozzám, megszerettem a Balatont, mélyen s tisztelettel, mint
ottani barátaimat, s mint mindent az életben, amit alkalmasnak éreztem, hogy a szí-
vembe zárjam. Nyolc vagy kilenc éve ismerem Lipták Gábort, aki meggondolt szép-
ségű tájleírásaival, nagy ambícióval gyűjtött s megírt regéivel, mondáival, igényes
útleírásaival s cikkeivel a magyar irodalom „balatoni” fejezetéhez tartozik. Mint két
legutóbbi könyvéből, a Regélő Dunántúlból s a Délibábból kiderül: belevetette magát
a magyar regévilágba, annak megjelenítésén fáradozik. Szívós, „hétköznapi” munká-
ban alakulnak ki ezek a történetek, gyakran egyetlen történethez is vagy húsz köny-
vet el kell olvasni. Egyik alkalommal longobárd ékszerekről írt, egy egész napon át
bújta a könyveket, hogy szakszerűen le tudja írni, milyen is volt az a longobárd ék-
szer, amit a követ a kezében tartott. Úgy gondolom, hogy az eddigi legigényesebb
munkáim ezek, mondja, s hozzá kellene mondani, hogy áldozatos munka: a még fel-
használható regeanyagból és a saját fantáziájából építi fel a történeteket, a műemlék
környezetében. Mondom, valóban áldozatos munka ez, hisz egyetlen történetből is
épkézláb regényt lehetne írni. Gyakran s meggondolatlanul alkalmazott földrajzi be-
sorolásunk szerint „balatoni” író, de talán meg sem haragszik e bosorolás miatt.
Jókai Mór huszonöt nyáron át élt itt Balatonfüreden, Pálóczy Horváth Ádám a vidék
népdalkincsének nagy részét jegyezte fel, Csokonai írta tán mindmáig a legszebb
balatoni verset, járt itt, élt itt Batsányi János, Vörösmarty Mihály, Eötvös Károly,
Kisfaludy Sándor, Garay János, Gárdonyi Géza. Az ember éppen csak átfutja az év-
tizedeket s csak bukkannak föl a nevek gyors egymásutánban tovább; Kosztolányi
Dezso, Babits Mihály, Szabó Lőrinc, s az élők: Illyés Gyula, Németh László, Kassák
Lajos, Takáts Gyula, Jankovich Ferenc, Juhász Ferenc, Somlyó György, Nagy László.
Úgy tűnik: sohasem lehet teljes a névsor.

Nyolc vagy kilenc éve ismerem a házat, gyakran megfordultam itt. Nem szerepel
ugyan az utikalauzokban, de minden író, festő, zenész, színészek és tudósok, el nem
kerülhetik, ha erre járnak a tó északi partján. A ház nem szerepel az irodalmi lexi-
konban sem, de alig van hazai író, művész, s külföldi is, aki ha megfordult erre,
be ne írt volna néhány kedves sort a ház gazdag emlékkönyvébe. Néhány író és
képzőművészt pedig mély barátság fűzi a házhoz s lakójához.

Könyvek, könyvek, idegen nyelvű kiadások, külföldi vendégek dedikációival.
Kéziratok, közöttük a Két Bólyai nyers fogalmazása. S az emlékkönyvek. Helyük –
megint csak Passuth Lászlóra hivatkozom – az Irodalmi Múzeumban lesz. Tradíció,
hogy aki vendége a háznak, beír a könyvbe, s ez minden látogatás alkalmával köte-
lező. Járt itt a bejegyzések tanúsága szerint Tristan Tzara, Tudor Arghezi, Szimonov,
Szokolov, Rousselot, G. Steiner, William Cooper, Salvatore Quasimodo, nemrég
Ahmadulina, Rozsgyesztvenszkij s mások sokan, s ki tudja hányszor Illyés Gyula,
Németh László, Déry Tibor és tán mindenki, üdvözetek, aktuális verssorok tűnnek
fel, majd rajzokkal illusztrált sorok Bernáth Auréltól, Ferenczy Bénitől, Pátzay Páltól,
Borsos Miklóstól. S a régiek, a holtak: Egry József s a ház nagy barátja: Szabó Lő-
rinc, aki a második szívtrombózis után egy nagypéntekre virradóra egész éjszaka
verseket diktált Lipták Gábornak s két év múlva írta be döbbenetes sorait a könyvbe:
Elnémulok! S még döbbenetesebb a „magyarázat”: Pótlás: mivel Gabus „valami biz-

tatót" kért, hát remélem holnap a világkirály leszáll hozzá űrhajóján a hetedik égből és mellére tüzi a halhatatlanság hétgyémántos nemtudommicsodáját!!!... Másnap innen ment Tihanyba Illyés Gyulához, s onnan két nappal később szállították a kórházba, egy hónap múlva meghalt. Másik könyvben – azt hiszem, a nyolcadik kezd betelni éppen – derűsebb emlékekbe lapoz az ember. A PEN Club, persze, egyszer csak begördült az udvarra két autóbusz, több mint negyven világíróval, a PEN Club vendégeiként látogattak ide, élükön Szimonovval. S Salvatore Quasimodo, a Nobel-díjas olasz költő (a másik Nobel-díjashoz, Tagorehoz hasonlóan) egy fácskát ültetett a balatonfüredi sétányon, az emlékverset Lipták Gábor vendégkönyvébe írta be, szabad fordításban körülbelül így hangzik: „Örömteli szívvel ültetem el most e facsemetét a Balaton hullámaintól mosta part peremén, amelynek lombjai túléljek majd az én átszaladó földi életemet. Ám gyökerei mélyen fúródnak be az oly büszke és örök magyar földbe, mely annyi gyötrelmet szenvedett el hosszú históriája során. De minden gally köszöntse azokat a kedves vándorokat, akik itt járva a poézist szomjúhozzák, azt a költészetet, mely gyöngédségével és az igazság forró szeretetével árasztja el valamennyi nemzet fiát.”

A Balaton, de különösen Balatonfüred s Tihany így nyáron, sőt már nyár előtt is, ha kicsit jó az idő, nemcsak a fürdővendégek s külföldi turisták otthona, de meg lehet találni itt jóformán mindenkit; írókat, főtítkárokat a különböző szervezetekből, éppen szabadnapos színészeket, külföldi turnéről hazaérkezett zeneművészeket, gazdag fantáziájú festőket, s ha az ember találkozni akar valakivel, sokkal könnyebb ez itt –, mint esetleg a fővárosban. Annál is inkább, mert nincs is talán közöttük, ki be ne térne ide, ha több időre nem is, de tisztelegni a házba, mely irodalmi emlékeit s lakóját nézve úgy tűnik: Balatonnak számít, csaknem annyira, mint maga a víz.

BORSOS MIKLÓS rajza

TÜSKÉS TIBOR: *Táj és költészet*

DÉVÉNYI IVÁN: *Költészet és képzőművészet*

RÓNAY LÁSZLÓ: *A teljesség ígéréteiben*

TODERO FRIGYES: *A társadalmi önismeret
szolgálatában*

TÜSKÉS TIBOR

Táj és költészet

*Párbeszéd**

- Mit válogatsz?
- Antológiához verseket.

Papírlapok borítják a szobát; fűvön száradó ruhák. Gépelt ívek fehérlenek az asztalon, az ágyon, székeken, még a szőnyegre is jut. Hol az egyik, hol a másik halomhoz nyúlok, ujjam játszik a lapokkal, aztán taláломra kihúzok egyet. Végigfutok a sorokon, aztán fáradtan visszajtem.

Barátom újból megszólal:

– Sajnálak... Nincs hálátlanabb vállalkozás, mint antológiát szerkeszteni. Ha eddig nem voltak ellenségeid, most szerezhetsz, mert az is megharagszik, aki benne lesz, s az is, aki kimarad. Akit beveszel, a terjedelmet keveselli, a szomszédok miatt finnyáskodik, a kívülrekedtekről meg ne is beszéljünk.

– De a könyv az olvasónak készül! – próbálok védekezni.

– Az olvasó! Azt hiszed, szereti az árukapcsolást? Ha megvesz egy kötetet, tudja, kinek a verseivel fog találkozni. De egy antológiában! Ötlaponként újabb költőbe botlik. Kásahegyet rág át, s itt-ott talál egy finomabb falatot.

– Ne tagadd, vannak leleményes és hasznos antológiák – ellenkezem. – Magad is bizonyára ismersz ilyeneket. Ahol a szükségszerűség rendelte egymás mellé a szerzőket. Valami külső tárgyi ok. Vagy a szerkesztő ötlete. Ebben a könyvben például a Dunántúlon ma élő költők adtak egymásnak találkozt, azok a lírikusok...

Barátom nem hagyta befejezni a mondatot. Gúnyosan fölnevetett:

– Ez valóban irodalmi gondolkodásra vall! Antológia, ahol a szerzők a lakásbejelentő megfelelő rovata alapján gyűltek egybe. Mondd, aki a Rózsadombon lakik, szerepelhet? Mert az már Dunántúl! Vagy csak Érdnél kezdődik a határ?

*A Jelenkor–Magvető kiadásában megjelenő, *Dunántúl* című antológia előszava.

– Ezt ne keverd ide. Látom, szeretsz kötekedni, de ez más kérdés. Ez az antológia igenis tudatosan vállalja, hogy Dunántúlon, a vidéken élő költőket mutatja be.

– Mit szólnál az olyan sorozáshoz, ahol mondjuk csak a szőke és kékszemű legények kapnának behívót? S mekkora leleménnyel árulkodna az olyan antológia, amely ha nem a lakásbejelentő, akkor például a testsúly vagy a kedvenc ételek szerint csoportosítaná az írókat? Lelki szememmel már látom a következő könyv-címet: E pillekönnyű verseket nehézsúlyú költők írták. S az ilyen ajánlást: Szereti ön az ömlesztett sajtot? E könyv szerzői minden este ömlesztett sajtot fogyasztanak. Nem gondolod, ahogy a sorozóbizottság előtt csak két ember van, alkalmas és alkalmatlan, vers is csak kétféle van: jó vers vagy rossz vers?

– Csodálatos képzelőerőd van, de hasonlatod csak féligazságot takar. Tudniillik a hadseregnél fegyvernemek is vannak. Tekintsd valami ilyesminek ezt az antológiát is. Tudod, a közönséget meg kell hódítani a vers számára. S ez a kötet...

– Belemegyek a játékba, elfogadom a lehetőséget: versek a mai Dunántúlon élő költőktől. De nem érzed, milyen gyanús csengése van a szónak: dunántúli költészet? Mennyi benne a szemrehányás? Ha a kritikus egy kötetben talál egy virágzó mandulafát, egy préházat és egy gálicos kutat, kész a képlet: dunántúli líra, pannon derű, bukolikus költészet, idilli szemlélet, közéletiség hiánya.

– Magam is folytathatnám a példákat, s idézhetném a recenzenst, aki a pannon líra előtt csak ezt a jelzőt tűrte meg: halk. S azt a másikat, akinek a pannon szó már egyet jelentett a provincializmussal. Két dologról van szó. Egyrészt, nem értem, hogy miért épp azok használják oly szívesen ezeket a jelzőket, akik egyébként mindent, amit *genius locinak* szokás nevezni, egyszerűen a szellemtörténet kosarába söpörnek. Másrészt, hogyan mehetett át a szó olyan jelentésváltozáson, hogy amit kezdetben pusztá jellemzésnek szántak, abból ma értékmérő lett. Mégpedig pejoratív értelemben. Úgy akarták talán előbb idézett barátaink elkerülni a pannonizmust, hogy maguk kreáltak egy negatív, elítélő tartalmú pannonizmust?

– Ne légy indulatos, mert akkor elfogultnak látszol. Majd is tudod, hogy a szavaknak életük van, jelentésük változik. Az *együgyű ének* hajdan dicséretnek számított; a népdalok egyszerűségét jelentette. Ma melyik költő örülne, akinek hangját a népdalokéhoz hasonlítva együgyűnek neveznék? Ne a szavakra haragudjunk, hanem nézzük meg a tartalmukat.

– Nézzük meg, én is azt akarom. Ne nyugodjunk bele a sablonokba.

– Ami meg a pannonizmust illeti, nem tagadhatod, hogy valóban a szellemtörténet kapta fel, a néplélek-kutatás, a mítoszokba beleszerelmesedett tudomány. Ilyesmit olvashattunk akkoriban: a jó bortermő vidék – jó költőtermő vidék.

– Tudod, hogy amikor nálunk a szellemtörténetnek még híre-pora sem volt, Cholnoky Viktor egyik írásának már azt adta címül: Pannonizmus?

– Persze Cholnoky is dunántúli volt – vetette közbe barátom.

– Cholnoky dunántúli. De Vahot Imre nem, aki pedig már 1844-ben tanulmányt írt *A tiszai és dunai költők hazánkban s Kazinczy Ferenc műiskolája* címmel. S a dolgozatban az irodalom táji színeződéséről beszélt. Nem gondolod, hogy Vahot Diltthey magyar előfutára? Ha a szellemtörténet hibásan túlhangsúlyozta némely táji motívum szerepét, nem jelentheti azt, hogy kellő helyére rakva, a jelenségek értelmezésénél ne beszéljünk róla. A nemzet közismert marxista meghatározásában is ott szerepel a történetiség és a földrajzi sajátosság. Valamely nemzet irodalmából, sőt egyetlen költő műveiből kiiktatható vonás lenne?

– Túl általános, amit mondasz. Igaz, vannak táji sajátosságok, de ezek jelenléte szerintem nem szolgálja az irodalom javát. Ami meg a történeti hagyományokat illeti, a dunántúliaknak jobb arról nem beszélni: a Dózsa Györgyöket, a Rózsa Sándorokat mindenkor az Alföld adta.

– Most pedig nekem kell azt mondanom, hogy előítéletekben gondolkodsz. Vegyük sorra a dolgokat...

– Nagyon helyes.

– A Dunántúl és az Alföld között, azt hiszem, nemcsak egyszerűen táji különbségekről van szó, hanem arról, hogy Dunántúl földrajzi adottsága meghatározóbb

jellegű. Meghatározóbb, az itteni irodalom számára is. Hagyjuk a domborzati formákat, a csapadékmennyiséget, a széljárást, a növénytakarót, a népsűrűséget. Csak két táji sajátosságát nézzük, a Dunát és a Balatont. Gondolsz arra, hogy a honfoglalás óta 1848-ig, amíg Széchenyi meg nem építette a Lánchidat, Magyarország valójában két földrész volt? Legalábbis az esztendő egy részében, jégzajlás idején. De máskor is! Micsoda életveszélyes akadályt jelentett ez a folyó a közlekedésben, a postajárásban, a kereskedelemben, mindenféle emberi érintkezésben a két országrész közt.

– A Duna mégsem a La Manche!

– Az nem. De már a rómaiak korában egy birodalom határa, s később is az emberi érintkezés szigorú akadály. Ki merészkedett télen a szilánkokra hasadó jégre, s nyáron az örvénylő hullámok hátára? Már a lovasposta korában, az 1800-as évek elején is hetekbe-hónapokba telt, amíg a levél eljutott a Dunántúlról Széphalomra, Kazinczyhoz. A folyó, mint a zsák bekötött szája, csak a belső mozgást engedte...

– A másik dunántúli csoda?

– A Balaton. Amikor a hidak végre imitt-amott összepántolták a két országrészt, fölfedezte az ország a Balatont. A századfordulón még azt tervezték a jámbor zalai földmérők, hogy kiszáritják és termőfölddé teszik a medrét. Ma pedig egyetlen nyáron hárommillió vendég fordul meg a partján. Ha ma a „szeretett tájkék” kedvéért, ahogy Berzsenyi mondta, idezarándokol az ország és a nagyvilág távoli zugából is az ember, gondolod, hogy a környezetében állandóan ott előre hatástalan marad? A Balatonnak nem lehet hátatfordítani. Nézni kell. Tudnál mondani még egy természeti szépséget e hazában, amelyről annyi vers született, mint a Balatonról?

– Valamelyest ismerem költészetünket, s az antológiákat is – megint az antológiák! – amelyek egybemarkolták e verseket. De épp ebben van a dolog bibéje. Dunántúlon könnyű költőnek lenni, de csak tájkköltőnek. Sok itt a tájvers! Mondhatnám: kizárólagos dunántúli költőtípus a tájkköltő.

– Tájvers, költőtípus... Alighanem megint túlságosan leegyszerűsítetd a kérdést. Inkább ahány tájvers, annyiféle. Legalább is inkább különböztetni kellene, mint összemosni a határokat. Imént mondtad, járatos vagy az irodalomban. Neked magyarázzam akkor, hogy a természet és a táj a líra lapjain mennyi különféle jelentésben, értelmezésben szerepel, tér vissza, újul meg? A természetábrázolás akár ellentétes tartalmak kifejezője lehet. Csak a közelmúlt néhány példájára gondolj! A feudális társadalomból kiutált Csokonai a „zordon erdők, durva bércek, szirtok” társaságában – mint Rousseau Ermenonvilleben – azt a magányt találja meg, ahol „ember és polgár” lehet. Bizonyára elfogultnak ítélnél, ha ehhez még hozzátenném, hogy a verset Dunántúlon, a Balaton partján írta. Vegyünk más példát: Ady versei tele vannak táji motívumokkal. De ki merne a Havasok és Riviéra-ban pusztai természeti képet látni, s – még triviálisabb példa – A magyar Ugaron-ban a fejtrágyázásra való buzdítást keresni. Mert a költő elvadult tájon gázol, s az „ős, buja földön dudva, muhar”. De akár Juhász Gyula impresszionista tiszai képei, Babits kéklő dombhajlatokat idéző sorai pusztai tájversek lennének? Megette a fene azt a verset, ami táj és ember kapcsolata, azaz költészet helyett csak tájképet fest. A táj csak az a pillér lehet, ahonnan egy emberi és lírai világot boltoz maga fölé a költő. E világ minőségét volna érdemes nézni, s nem a tájkköltészet bélyegzőjét használni válogatás nélkül. Ne feledd: Ha a kép nem több önmagánál, nem érdemes nézni...

– Babits és Juhász Gyula nevét említetted. Az egyik dunántúli, a másik alföldi. Mégis, azt hiszem, több az, ami összefűzi őket, mint ami elválasztja. A kor. A különbségek pedig éppen nem táji okokkal magyarázhatók. Hanem a társadalmi helyzet, az esztétikai nézetek sajátosságaival. Nincs dunántúli meg alföldi költészet!

– Ezzel könnyű egyetérteni. Valóban, ne túlozzuk el a táj formáló szerepét. De a kelleténél kevesebbire se becsüljük. Senki sem tagadhatja meg, hol született. Akár a szerelemben, a bölcsőhelyhez sem lehet büntetlenül hűtlen az ember... Csupán annyit tettem ehhez hozzá, hogy a dunántúli táj meghatározóbb erejű; és hogy az innét sarjadt irodalmat a táj sokkal jobban átszövi, önmagában nem lehet baj. Játékra csábít a képzelet. Mit szólnál egy ilyen címhez: A Balaton és a második világháború.

De a tanulmány nem a hadi eseményeket vizsgálná, hanem azok hatását az irodalomra. Emlékszel, hónapokig ez a hatalmas víztükör volt a tájékozódási pontja a repülőknél. A Balaton fölött gyülekeztek ezerszám a Liberátorok. „Ki gépen száll fölé, annak térkép e táj.” Am a megbillenő gépszárnyak, a légelhárító lövedékek vattacsomói, a légsavarok morgása jeltelen maradhatott azoknak az emlékezetében, akik gyerekszemmel, hátrafesztett nyakkal naphosszat az eget kémlelték?

– Ez a különös ötlet, úgy látom, már más gondot érint. Talán az iránytűként használt Balatonban találsz magyarázatot arra is, hogy miért nem volt a Dunántúlon a második világháború idején magyar ellenállás? A tóhoz igazodó repülőgépek látványa belefojtotta a szót az emberekbe... Nem inkább arról van szó, hogy itt tradíció a komformizmus, itt történelmi örökség a megalkuvás? A nép, az ország szíve mindig keleten dobogott. A nemzeti múlt haladó hagyományait mindig az Alföld adta.

– Most meg én mondom, hogy túl nagy szerepet tulajdonítasz a múltnak. Haladó hagyomány? Nem érzed, olyan ez, mint a regresszív avantgard? Fából vaskarika. Még talán nem is egészen úgy fest a dolog, hogy „labanc” Dunántúl, „kuruc” Alföld. Túlságosan egyszerű lenne így. Akárcsak ha valaki azt mondaná: művelt Dunántúl, barbár Alföld.

– Hallottam is már ilyesmit: Ha Tolnából vagy Baranyából valaki átjön a Dunán, vigyázzon jól nézzen körül, hol harap a kutya? De ezt nem szégyellik az alföldiek. Miért válhatott a Tisza-vidék a szabadság jelképévé? Mert itt mindig elevebben élt a rebellis gondolat. Nomád pásztorok, szabad hajdúk, kuruc szegénylegények, császári szolgálatból szökött katonák, betyárok fészke volt e táj. S a Dunántúl? Keresztvíz alá hajtott alázatos fejek, alkalmazkodás a hatalomhoz, konzervativizmus, barátság Béccsel, nemesi udvarházak... Itt Rákóczi, ott Pázmány, itt Kossuth, ott Deák...

– Harapós kedvedben vagy. Nem inkább: ott Rákóczi, itt Zrínyi, ott Kossuth, itt Széchenyi? Ne azt keressük, ami elválaszt, hanem ami összeköt. Ne azt, ami szembefordít, hanem ami kiegészít. Ne az ellentéteket, hanem a különbözőségeket. A sajátosságokat. A szintézist. Ami nem az egyéni vonások összemosásából épül, hanem a részletek egységéből.

– Igen, a sajátosságokat.

– Vallasd meg a történelmet! Ezt a földet már a honfoglalás előtt városokat összekötő kőutak hálózta be. Itt gözzel lakásokat fűtöttek, agyagsóban vizet vezettek. Rómához mérve persze provincia volt, de a szarmata földkunyhókhoz mérve művelt világ. A Duna egy birodalom, egy földrész, Európa határa... Az úton, amelyen ma jársz, római légiók szekere haladt. A pécsi székesegyház falaihoz az első köveket a IV. században rakták le. A traktor császárok képével díszített pénzt vet ki a földből. S aki a pénzt a földbe rejtette, e helyen már valaha szőlőt metszett, gyümölcsfát karózott, kertet gondozott. A „műveltarcú táj”, ahogy a költő mondja, ezt jelenti hát. Folytassam a sort? A honfoglaló magyarság zöme, köztük a fejedelmi törzs a Dunántúlon telepedett le. Az egész középkorban e táj adta a királyok székhelyét: Buda, Fehérvár, Esztergom, Visegrád... Iskolák, kolostorok működtek. Itt nyílt meg az első magyar egyetem. Az európai szintű magyar humanizmus itt virágzott. A török után itt indult meg leghamarabb az újjáépítés. S a barokk nemcsak kastélyt, sisakos tornyú templomot, présházat emelt, hanem a kastélyban könyvtárszobát, a templom falára freskót, a szőlőkben és a falvakban izlést és arányt hordozó épületeket.

– És Toldi honnan indult el igazságot tenni? Tiborc hol sírta el a pórnép panaszát? Ludas Matyi hol fizetett háromszor a sérelemért? Rózsa Sándor ostroma hol csípett az urak bőrén? Erre a híres európai műveltségre nem lennék hát olyan büszke. Épp ez a sok templomi kincs, múzeumi kegyelet, könyvek lapjára rótt tudomány teszi az itt élő embereket konzervatívvá. Mint egy öreg múzeumőr, úgy beszél itt mindenki: Ahol én most állok, a római légionárius nézett dél felé... E kupából Vitéz János ivott... E fát valamelyik Eszterházy herceg ültette... Kő, bot, ostrom, tűz kell, zászló és vezényszó! Nem lokálpatrióta önérzettel feszülő mell, nemesi mentéről patogó gombok, kegyeletes ellágyulás...

– Ezt teszik a torz képzetek, a jelenségek leegyszerűsítése, a szimplifikálás.

Udvarház, nemesi Dunántúl, konzervativizmus. Az alföldi Petőfi, nem mulaszthatom el közbeszúrni: aki a Dunántúlon töltötte legszebb napjait, sokkal differenciáltabban gondolkodott. A Pató Pálok mellett meglátta a reformkori nemesség másik, jobbik részét is. A liberális eszmékkel rokonszenvezőket, a haladás, a jobbágyszabadság híveit, a francia forradalom szavára fűlőket. S ezeknek nagy részét épp Dunántúl adta. Azok a bibliotékák, ahol az Enciklopédia lapjait forgatták az ujjak. A kastélyok, hová gazdasági szakembereket hívtak nyugatról. A megyeházák tanácstermei, ahol a nemesség legjobbjai a polgári átalakulásért emeltek szót.

– Egyetlen nevet, de ne Deákét!

– Igen, azt jobban ismerik. Nem rá gondoltam. Hanem Csányi Lászlóra, a forradalom egyik legkövetkezetesebb harcosára, a köztársasági eszme hívére, később a felélő kormány vértanú miniszterére. De ő nem illik a képletbe, ugye?

– Ha így van, akkor ebben épp azok az írók ludasak, akiket Dunántúl kifejezőiként szoktak emlegetni. A tudatba rögződött képet ők alakították ilyenre.

– Pontosabban: a gondolkodásbeli renyheség; a különbségek, az elhatároló vonalak meghúzásának a hiánya. Kétségtelen, Kisfaludy Sándor sokat ártott minden későbbi, e tájon élő, innét elszármazott költőnek, egész Dunántúl-képünknek. Eposzíva akarta dagasztani a már szétporló, hanyatló nemesi életszemléletet. Regékkel ültette be a Balaton-környék hegyormait, amikor ott már csak gyomverte, düledék falak álltak és elhajított fegyver hevert a fűben. Ahelyett, hogy elsírta volna, hogy rombolta le török, német a várakat, operetthősökkel népesítette be őket. De hallgasd csak, Berzsenyi már mennyire más! S hogy beszél Vörösmarty a Völgységről! Vajda mennyi emberi fájdalom, filozófikus töprengést, panteista nosztalgiát bízott természeti képeire! Ismét azt mondom: Kisfaludy csak egy a dunántúli költők közül, s nem a minta, az eszmény, a típus.

– Örülök, hogy ezt magad is belátod. Folytasd, hallgatlak.

– A finom idill, a csöndes derű, a halk, bukolikus hangulatok tehát hamis jelző az e tájon sarjadt művészetre. Babona. Gondolj Rippl-Rónai, Egy képeire...

– Kérlek, maradjunk csak az irodalomnál. Mit ajánlanál tehát a gyanúba kevert szavak helyett?

– Világosság, tisztaság, racionális biztonság, arányérzék... Egészen nem tudok lemondani a képzőművészeti példákról. Figyeld meg, a barokk formanyelvét hogyan hasonította át a dunántúli építész. A barokk Itáliában, a spanyoloknál csupa mámor, tobzódás, a dunántúli présházakon, falusi templomokon mérséklet. Ami ott extatikus formavilág, itt emberméretű valóság.

– És az irodalomban?

– A római költészet hagyományaira gondolok. A klasszikus örökségre, a horatiusi ideálra. S annak különféle áttételeken napjainkig érő hatására. Janus Pannonius és a humanizmus... A 18. században egész irányná szerveződött a klasszicizálódó irodalom. A deákos iskola és Virág Benedek... Aztán Berzsenyi, Vörösmarty, Babits a nyomjelző nevek. Hogy mit jelent ez pontosabban? Mindenesetre a formák, a szabályok, a rend tiszteletét. Valóban, itt kevesebb a zseni-póz, nagyobb az önfejelem. Ismerni kell a mesterség szabályait. S úgy tudják itt, a formáknak maguknak is van teremő erejük.

– Eddig, úgy láttam, feltűnően kerültél, hogy a kortársi irodalomra kiterjeszd megállapításaidat.

– Darázs-fészekbe senki se szeret nyúlni. De két nevet mondom, s azonnal látnod kell, miről van szó. Illyés Gyula és Weöres Sándor. Költészetük eléggé ellentétes jelenség, eltérő ars poeticák megvalósulása. Alighanem mégis közelebb vannak egymáshoz, mint külön-külön Kisfaludy Sándorhoz. De az összekötő szálak egyike, nyilván, költészetük dunántúlisága. Ez a dunántúliság egészen más, mint Kisfaludyé. De megvalósul benne valami abból a másik, igazi dunántúliságból. Weöresben (és természetesen nemcsak az ő költészetében) a formák tisztelete és virtuóz kezelése, az érzéki valóságon túlnyújtózkodó, filozófikus igényű költészet, Illyésben pedig (és itt is neveket sorolhatnék még) a szociális érdeklődés, a közösség szolgálatának parancsa.

- A magyar irodalom jobbik felét csak nem pörlöd magadénak?
- Az érték mindig egyetemes. De ha jelzővel illetünk valamit, nézzünk a szavak mögé.
- És hogyan bizonyítják érveidet ezek a versek? – bökött barátom a kéziratok felé.
- Mondtam: kényszerű ok húzta meg a benne szereplők körét. A lakásbejelentő... A bizonyító anyag nagyobb felét ezen kívül keresd: Illyés és Weöres, Keresztury és Csanádi Imre, Simon István és Nagy László, Fodor András és Csoóri Sándor kötetekben. Ami itt van, csak része az egésznek. Pars pro toto. Csak egy jó előszó kellene, ami mindezt megmagyarázza az olvasónak.
- Sőt csak az előszó, versek nélkül – nevetett barátom. – Tudod, hogy azok voltak a legsikerültebb antológiák, amelyekből csak az előszó jelent meg?
- Volt rá példa... – mondtam.
- Ekkor kis kattánást hallottam. Barátom egy tekercset nyújtott felém:
- Erre viszont ne legyen gondod. Ez a rejtett kis magnetofon-készülék minden szavunkat megőrzött. Tedd át gépbe, s kész az előszó.

DÉVÉNYI IVÁN

Költészet és képzőművészet

Kassák Lajos: Mesterek köszöntése

A XX. század magyar költészete képzőművészeti ihletésű versekben meglehetősen gazdag. A *Nyugat* első nemzedékének nagyjain – Babits, Juhász Gyulán, Somlyó Zoltán – kívül egy sor (és éppen a legkülönbek közül való) költőnk (Weöres, Szabó Lőrinc, Illyés, Vas István, Berda, Rónay György, Toldalagi Pál, Somlyó György, Gyurkovics Tibor) írt festmények és szobrok, a piktúra és a plasztika halhatatlan alakjai által inspirált költeményeket. És természetesen e kis névsor megközelítően sem teljes...

1965 karácsonyára Kassák Lajos tíz költeménye jelent meg külön kötetben: olyan versei a költőnek, amelyek századunk európai festészetének legjobbjai előtt tisztelegnek, – azok előtt az immár klasszikussá nőtt mesterek előtt, akiket a közönség annakidején kigúnyolt, az akadémiák urai pedig felháborodottan exkommunikáltak.

Mi a jellemző mindenekelőtt e Kassák-költeményekre? (Ne mondjunk „vers”-et; Kassák különbséget tesz „vers” és „költemény” között, az utóbbi javára; az előbbi – az ő terminológiája szerint – valamiféle másodlagos irodalmi termék.) Az, hogy Kassák nem leír (vagy körülír) egy (vagy több) festményt, vagy verssorokra tördelt leltárba vesz egy-egy jelentős képzőművészeti életművet, hanem – maradéktalanul beleélve magát az alkotó szellemiségébe, szinte *eggyéválva* vele – a költészet nyelvén *újjáteremt* azt a világot, amelyet Chagall, Braque és a többiek a színek, a rajz és a festészet többi alkotóelemének segítségével hoztak létre. Persze, e költői varázslathoz nem csupán egy szenzibilis és nagyformátumú lírikusra, hanem egy, a képzőművészet szférájában otthonosan mozgó, a modern művészet bonyolult problematikájának minden mozzanatát áttekintő, a kor festészetével és szobrászatával *együttlélegző* elmére is szükség van. E feltételek egyike sem hiányzik Kassákból, akiről – „Vagyonom és fegyvertáram” című kötete megjelenésekor (1963) – joggal írta az *Élet és Irodalom*-ban Komlós Aladár: „Kortársai közül senki sem, az egész világirodalmat ismerő Babits sem volt annyira szinkronban Európával...”

A versciklus Matisse szellemének megidézésével kezdődik. „Gyönyörű virágok s még gyönyörűbb nők / vándorolnak feléd / valahonnan az évszázadok mélyéről... / Csupa játék és csupa báj vagy”, – hangzik a vers, s megjelenik előttünk a könnyed női aktok, a kecsesen táncoló figurák, a dekoratív drapériák között ülő odaliszkok, az égő színű virág- és asztali csendéletek, az aranyhalas kompozíciók mestere, ez a szelfi „vad” („Fauve”), akinek egész – hat évtizedet átfogó – életművéből optimizmus és legyőzhetetlen életöröm sugárzik. Matisse után Picasso következik a sorban, a spanyol-francia mester, „akit végül is varázslónak kell tekintenünk”, s akiről így vall Kassák: „megejtett formáid mértani tisztasága”. Georges Braque-nak, a kubizmusból kiindult festőnek szentelt versében a logikus, racionális és kiegyensúlyozott Braque-i művészet lényege tárul fel: „rend fog össze itt mindent”. A „szigorú agyú” és „kemény” Léger után, aki gyakran „géprészek, kígyózó láncok” motívumaiból építi meg – „két vastos férfikézze” – darabos, markáns, minden finomkodástól mentes kompozícióit, – a Verdunnél 1916-ban elesett német Franz Marc-nak, a „Der blaue Reiter”-csoport tagjának művészetét köszönti Kassák; azét a festőt, „aki kék lovon érkezett / Münchenből / 1911 májusában”, ám „végül is máglyára vetették / a lovat és lovasát...”

A Chagall-vers úgy indul, hogy azonnal a régi orosz–lengyel–ukrán világ pogromoktól rettegő ortodox-zsidó diaszpórájában, a Chagall művészetét mindvégig tápláló és determináló környezetben, annak kellős közepén érezzük magunkat: „A távolban / magányos szánkó csilingel / menekülő zsidókkal tele...” Chagall életművében – főleg ha a legmegrendítőbb, legszebb korai művekre gondolunk – valóban „egyetlen keserű dal hangzik / életről halálról”. Chagall után egy másik nagy vizionáriust szólít meg Kassák, Paul Klee-t, akinek munkásságáról egy újságcikkében Pilinszky János nemrégiben ezt írta: „Az ösztönök koromsötétjéből Klee művészete egy bárány ártatlanságának erejével világít”. A kötet utolsó három darabjának modellje a legnagyobb naiv festő: Rousseau, a „Finánc”, továbbá a „pittura metafisica” vezető egyénisége: Chirico és Max Ernst, „akit a DADA kergetett világgá és mélyáramaival sodor tova a szürrealizmus”. Giorgio de Chirico dermedt, jeges álmvilágát Kassák – négy sorban! – képes úgy megragadni, hogy ezek után szinte szükségtelenné válik terjedelmes esztétikai méltatásokat búvárolnunk a művészről:

„Egy város utcáján bolyongsz most idegen
nem létező város nem létező utcáján...
A mértan és a geometria
kihűlt világa ez.”

A tíz költeményen kívül egy „Utószó”-t és Kassáknak a tíz mesterről írott rövid életrajzi és esztétikai jellemzését tartalmazza az albumalakú kötet. Minthogy az 1950–52 körüli időszak szkematikus kulturális politikája sok szimplifikáló, a művészetet elszegényítő megállapítást hozott forgalomba a „realizmus” és a „szocialista realizmus” címkéjével ellátva, Kassák leszögezi a maga álláspontját: „A művész mint alkotó egyéniség nem valami már meglévőt ábrázolni, pontosan lemásolni akar, hanem valami új, eddig még nem létező objektumot kíván létrehozni.” Az utószó 1955-ben íródott, amikor még a „közérthetőség” és a „stilus demokratizmusa” fogalmak is eltorzított értelmezésben szerepeltek művészeti-irodalmi életünkben. Kassák kimondja: „Nem feltétlenül az a jó zenei kompozíció, amit a suszterinasok az utcán fütyülnek, és nem feltétlenül az a jó kép, amin ráismerünk öreganyánk egykori viskójára vagy kedvesünk bájos mosolyára.” Az utószó további részében Kassák világos, kitűnő összefoglalást ad a futurizmus, kubizmus, konstruktivizmus, dadaizmus, szürrealizmus és egyéb avantgardista iskolák törekvéseiről.

A közelmúltban igen szép nyomdai kiállítású kötetei jelentek meg legkiválóbb élő költőinknek (elsősorban Áprily, Illyés, Vas István, Juhász Ferenc, Szécsi Margit, Nagy László legutóbbi versgyűjteményeire gondolunk). Ezeket is felülmúlja azonban a *Magvető* Könyvkiadó e generózus kivitelű könyve, amelyet a *Kossuth Nyomda* ké-

szített el a legnagyobb gonddal. Kassák „Mesterek köszöntése” című munkája – főleg papírával, mintaszerű szedésével, levegős tördelésével, a színes reprodukciók kiváló minőségével – az elmúlt év magyar könyvkiadásának egyik reprezentatív kiadványa.

Ily módon teljesen elhibázottnak tartjuk azt a kurta, fölényes, óvatos névtelenségbe burkolódzó recenziót, amely a könyvről a *Magyar Nemzet* 1965. december 25-i számában jelent meg. Ez az ingerült írásocska „a művek és mesterek válogatásának esetlegességét” veti Kassáknak és a kiadónak a szemére. De hát a gáncsoskodó megjegyzés nyitott kapukat döngtet... Mindenki tudja (elsősorban maga Kassák), hogy a kötetben szereplő tíz mesteren kívül ott van még századunk nagy művészeinek élvonalában Rouault is, Kokoschka is, Mondrian is, meg Modigliani, Kandiskij, Dufy, s persze még mások is. De Kassák *nem enciklopédia* összeállítására vállalkozott...

Bár minél több ilyen színvonalú könyv kerülne a magyar olvasóközönség elébe, – e kívánsággal tettük le kezünkben Kassák Lajos új könyvét, amelynek példányait különben a bibliofilek 72 óra alatt megvásárolták. Aki szerencsés volt és meg tudta szerezni, úgy örzi, mint könyvtára egyik büszkeségét.

RÓNAY LÁSZLÓ

A teljesség ígézetében

Sötér István: Tisztuló tükrök

Sötér István új tanulmánykötete több mint harminc esztendei irodalomtörténeti, kritikai és – írói munkájáról ad számot. Mert az ő esetében ezt a hármat nem lehet külön választani: az irodalomtörténet szívenvedélyes érdeklődése fedeztet fel vele a múlt elfelejtett, de máig ható alkotásait, a kritikus mindig jobbra törekvő, kutató izgalma viszi egyre újabb és újabb felfedezések felé, az összegyűjtött anyagot pedig az író fogja össze mesteri érzékkel, izgalmas, érdekesítő stílusban. Új kötetének lapjai is regényt idéznek néhol, Sötér egyik régebbi regényét, a maga korában nagy feltűnést és vitákat kiváltó *Fellegjárás*; arra utal a tanulmányok lázas, a felfedezés örömetől el-eleszoruló hangja, s az új folytonos keresésének lázas buzgalma. Méliusz professzor, a *Fellegjárás* egyik kulcsszereplője, ezekkel a szavakkal tett szemrehányást a regény lapjain a fiatal, igyekvő irodalmároknak: „Szeretném látni, hogy egész lelkét bele tudja adni valamibe, és el tudna felejteni mindent ezért a célért. Bánom is én: ne legyen az feltétlenül tudomány! Magának nincsenek rögeszméi! Lázasan lelkessülni nem tud semmiért!” Most, negyedszázaddal később, Méliusz professzor megnyugodva láthatná, milyen szomjas mohósággal veszi birtokába Sötér István az – egész irodalmat.

Érdeklődésének persze van néhány olyan csomópontja, amelyhez vissza-visszatér, s amelyik mindegyik tanulmányában újra előkerül. A sok között egyik legizgalmasabb, ma sem megoldott kérdése a próza átalakulására vonatkozik. Sötér, a regény-író és novellista annak idején a realizmussal szemben, jobban mondva a realizmuson túl próbálta megteremteni az ábrázolás új birodalmát. Talán ezért is érzett kezdettől erős vonást az írói „félmúlt” világához, Mikszáth Kálmán prózájához, és a „tündéri realizmus” magyar művelője, Krúdy Gyula iránt. A *Ködlovagok* című, 1941-ben megjelent – akkor „nemzedéki” kiállásnak szánt – esszégyűjteményében jelentette meg először Krúdy alkotó módszerére vonatkozó megfigyeléseit, és 1954-ben írt másik

tanulmányában sem szakított ezzel a képpel, inkább finomította, elmélyítette az előző megállapításait. Érdemes ennél a tanulmánynál kissé részletesebben időznünk, hiszen Krúdy prózájának jelentős szerepe volt a „Nyugat harmadik nemzedéke” írói fejlődésében („Csábitásának épp a legfiatalabb nemzedék nem tudott ellenállni” – írja Sötér). Az irodalmi „félmúlt” legjellegzetesebb alkotóját látták benne a fiatalok és Sötér is. Ezek szerint valahol a valóságon, a balzaci realizmuson túl a lehetőségek, ábrázolási módok egésze új lehetőségei nyílnak, amelyek magukban foglalják a mindennapok valóságát, de annál sokkal többet is: a valóság tündéri szépségét (a való „égi mását”) és az élet megjavításának lehetőségét. Mint ahogy *Alain-Fournier* Meaulnese minduntalan az egyszer látott csodálatos birtokra vágyik vissza, úgy keresték a fiatalok *Proust*, *Gide* és – Krúdy művében a valóság megközelítésének új útjait. Sötér István később ráeszmélt (s ennek a felismerésnek tükröje ez a kötet is, s a korábbi, de ugyanilyen koncepciójú *Világtájak* című esszégyűjteménye is), hogy a túléltnak, idejét múltnak érzett realizmus korántsem merült ki, hanem a világnézet hozzáadásával a világ ábrázolásának egészen új lehetőségeit rejti magában. Innen kell eredeztetnünk Sötérnek a *szocialista realizmussal* kapcsolatos rendkívül eredeti, igen jelentős meghatározásait és gondolatait. A valóságábrázolás sok lehetőségét kipróbált író tapasztalata hitelesíti a következő megállapítását: „A szocialista realizmus lényege nem a stílusban, hanem a világnézetben, a szemléletben rejlik. Egyetértés, együttérzés a szocializmus építésével, a szocializmus jövőjébe vetett hit, közösség a szocializmus erőivel: íme, a szocialista realizmus lényege”. Szinte természetesnek érezzük ezután, hogy a sokat emlegetett és sokak által értetlenül fogadott „forradalmi romantikával” kapcsolatban is tud újat, alapvetően fontosat mondani: „A szocialista realizmus forradalmi volta nem abban áll, hogy akármiféle nagy célok eljegyzettje, hogy akármiféle nagy eszmét szolgál, – hanem abban, hogy a szocializmus építését, eszméjét, megvalósítását szolgálja, serkenti.” Nem véletlen, hogy ezt a kristálytiszta vonalvezetést, fontos megállapításokban bővelkedő tanulmányt a kötet egyik legjelentősebb, új távlatokat nyitó darabjának érezzük. Innen, erről a magaslatról lép majd nyilván tovább, Sötér, a tanulmányíró és a prózaíró is...

A szocialista realizmusig vezető út persze nagyon bonyolult, ellentmondásoktól is terhes. Az esszékötet címe: *Tisztuló tükrök* nyilván nemcsak az irodalmi helyzet fokozatos tisztulására utal, hanem Sötér eszményeinek és belső útjának fokozatos letisztulására is. A tanulmányokat egységes koncepció fűzi össze, s a koncepció belső fejlődése is kibontakozik az egyes – tudatosan összeválogatott és megszerkesztett – fejezetekből. Különösen izgalmasak azok a részek, melyek Sötér pályatársairól, a Nyugat harmadik nemzedékének nevezett csoportosulás tagjairól szólnak. Sötér, annyi félreértés és félremagyarázás után, végre kimondja, hogy ez a nemzedék nem a valóságtól és a társadalmi fejlődéstől hermetikusan elzárt „szekértábor”-ba vonult vissza a fasizmus előretörése idején, hanem alkotómódszere és ízlési irányulása a fasizmus erőivel való tudatos polémia jegyében fejlődött. A nemzedék nagy vállalkozása, az *E z ü s t k o r*, ez az 1943-ban két számot megért folyóirat, nem a valóságellenesség esztétikájának műhelye volt, hanem a fasizmussal szembenálló irodalmi egységfront egyik utolsó otthona. (Egyik szerkesztője Sötér István volt.) *Halász Gábor* 1944-ben, a Magyar Csillagban írt tanulmányában a folyóiratot az „ébredő város” jellegzetes kivételének, az urbanizmus otthonának érezte. Ebben azonban – s erre is utal Sötér tanulmánykötetében – tévedett. (Sötér megállapítását támogatják azok az irodalomtörténeti adatok, melyekre ő itt – az anyag természeténél fogva – nem utalt. Az Ezüstkör ugyanis állandó kapcsolatot tartott a Népszava körével, sőt, éppen onnan figyelmeztették őket a „lebukás” lehetőségére.)

A huszadik századi magyar költészet bonyolult fejlődését, szinte kiismerhetetlenül gazdag flóráját annak idején elsőként próbálta Sötér rendszerezni a *Négy nemzedék és ami utána következik* című antológia bevezetőjében és kis portréiban. (Rendszerezése majdnem teljes egészében érvényes ma is. Sajnálatos, hogy az új magyar irodalomtörténet hatodik kötetének nem mindegyik szerzője követte ennek a kis kötetnek nemzedéki beosztását, ezért lett a kép néhol kusza és ellentmondó.) A Négy

nemzedék bevezetése és néhány kis portréja szerepel Sötér új tanulmánykötetében is. A bevezetést olvasva ma is meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy az akkor bonyolult és ellentmondásos viszonyok között milyen biztos ítéllettel és értékszemlélettel tájékozódott Sötér. (A Négy nemzedék 1948-ban jelent meg.) A kis portrékat talán nem ártott volna szigorúbban megrostálni. Nagyobb tanulmánykötetben talán helytelen Heltairól, Gábor Andorról vagy akár Áprilyról csupán kisebb rögtönzést felvillantani. Igaz, Sötérnek egy-egy ilyen kis portréja tele van ötlettel és megszívlelendő figyelemzetetessel. De talán éppen ezért nem ártott volna ezeket tovább fejleszteni, s nagyobb tanulmányokká szélesíteni. (A rögtönzések között érdemes felfigyelni azokra, amelyek Sötér nemzedék-társairól adnak remek képet, elsősorban a Vas Istvánról, Rónay Györgyről és Takáts Gyuláról szólókra gondolunk.) Bizonyára nem tévedünk azonban abban, hogy ezekből az arcképekből fog majd összeállni a mai magyar költészet történetének nem is egy fejezete...

Lehetetlen a kötet mindegyik tanulmányáról, de akár minden egyes nagyobb fejezetéről is részletesen szólni. A legérdekesebb és a mai irodalmunk fejlődése szempontjából is döntő kérdések részletes taglalása is messze túlmenne egy alkalmi recenzió keretein. Akár vázlatosan is, de feltétlenül szólni kell még a kötet egyik legizgalmasabb részéről, az *Önmagára ismerő irodalom: az esszé és értekezés* című fejezetről. Érdemes azért is, mert Sötér egyike azoknak, akik az esszéíró nemzedék (Halász Gábor, Szerb Antal, Gyergyai Albert) méltó örökösének bizonyultak. S kell azért, mert ebből a fejezetből bontakoznak ki az új magyar irodalomtörténetírás módszertani és szemléleti alapjai.

Sötér nemzedékének az első indítást az Eötvös Kollégium franciás és a német orientációval kezdettől szembenálló műhelye adta. Falai között olyan tanárok dolgoztak, mint Horváth János (róla szól a ciklus egyik legszebb tanulmánya), *Gombocz Zoltán* (neki állított emléket annak idején a Fellegjárásban), *Gyergyai Albert* (az ő irodalomtörténeti érdemeit talán Sötér tárta fel a legteljesebben) s a többiek, akiknek szelleme ma is ott él a tanítványok szavaiban. S aztán következtek az ifjú esztendők első lépés-próbái, a Nyugat, Válasz, majd a Magyar Csillag és az Ezüstkör. Sötér talán már itt ráeszmélt arra, hogy az irodalomtörténetírásban is két iskola van, az egyik, amelyik az esszé csillogó bővületéből varázsolja elő mondanivalóját, s a másik, amelyik a szigorú anyaghűségéből és feldolgozásból alkotja meg rendszerét.

Van azonban egy harmadik út is, ez az anyag aprólékos ismeretéhez és csillogó feldolgozásához hozzáadja a világnézet szilárd tartópilléreit is. Sötér ezen az úton indult s ezen halad ma is, de ugyanakkor rámutat szellemi elődeire, Horváth Jánosra, majd a húszas-harmincas évek polgári humanistáira, akiknek szelleme nem hagyta közömbösen a ma megújuló irodalomtörténetírást sem.

Az irodalomtörténet és a kritika megújulása, a ma irodalomtörténete zárja Sötér kötetét. Ez a rész több, mint a tudós higgadt, objektív mérlegelésének eredménye. Vall itt Sötér, önmagáról, s a megújuló világról. Vall, de úgy teszi ezt, hogy a jövőbe nézve a múltból sem feledkezik el. Ahogy maga írja a korszerűségről szólva: „A korszerűség lehetőségeiért mélyebbre kell nyúlnunk: korunk leglényegesebb jelenségeihez, és ígéréteihez, valódi kockázataihoz és felelőségeihez, valódi örömeihez és kínjaihoz. De legfőbbként: ahhoz a történelmi igazsághoz, mely valóságunkat szentesíti, s a múlt tévedésein, botlásain, a jelen hiányosságain, lazaságain túl a mi korunk, a mi társadalmunk munkáit és áldozatait értelemmel, emberséggel és szépséggel telíti.”

Éppen ez a múltból kiinduló s jövőbe mutató korszerű szemlélet avatja Sötér könyvét az új irodalomtörténetírás jelentős vállalkozásává. Mottójául az a Vas István-vers illik, melyet Sötér maga is idéz egyik tanulmánya lezárásául:

Segíts tovább, kíváncsi akarát! –
s az Idő tágranyílt szemébe látok.
Vad tükrei felém villámlanak:
új szépségek és örök pusztulások.

A társadalmi önismeret szolgálatában

Hegedüs András: A szociológiáról

A népi írók jóvoltából rendkívüli jelentőségre tett szert Magyarországon a szociográfia. Ennek a félig irodalmi, félig újságírói műfajnak a becsülete akkor nőtt meg, amikor a Horthy-rendszer közállapotairól, a hárommillió koldus országáról tártak fel valóságghú adatokat a harmincas évekbeli elkötelezett írók. A műfajt a felszabadulás után egy időben nem nagyon szerették, nem is nagyon pártolták, de néhány év óta újból sok hasznos és érdekes olvasmánnyal szolgáltak művelői.

A szociográfia azonban nem pótolja a szociológiát. Márpedig a huszadik század folyamán egyre nagyobb jelentőségre tett szert – előbb Franciaországban, majd Németországban és az Egyesült Államokban – ez az új, modern társadalomtudományi diszciplína. Manapság pedig egyenesen divatba jött a szociológiai tevékenység. Ezért jött kapóra Hegedüs András kis könyve, amely meggyőzően fejti ki, hogy a szociológiai tudományos tevékenység nem egyszerűen a kor divatja, hanem korunk társadalmának objektív szükséglete mind a kapitalista világban, mind a szocialista országokban.

Igaz, voltak – és vannak is nem kevesen –, akik szerint nincs önálló marxista szociológia, illetve ilyenre nincs is szükség. Amíg a szocialista országokban e tudomány nemlétét igyekeztek bizonyítani, addig Nyugaton erőteljes fejlődésnek indult a szociológia, amely minden filozófiai és politikai korláta ellenére hasznos ismereteket nyújt a bonyolultan szervezett kapitalista társadalomról. A marxista szociológiának voltaképpen ugyanez a feladata: tudományos rendszerességgel és elmélyültséggel vizsgálni a különböző társadalmi jelenségeket. Amint Hegedüs András írja: „A szocialista országokban a társadalmi eseményekért nagymértékben a társadalomnak azok az erői a felelősek, amelyeknek lehetőségük van országos döntések meghozatalára. Ehhez viszont tudományos megalapozásra, a valósággal sokoldalúan összehasonlított társadalomelméletre van szükség.”

Hegedüs könyve rövid áttekintést ad a polgári szociológia kialakulásáról és fejlődéséről, ismerteti ennek különböző irányzatait; foglalkozik a magyar szociológia tradícióival, majd

attér a legfontosabb és legidősebb kérdésekre. Kifejti nézeteit a marxista szociológia tárgyról, meghatározza helyét a társadalomtudományok rendszerében; és elemzi a szociológia és a társadalomvezetés kapcsolatát. Néhány módszertani probléma után e tudomány fejlődésének távlatait vizsgálja. Az egész kötetet a tárgyilagosság és a biztos témaismeret, no meg az önállóság és új gondolatok merész felvetése jellemzi.

Végül is mi az, ami leginkább számot tartat a kevésbé járatos olvasó érdeklődésére? A történelmi áttekintésen és a tudományrendszerészen túlmenően mindaz, ami mai problémáinkra, a szociológia társadalmi-politikai hivatására, szerepére vonatkozik. A szocialista világrendszer létrejötte, valamint a nemrég függetlenné vált afrikai és ázsiai országok egyikének-másikának közeledése a szocializmushoz nemcsak lehetséges, hanem szükségessé is teszi az elméleti következtetéseket és a rendszerezést. Erre korábban nem volt lehetőség, most azonban egyre időszerűbb, hogy a marxizmus klasszikusainak tanítását összevessék a társadalmi valósággal. Minthogy a marxizmus visszanyerte tudományosságát, nem lehet megelégedni a tizenkilencedik századi vagy a huszadik század eleji viszonyok alapján kidolgozott rendszerrel. A marxizmus tudományosság azt is jelenti, hogy az elmélet és a gyakorlat harmónia kialakítására. Ez a harmónia azonnali szembeállítás révén kell törekedni a ban nem jön létre automatikusan, hiszen a mi társadalmunk sem mentes az ellentmondásoktól, a fejlődést gátló jelenségektől – amit egyébként mindennapos tapasztalataink is bizonyítanak. Ilyen körülmények között még jobban kidomborodik a szociológia jelentősége.

A társadalmi döntések helyességének előfeltétele, hogy megfelelő információk birtokában hozzanak döntéseket a politikai és gazdasági irányítás szervei. Így előre lehet következtetni arra, hogy bizonyos intézkedések, törvények, rendeletek milyen hatást váltanak ki a különböző társadalmi rétegekből, kis és nagy közösségekből; a cél elérését eredményezik-e, vagy ellenkezőleg, újabb disszonanciát okoznak a társadalomban. Ez így meglehetősen elvontnak hat, de Hegedüs András érdekes és időszerű példákkal szolgál a marxista szociológia tenni-valóit illetően: a legáltalánosabbak az anyagi-gazdasági döntések, mint például a beruházások, a bérezés, a termelékenység problémái, a kulturális szükségletek felmérése a szabaddió növekedése kaposán, a társadalomellenes cselekvések (bűnözés, alkoholizmus, öngyilkosság

stb.) visszazoritása. Az ilyen és más vizsgálatok lehetővé teszik, hogy fokozatosan – és távolokban – megszűnjék az osztálytársadalmakra jellemző elidegenedettség. Elgondolkoztató megállapítást olvashatunk ezzel kapcsolatban is: „Az újhoz, a változóhoz való adaptálódás szükségessége a mi világunkban szinte minden társadalmi rétegben jelentkezik – a szakmunkásoknál éppen úgy, mint mérnököknél vagy tanároknál – és ezzel, mint jelentős konfliktusforrással számolnunk kell. Az emberek új körülményekhez különböző okok miatt adaptálódni nem tudó csoportjai a változásokat sokszor egyéni sérelemként könyvelik el és ezzel életüket keservessé teszik. Gyakran előfordul az is, hogy ez a reális társadalmi konfliktus hamis köntöst ölt, ideológiai vagy politikai elmentések formáját veszi fel.”

Úgy hisszük, nehéz lenne kétségbe vonni, hogy a mi átmeneti társadalmunk hibáinak, bajainak megelőzésében, vagy legalább csökkentésében döntő szerepe van a tudományos igényű vezetésnek, amelyhez éppen a szociológia szolgáltatja az alapokat. Csak örülhetünk, hogy az utóbbi években egyre erőteljesebben bontakoznak ki a hazai szociológiai kutatások. Ebben a helyzetben viszont meglehetősen furcsa és sajnálatos, hogy még mindig nincs szakképzés az egyetemeken. Hegedűs András emliti könyvében, hogy a szociológusoknak módjuk-

ban áll önálló tudományos fokozatot szerezni, ám az egyetemi szintű oktatás és a szakképzés mindmáig rendezetlen. A művelődéspolitikai és az oktatásügyi illetékeseinek mielőbb gondoskodniuk kellene arról, hogy a felsőoktatás pótolja ezt az elmaradást. A gazdasági struktúra és mechanizmus átalakítása, valamint az állam politikai intézményeinek szükségessé vált korszerűsítése, demokratizálása egyenesen igényli a szociológia segítségét az átmenet várható nehézségeinek felméréséhez és lehetőség szerinti csökkentéséhez.

Hegedűs András könyve végeredményben igen jó összefoglaló, ismeretterjesztő munka. Jó volna azonban, ha szociológusaink mihamarabb megörvendeztetnének bennünket egy részletesebb művel, amelyből alaposabb áttekintést nyernénk a marxista szociológia eddigi eredményeiről és folyamatban lévő vizsgálatairól. A hazánkban és a többi kelet-európai országban végbemenő változások eléggé indokolják ezt az igényt. Annál sajnálatosabb, hogy a könyvkiadás és -terjesztés szakemberei alábecsülték a közönség várható érdeklődését, és mindössze ezeröttszáz példányban jelentették meg Hegedűs András könyvét a Korunk tudománya című sorozatban.

TODERO FRIGYES